

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Баҳши илмҳои филологӣ
2026. №6

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2026. №6

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2026. No.6

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2026

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИР:

Насриддинзода
Эмомалӣ Сайфиддин

*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич

*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Исмонов Кароматулло

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Маркази таъбу нашр,
баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи
назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мухаммадҷусф

Сайдалӣ

Юсуфзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ

Носирҷон Салимӣ

Раҳматуллозода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Саҳидод

Назарзода Сайфиддин

*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илми Институти забон ва
адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ*

Гулназарова Чило

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Абдуллозода Масрур

Аҳмад

Сирочиддини Эмомалӣ

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва
байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Кучарзода Аламхон

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ*

Саидов

Ҳалимҷон Азизович

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони
англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мамадназаров

Абдусалом

Муродов Мурод

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети
забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон*

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Ҳоҷаев Давлатбек

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва
типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дӯстзода Ҳамрохон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чума

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Баҳши илмҳои филологӣ

– 2026. – №6. ISSN 2413-516X

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Суроғаи Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионӣ Федератсияи Русия ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои илмҳои филологиро барои ҷоп қабул менамояд: **Адабиётшиносӣ; Забоншиносӣ; Журналистика.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индекстсионӣ мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмӣ худро дорад, ки дар он матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2026

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

**Насриддинзода Эмомали
Сайфиддин**

Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

**Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич**

Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло

Доктор филологических наук, профессор, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

**Имомзода
Мухаммадусуф Сайдали**

Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

**Юсуфзода
Носирджон Салими
Рахматуллозода**

Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Сахидод

Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ

Назарзода

Сайфиддин

Гулназарова Джило

Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

**Абдуллозода
Масрур Ахмад**

Доктор филологических наук, профессор Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде

Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (Славянского) университета

Сироджиддини Эмомали

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

**Кучарзода
Аламхон**

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ

**Саидов
Халимджон Азизович
Мамадназаров
Абдусалом
Муродов Мурод**

Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета

**Нагзибекова
Мехриниссо Бозоровна
Ходжаев Давлатбек**

Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

**Дустзода
Хамрохон Джума**

Доктор филологических наук, профессор Таджикского национального университета

**Вестник Таджикского национального
университета.**

Серия филологических наук.

– 2026. – №6. ISSN 2413-516X

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Минобрнауки Российской Федерации.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **Литературоведение; Языкознание; Журналистика.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©ТНУ, 2026

**BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal was established in 2012. Issued 6 times a year.**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University
Emomali Sayfiddin

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadol Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University
Safarmamad
Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Doctor of Philology Sciences, Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda	Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Muhammadosuf Saidali	
Yusufzoda	Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST
Nosirjon Salimi	
Khorkashev Sakhidod	Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST
Nazarzoda Saifiddin	Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST
Gulnazarova Jilo	Doctor of Philology, Professor of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda
Abdullozoda	Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University
Masrur Akhmad	
Sirojiddini Imomali	Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Kucharzoda	Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST
Alamkhon Saidov	Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University
Khalimdzhon Azizovich	
Mamadnazarov	Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University
Abdusalom	
Murodov Murod	Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University
Nagzibekova	Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University
Mekhrinisso Bozorovna	
Khodzhaev Davlatbek	Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University
Dustzoda	Doctor of Philology, Professor of the Tajik National University
Khamrokhon Dzhuma	

**Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2026. – №.6. ISSN 2413-516X**

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Phone.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **Literary studies; Linguistics; Journalism.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2026

**НЕРУИ ТАЪСИРБАХШИ КАЛОМИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР КОРБУРДИ
ВОСИТАӢОИ ЛЕКСИКИӢО СЕМАНТИКӢ ВА ФРАЗЕОЛОГӢ**

**Чумъазода М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Мукаддима. Каломии публитсисти олати неруманди таъсиррасонӣ ба шуури омма буда, иттилоърасонӣ ва эътимодбахшӣ аз вазифаҳои муҳимми он ба ҳисоб мераванд. Дар матнҳои публитсисти иттилоӣ дақиқ барои бедор кардани ҳиссиёти хонанда ё шунаванда мусоидат менамояд. Чунин матнҳо барои оммаи васеи аудитория нигаронида шуда, масъалаҳои муҳиму мубрамо дар бар мегиранд, ғояҳои муайяно талқин менамоянд ва дар атрофи муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҷомеа афкори оммо ро ташаккул медиҳанд. Боварибахш будани калом, мантиқи сухан, *«таҷассуми иттилоотию эҳсосӣ, баҳо додан ва водору талқин кардан»* ҳоси услуби публитсисти мебошад [24, с.94]. Аз таҳлили ақидаҳои мухталиф доир ба таърифи публитсистика чунин бармеояд, ки моҳияти онро инъикоси масъалаҳои муҳимми ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд. Ин бевосита ба аудитория таъсир расонда, ақидаи муайяни онро вобаста ба ҳолатҳои мухталифи иҷтимоӣ сиёсӣ ташаккул медиҳад. Махсусияти матни публитсисти дар он ифода меёбад, ки ҳадафи он на танҳо ба хонанда расондани додани иттилоӣ барои ҷомеа муҳим, балки ба мавқеи муаллиф бовар кунондани ӯ ва дар баъзе ҳолатҳо ба амали муайян водор кунондан мебошад. Унсурҳои эътимодбахшӣ ва водоркунӣ дар матни публитсисти ба ҳам тавҷам мебошанд, ки таъсири ҳадафмандонаро ба вучуд оварда, афкори оммо ро ва ташаккул медиҳанд. Чунин ҳисобида мешавад, ки водоркунӣ ба ҳиссиёт ва эътимодбахшӣ ба ақлу фаҳми хонанда ё шунаванда таъсир мерасонад.

Аҳаммияти назарии амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки аз он дар бораи дараҷаи корбурди воситаҳои луғавӣ семантикӣ ва фразеологии таъсирбахши сухан дар жанрҳои мухталифи публитсисти маълумот пайдо метавон кард. Натиҷаҳои онро ҳангоми таҳқику баррасӣ ва таълиму тадриси масъалаҳои вобаста ба забону услуби публитсистика истифода бурдан мумкин аст.

Методология ва методҳои таҳқиқ. Дар пажӯҳиши илмӣ муносибати забонӣ ба публитсистика риоя гардида, методҳои мушоҳидаву муқоиса, ва усулҳои тасвиру таҳлил истифода шудааст.

Заминаи назарии таҳқиқро адабиёти илмӣ назариявии муҳаққиқони тоҷику рус ва сарчашмаҳои таҳқиқро матбуоти даврӣ ва осори публитсистии адибони ҷудогона ташкил медиҳад.

Масъалаи марказии таҳқиқи илмӣ неруи таъсирбахшии унсурҳои луғавӣ маъноӣ ва фразеологӣ дар публитсистика ба ҳисоб меравад.

Қисми асосӣ. Доираи мавзӯҳое, ки дар публитсистика инъикос меёбанд, ниҳоят гуногун аст. Он масоили соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ – идеология, сиёсату иқтисод, истеҳсолот, илм, адабиёту фарҳанг, варзиш ва ғайраҳо дар бар гирифта метавонад [14, с.217; 9, с.115]. Аз ин рӯ, таркиби луғавӣ фразеологии услуби публитсисти ба монанди мавзӯю масъалаҳои дарбаргирандааш гуногун мебошад. Неру ва таъсирнокии каломии публитсисти ба чунин унсурҳо вобаста аст:

Истилоҳот. Як қисми муҳимми таркиби луғавии публитсистикаро истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ташкил медиҳанд. Истилоҳот дар публитсистика мавқеи хос дошта, воситаи муҳимми дақиқбаёнӣ, далелнокӣ ва таъмини воқеияти воқеияти матнҳо (медиамавҷҳо) ба ҳисоб мераванд. Бар ҳилофи услуби илмӣ, ки дар он истилоҳот хусусияти нейтралӣ доранд,

дар матни публицистӣ бештар обураниг пайдо намуда, муҳим будани ҳолати баамаломеда, вусъатнокию миқёс ё беаҳаммиятии онро таъкид менамоянд.

Дар ВАО истилоҳот афзалияти муҳимми муаллиф (журналист) ба ҳисоб рафта, барои ба таври фаврӣ ва кӯтоҳу мухтасар тасвир намудани чараёнҳои мураккаби соҳаҳои мухталифи ҳаёт – аз сиёсат то илму фарҳанг имкон фароҳам меоранд [3].

Мақоми истилоҳот дар публицистика бо чунин хусусиятҳо тавсиф меёбад:

- **Функционалӣ будан ё вазифаи короямӣ:** Истилоҳот барои ифодаи концепт ва мафҳуми зухуроти мушаххас хизмат карда, мучазӣ ва даққии баёнро таъмин менамоянд;
- **Гуногунрангии мавзӯӣ:** Дар публицистика истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣю техникӣ ба таври васеъ корбаст мешаванд;
- **Алоқамандӣ бо забони адабӣ:** Дар публицистика, ба хусус дар ВАО системаи корбурди истилоҳот нисбатан озод мебошад. Истилоҳоти соҳаҳои мухталиф дар ВАО истифода гардида, ҳазм ва барои истифодаи аудиторияи оммавӣ мувоҷиҳ мешаванд;
- **Мутобиқшавии матнӣ:** Бар хилофи услуби сирф илмӣ дар публицистика истилоҳот бо лексикаи гуфтугӯӣ яқоя кор фармуда мешаванд, то иттилои душворро осонфаҳму ба аудитория дастрас намоянд, вале дар чунин ҳолат низ ҷиддият дар ифодаи категорияҳои илмӣ нигоҳ дошта мешавад;
- **Воситаи эътиборбахш ва таъмини ҳуҷҷатнокӣ:** Истифодаи истилоҳоти дақиқ нуфузи матнро баланд бардошта, боварии хонандаро ба мавод ташаккул медиҳад, воқеияти фактҳои тасвиршавандаро баландтару нишонрастар мегардонанд.

Ҷанбаҳои асосии вазифаи таъсирбахшии истилоҳот дар публицистика ба омилҳои зерин вобаста аст:

1) Баҳодихӣ – барои ифодаи муносибати муаллиф ба ҳодисаи тасвир мусоидат мекунад. Бо ёрии истилоҳот муаллиф муносибати худро ба ҳодисаи тасвиршаванда муайян менамояд, тамасхуру истехзо, рамзу киноя, ҳайрату тааҷҷуб ё нуқтаи назари танқидии худро баён медорад. Масалан, истифодаи истилоҳоти соҳаҳои ҳукуку иқтисод, ҳарбӣ ё сиёсӣю иҷтимоӣ ба матн ҷӯшу хурӯши ошкоро мебахшад. Ба монанди: *амали коррупсионӣ, иттилои ҳокимият, сиёсати горагара, муқовимати мусаллаҳона, нақзи ҳуқуқи башар, ихтилофоти мазҳабӣ* ва ғайра. Бо ин гуна истилоҳот муносибати манфӣ ва рамзу кинояи муаллиф ифода ёфта метавонад;

2) Маҳсулноки (тақвият) – дарки ҳиссии проблемаро тақвият бахшида, онро барои аудитория нисбатан аҳаммиятнок ҷилва медиҳанд. Ба мисли: *рақамикунони глобалӣ, вазъи бӯҳронӣ, сатҳи баланди радиатсия, таназзули иқтисодӣ, вазъи нугувори молиявӣ* ва ғайра;

3) Таъмини образнокӣ – барои маҷозофарӣ истифода шуда, мафҳумҳои абстрактро ба тасвири возеҳ табдил медиҳанд: *бӯҳрони амиқи иқтисодӣ, таркиши иттилоотӣ, суистифода аз мақоми хидматӣ, хушунати миллӣ, авҷи зӯроварӣ* ва ғайра. Бо чунин истилоҳот моҳияти ҳодисаи тасвиршаванда низ таъкид ёфта метавонад;

4) Баланд бардоштани эътиборнокӣ ва таъсирбахшӣ – дақиқ ифода гардидани мафҳумҳо ба воситаи истилоҳот сухани муаллифро эътиборнок намуда, далелнокии онро таҳким мебахшад: *сафари расмӣ, созишномаи сулҳ, кафолати беҳатарӣ, рушди иқтисодӣ, неруи зеҳнӣ, отаишбаси муваққатӣ* ва ғайра. Ин гуна истилоҳот барои тасвири мукаммали тарҳи ҳодиса мусоидат намуда, барҷастагии ифода ва дарки бештари онро аз тарафи хонанда таъмин мегардонанд.

Ҳамин тавр, истилоҳот дар публицистика на танҳо мафҳумҳои хушку ҳолӣ, балки воситаи самарабахши иртибот (коммуникатсия) мебошанд. Маҳз тавассути онҳо ҷиддияти илмӣ ва сареияти маводи ВАО муттҳид карда мешавад. Дар матнҳои публицистии ВАО аз ҳама зиёд истилоҳоти ҷумъиятиву сиёсӣ ба кор бурда мешаванд, ки ин ба соҳаи муҳимми публицистика – соҳаи идеология алоқамандии зич дорад. Ба ин маънӣ, тамаркузи лексикаи ҷамъиятиву сиёсӣ дар матн аз хусусиятҳои услуби публицистӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, дар саҳифаи аввали як шумораи ҳафтаномаи «Минбари халқ» *эътимоннома, сафир, кишварҳои хориҷӣ, роҳбарияти кишварҳо, консепсияи сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои дӯстӣ,*

ҳамкориҳои судманд, таҳкими робитаҳо, дурнамои муносибатҳо, ҳамкориҳои самаранок, сарварони давлатҳо, интиҳобот, низоми интиҳоботӣ, парламентаризм, ниҳоди сиёсӣ барин истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсиро вохӯрдан мумкин аст [7].

Ё ҳарчанд нашриҳои «Фарҳанги Тоҷикистон» аз рӯйи самти мавзӯӣ фарҳангию иҷтимоӣ мебошад, маводи он орӣ аз идеологияи давраи замон буда наметавонад. Аз ин рӯ, дар он истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсӣ дар якҷоягӣ бо истилоҳоти соҳаи фарҳанг кор фармуда мешаванд. Ба монанди: *Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Сарвари давлат, Истиқлоли давлатии Тоҷикистон, ҷорабиниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, Театри милли, Вазорати фарҳанг, дастгоҳи марказӣ, ансамбли биноҳои маъмурию фарҳангӣ, фестивал, ҷорабиниҳои фарҳангию маърифатӣ, таърих, фарҳанг, ҳафтаи китоби кӯдакону наврасон ва ғайра* [8]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳатто истилоҳоти соҳаҳои дигар низ дар матн рӯзнома тобиши идеологӣ пайдо карда метавонанд.

Дар осори публицистикаи бадеӣ низ истилоҳот вобаста ба самти мавзӯӣ мавриди истифода қарор гирифта, хусусияти таъсирбахшӣ зоҳир менамоянд ва на танҳо барои дақиқифода намудани мафҳумҳои мавриди тасвир, балки барои расондани таъсири ҳиссӣ ба хонанда, возеҳ ба қалам додани образҳо ва офаридани муҳити тасвир ва баҳо додани ба ҳодисаҳо хизмат меkunанд. Чунон ки дар асарҳои ба бунёди неругоҳи «Роғун» бахшидаи нависандаи публицист Ҷамолиддин Тошматов истилоҳоти соҳаҳои муҳталифи сохтмонӣ энергетика ва техникаву таҷҳизот, ба монанди *захираи энергетикӣ, хатҳои баландшиддати барқ, иқтисоди энергетикӣ, таҳкурсии, маҳлул, пойдевор, тунел, сарбанд, конструксияи оҳану бетонӣ, коргоҳи механиконидашуда, турбина, гидрогенератор, трансформатор, ротор, узелҳои техникӣ* ва амсоли инҳо барои ифодаи матлаби нависанда ва тасвири муҳити корӣ нақши муҳим бозидаанд ва барои дарки матлаби муаллиф аз тарафи хонанда мусоидат намудаанд [23].

Дар асарҳои публицистикаи бадеӣ истилоҳот на танҳо дар каломӣ тасвирии нависанда барои ифодаи рӯзи таҳлилӣ, балки дар нутқи қаҳрамонон низ қорбаст гардида, ба мансубияти касбӣ ё мақоми иҷтимоии онҳо ишора менамоянд. Масалан, дар порчаи зерин, ки аз очерки «Аз Роғун то Зоруи»-и нависандаи публицист Раҷабалӣ Аҳмад гирифта шудааст, истилоҳоти соҳаҳои сохтмонӣ энергетика (*инишоот, неругоҳ, захираҳои обӣ-энергетикӣ*) аз забони қаҳрамон оварда шуда, ба мансубияти касбии ӯ далолат намудаанд: – *Неругоҳи Роғун калонтарин инишооти соҳили дарёи Вахш аст. Ба иборае падари дигар неругоҳҳо ҳисоб меёбад он; инишоотест, ки ба қори пурмахсули дигар неругоҳҳо шароит фароҳам меорад. Он имконият медиҳад, ки захираҳои мавҷудаи обӣ-энергетикӣ на танҳо барои мардуми Тоҷикистон, инчунин барои дишар давлатҳо, аз ҷумла халқҳои Осиёи Марказӣ самаранок истифода бурда шавад* [1, с.216].

Ё дар мисоли зерин истифодаи истилоҳоти муҳталиф (*неруи барқ, кишоварзӣ, химия, металлургия, қорхона, семент, нафт, газ*) баёнғари афкори таҳлилии қаҳрамони асар буда, барои дарки ҳиссии проблема аз тарафи хонанда мусоидат кардаанд: – *Неруи барқи арзону фаровони Роғун имкон медиҳад, ки на танҳо соҳаи кишоварзӣ, инчунин соҳаҳои химия, металлургия, қорхонаҳои истеҳсолкунандаи семент, нафту газ тараққӣ ёбанд* [1, с.217].

Умуман, матнҳои публицистикаи бадеӣ проблемаҳои давраи замони муайянро инъикос намуда, ба соҳаҳои муҳталифи ҳаёту фаъолияти иҷтимоии инсон бахшида мешаванд. Аз ин рӯ, қорбурди истилоҳоти соҳаҳои муҳталиф дар ин гуна асарҳо амри табиист. Истилоҳот дар ин гуна асарҳо ду вазифаи асосӣ – вазифаҳои иттилоотӣ (пешниҳоди фактҳо) ва таъсиррасонӣ (ташаққули афкори ҷомеа)-ро ба ҳам алоқаманд менамоянд.

Лексикаи китобӣ. Лексикаи китобӣ вожагону ва таъбирҳои устувори аз ҷиҳати услубӣ зиннатёфтаи забонро дар бар гирифта, ба шоҳаҳои услуби хаттӣ ҳос аст ва аз ин ҷиҳат бо лексикаи гуфтугӯӣ муқобил меистад. Ба хусус, дар услубҳои илмӣ ва қорғузори расмӣ васеъ истифода мешаванд. Чунин қалимаҳо як ҳиссаи таркиби луғавии матнҳои публицистиро ташкил дода, вазифаи муҳимми услубиро адо менамоянд. Истифодаи онҳо ба матн дақиқӣ, ҷиддият, мутантанӣ салобат мебахшад, оҳанги ҳиссии матнро афзун ва мантиқи суҳанро таъмин менамояд.

Дар матбуоти давраи истилоҳоти соҳаҳои муҳталиф, ки ба лексикаи китобӣ шомил мебошанд, зиёд истифода мешаванд, ки мо болотар дар ин бора суҳан рондем. Дар қорбори ин ҳодимони матбуот ба ҳотири таъмини гуногуии тарзи баён аз қорбурди

калимаҳои умумиистеъмоли канорагирӣ намуда, аз силсилаи калимаю ифодаҳои ҳаммаъно ҳамонеро интихоб менамоянд, ки ба ғӯш тару тоза расад ва хусусияти китобӣ дошта бошад. Вожаву таъбироти *ба ҳузур пазируфтани* (қабул кардан), *пургановат* (бой), *бегазанд* (беосеб), *кишоварз*, *барзгар* (деҳқон), *ташириф овардан* (омадан – дар сатҳи олӣ), *изҳори итминон* (изҳори боварӣ), *этимод* (боварӣ), *сомон бахшидан* (ичро кардан, анҷом додан), *хушунат* (зӯварӣ) ва амсоли ин, ки зуд-зуд дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба назар мерасанд, аз ҳамин қабил мебошанд.

Дар осори бадеиву публитсистӣ чунин калимаҳо аз воситаҳои муҳимми таъминкунандаи обуранги бадеӣ дар каломии тасвирии нависанда ба ҳисоб рафта, ба эҳсосоти хонанда таъсир мерасонанд, ба ӯ лаззати маънавӣ мебахшанд, завқи эстетикӣ ӯро баланд мебардоранд. Вожаю таркибҳои *сапедадам* [10, с.16], *заҳрогин* [10, с.16], *неруманд*, *хунрез* [10, с.17], *жӯлидан* [10, с.17], *писандида* [10, с.20], *марҳилапаймо* [10, с.21], *дилпазир* [10, с.23], *сукунатпарвар*, *нопайдоканор* [10, с.30], *ҳамлавар* [10, с.32], *таковар*, *барбастан*, *сапедадамон* [10, с.72], *тафреҳ* [10, с.73], *пайсиарӣ* [10, с.75], *бӯстонсимо*, *сиарӣ шудан* [10, с.77], *фатонат* [10, с.80], *муваззаф намудан* [10, с.82], *кӯлоҳхӯд* [10, с.84], *инфиҷор* [10, с.86], *гусаста* [10, с.90], *фитрат* [10, с.91], *ниликор* [10, с.92] ва ғайра дар романи мустанади «Нақби истиқлол»-и нависанда Бахтиёр Муртазо маҳз ба хотири таъмини ифоданокии фикр, муассирии тарзи баён ва барангехондани эҳсоси ботинӣ хонанда, таъмини мутантани калом ва пурзӯр намудани баҳои муаллиф ба ҳодисаҳои тасвиршаванда ба кор бурда шудаанд.

Калимаҳои китобии *ял* [10, с.18], *сутур* [10, с.73], *тавила* [10, с.76], *митҳара* [10, с.90], *мамлӯ*, *маҳмил* [10, с.72] як андоза хусусияти архаистӣ доранд. Чунин вожаҳо нависанда хангоми ручӯҳои таърихӣ ва иртибот додани воқеаҳои имрӯза бо гузаштаи дури таърихӣ ба кор бурдааст.

Бар ҳилофи калимаҳои гуфтугӯӣ, ки ба сухан оҳанги ғайрирасмӣ бахшида, «*хангоми муоширати ғайримутакаллифона, ки бидуни омодагии пешакӣ сурат мегирад, ба кор бурда мешаванд*» [21, с.37], вожаҳои китобӣ матнро ҷиддӣ гардонда, шукӯҳу салобати онро афзун менамоянд, воқеият ё тобиши расмӣ каломро таъмин мекунанд.

Маъноҳои маҷозӣ. Истифодаи маҷоз ва маъноҳои маҷозӣ асосан ба публитсистикаи бадеӣ хос мебошад. Он муқоисаи нисбонӣ мебошад, ки дар натиҷаи гузаштани аломатҳои як предмет ба предмети дигар ба вуҷуд омада, баҳои ҳисси муаллифро таъмин, суханро рангину образнок мегардонад ва эътимоди хонандаро афзун менамояд. Бо ёрии ифодаҳои маҷозӣ мавзую масъалаҳои мураккаб ба хонанда дастрас гардида, ифоданокии матн баданӣ бардошта мешавад, муносибати муаллиф ба ҳодисаҳои тасвир барҷаста тасаввур мегардад.

Истифодаи ибораю ифодаҳои маҷозӣ дар осори публитсистӣ на танҳо ба мақсаду мароми нависанда, балки ба мавзую мундариҷаи асар вобаста мебошад. Масалан, Раҷабалӣ Аҳмад дар очерки «Аз Роғун то Зорун» ибораҳои маҷозии *падари неругоҳҳо*, *камари кӯҳ*, *синаи кӯҳ*, *орзуи хом*, *дили неругоҳ*, *калиди пешравӣю комёбиҳо* барин ибораҳои маҷозиро ҳам вобаста ба мақсаду мароми эҷодӣ ва ҳам бо тақозои мавзую мундариҷа ба кор бурдааст: – *Неругоҳи Роғун калонтарин иншооти соҳили дарёи Ваҳш аст. Ба иборае падари дигар неругоҳҳо ҳисоб меёбад он* [1, с.216]; – ...*Аз кӯшишу ғайрати бинокорон ҳавасам меомад: яке бо зогнӯл камари кӯҳро мешикофту дигаре барои бехатарӣ симтӯр мекашид* [1, с.217]; – «...*Синаи кӯҳро шикофтан ба ноҳун роҳ дар хоро буридан шабоҳат дорад*», – *мегуфтанд онҳо аз натиҷаи кори зердастонашон ҳикоят карда* [1, с.218]; *Ба ибораи дигар, дили неругоҳ зери замин воқеъ гардида, он аз бинои мошинҳо ва агрегатҳо иборат мебошад* [1, с.218]; – ...*Рӯз дар саҳро кор мекарданду шаб ба мактаб омада, таълим мегирифтанд. Дониш омӯхтанро шараф медонистанд; калиди пешравӣю комёбиҳо дар дониш мидиданд* [1, с.228].

Ба фарқ аз асарҳои бадеиву публитсистӣ дар матни рӯзномаҳо ибораҳои маҷозии дорои хусусиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ бештар ба назар мерасанд. Масалан, солҳои охир ибораҳои маҷозии *сиёсати дарҳои қушода* (боз), *дипломатияи сабз*, *энергияи сабз*, *энергетикаи сабз*, *иқтисоди сабз* нисбат ба серистеъмоли гардидаанд.

Вазифаҳои асосии маҷоз дар публитсистика аз инҳо иборат мебошанд:

- **Таъмини ифоданокӣ:** Таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб намуда, матнро возеҳу хотирмон мегардонад;

- **Баҳодихӣ:** Барои муайян намудани муносибати муаллиф ба ҳодсаву зухурот (муносибати мусбат ё манфӣ) мусоидат менамоянд;
- **Маърифатӣ:** Дарку фаҳми мафҳумҳои душвору абстрактро бо ёрии тасвиру образҳои шинос осон мегардонанд;
- **Таъсиррасонӣ (прагматикӣ):** Тасвири манзараи муайяноро ташаккул дода, эътимоднокии хонандаро афзун мегардонанд;

Баъзан маҷозҳои публицистӣ аз боиси зиёд истеъмол гардидашон як андоза «обшуставу» забонзада ва умумиистеъмол мегарданд. Дар ибораҳои *бӯйи деҳа*, *бӯйи хонадон*, *парчами забон*, *рӯзҳои сахт*, ки дар мисолҳои зерин истеъмол гардидаанд, калимаҳои *бӯй*, *парчам* ва *сахт* аз ҷумлаи маҷозҳои умумиистеъмолу обшуста бошанд ҳам, дар баёни образҳои фикри муаллиф ва ҷалби таваҷҷуҳи хонанда нақши муҳим бозидаанд: *Гоҳ-гоҳ падариш хабаргирӣ меомад, бӯйи деҳро, бӯйи хонадонро меовард* [20]; *Онҳо парчами забони тоҷикиро баланд афрохтанд* [24]. *Боварӣ доштам, ки рӯзҳои сахт, албатта, паси сар мешаванд* [1, с.243].

Дар чунин матнҳо маҷозҳои асил низ ба назар мерасанд, зеро рӯзноманигорону публицистони соҳибзавқ ба хоҳири рангинбаёнӣ ҳамеша аз пайи ҷустуҷӯи маҷозҳои тару тоза буда, кӯшиш менамоянд, аз корбурди ифодаҳои умумиистеъмоли маҷозӣ канорагирӣ намоянд. Аз ҷумла, дар мисоли зерин ибораи маҷозии «*мурғи демократия*» ба хоҳири таъмини ҳаҷву истехзо кор фармуда шуда, ибораи маҷозии «*мурғи орзуву умед*» аз нияти бад дарак медиҳад: *Мурғи демократия болзанону қут-қутқунон омада ба колхозии «Гулистон» ҳам нишаст. Тухм монда, ҷӯча баровард. Мурғи орзуву умеди Бекалла Мансабдӯстов – ҷӯрони колхоз, ки нимҷон буд, аз нав ҷон гирифт* [12, с.22].

Маҷозии «*яхи хомӯшӣ*» баёнгари бо рамзу киноя сухан гуфтани муаллиф мебошад: – *Раисро чӣ хел аз курсӣ меафтонем? – пурсид яке яхи хомӯширо шикста* [12, с.24].

Чунин маҷозҳо на танҳо воситаи ороиши калом, балки олати таъсиррасонӣ ва ташаккули афкори ҷомеа ба ҳисоб мераванд.

Ташбеҳ. Ташбеҳ дар публицистика равиши услубӣ буда, барои муқоисаи ҳодисаву зухурот, офаридани эҳсоси образнок, баҳодихӣ ё шарҳу тафсири масъалаи муҳим ба кор бурда мешавад. Дар матбуоти даврӣ ташбеҳ воситаи муҳимми тақвият бахшидани эътимоднокӣ ба ҳисоб рафта мавқеи муаллифро барҷаста нишон медиҳад. Бар хилофи адабиёти бадеӣ ташбеҳот дар матбуоти даврӣ одатан ифодаҳои забонзада ё қолабӣ буда, на барои таъмини завқ бадеӣ, балки барои зуд интиқол додани маълумот ба кор бурда мешаванд. Аз ҷумла дар мисоли зерин ташбеҳ на ба хоҳири таъмини образнокӣ, балки тақвият бахшидани далелнокии фикри муаллиф корбаст гардидааст: *Бигуздор пӣёдагардон низ мисли ронандагон ҷарима карда шаванд, шояд ин мушкилӣ бартараф гардад* [13].

Дар мисолҳои зерин бошад, бар замми монандкунӣ муқоиса низ барҷаста ифода ёфта, образнокии фикрро таъмин намудааст: *Бузургон мегӯянд, ки: «Хонаи бекитоб мисли рӯзи беофтоб аст»* [19]; *Бо ин иқдом донишҷӯ ҳам ҳудайш ва ҳам муаллимро фиреб медиҳад, ки ин ҷойи таассуф аст. Агар он мавзӯро аз китоб меҳонд, дар тафаккураш абадӣ мисли нақши дар санг мемонд* [19].

Дар асарҳои публицистика бадеӣ ташбеҳ воситаи муҳимми услубӣ буда, барои талқини мароми эҷодии нависанда ва возеҳу пуртаъсир ифода намудани матлаб нақши калон мебозад. Бо ёрии он на танҳо хусусияти ташбеҳшаванда ба назари хонанда барҷаста таҷассум меёбад, балки вижагӣҳои ғоявӣ эстетикӣ асар воҳаҷтару муассиртар талқин карда мешаванд [4, с.20]. Масалан, нависандаи публицист Ҷамолiddин Тошматов дар асарҳои ба бунёди неругоҳи Роғун бахшидаи худ ташбеҳоти «*ҷароғ барир равшан*», «*мисли ҷароҳат дар бадан*», «*абрешиш барин мулоим*», «*мор барин печуб хӯрдан*», «*хирс барин калону фарбеҳ*», «*(ранги касе) пахта барин кандан*», «*(қуввати касеро) мисли зулук макида гирифтан*», «*чун селҳои мургон парвоз карда рафтан*»-ро вобаста ба тақозои мавзӯ ва нияту мароми эҷодии худ ба кор бурдааст, ки ки на танҳо баёнгари маҳорати эҷодии нависанда мебошанд, балки матлабро рангину возеҳ баён кардаанд, хусусиятҳои ҳиссию бадеӣ ва эстетикӣ асарҳои нависандаро афзун намудаанд: *Фикри охири ҷаҳмонӣ Акаҷонро ҷароғ барин равшан гардонид* [15, с.87]; – *Не бародар, – гуфт бо қатъият Файзалӣ, – рӯйиҳотир, ошнобозӣ, хешубаторӣ бо роҳи ҳудайш. Ин гуна корҳои шумо мисли ҷароҳатест дар бадан* [15,

с.122]; *Кораи афтад, абрешим барин мулоим, мор барин печутоб мехӯрад, ба қомаи кашиданӣ мешавад* [15, с.123]; *Яке аз маҳбусҳо хирс барин калону фарбеҳ буда, дар сари синаи сурати хонуми луч бо туш ва сӯзан зада кашида шудааст* [2, с.126]; *Файзалиро аз гошти қару газаб ранг пахта барин канда, тағи пояи туф карда, рӯй гардонд* [15, с.126]; *Тамоми қувваташиро мисли зулук макида гирифта кор мефармояд* [15, с.127]; *Солҳои хизмат чун селани мургон парвоз карда рафтанд* [15, с.127].

Ташбеҳ факту далелҳои публицистиро нисбатан хотирмон гардонда, имкон фароҳам меорад, ки мафҳумҳои абстракт дар сатҳи образҳои предметӣ ифода ёбанд. Чунон ки дар мисоли зерин мафҳуми абстракти «*одати сахту сангини аҷдодӣ*», ки дар он сифатҳои «*сахт*» ва «*сангин*» ба маънои маҷозӣ кор фармуда шудаанд, ба предмети мушаххас – «*кӯҳсор*» ташбеҳ карда шудаанд, ки ин барои дарки воқеии матлаб месоидат менамояд: *Тӯй бо тӯёна ва ид бо идона зеб дорад. Ин одати аҷдодии мо сахту сангин аст. Ба мисли кӯҳсорамон* [12, с.4].

Бо ёрии ташбеҳ дар асарҳои бадеиву публицистӣ ду мафҳум мавриди муқоиса қарор мегиранд, то образ возеҳ офарида шаваду, эҳсосоти ботинии муаллиф барҷаста ифода ёбад ва хонанда ба баҳои нависанда, ки ба ҳодисаву зухурот дода шудааст, эътимод ҳосил кунад ва андешаҳои абстракти муаллифро ба осонӣ дарк намояд. Ташбеҳи «*тағи дег барин сипсиёҳ*» дар мисоли зерин аз ҳамин қабил буда, муносибати манфии муаллифро нисбат ба ҳодисаи тасвир нишон додааст: *Ростӣ, дилам тағи дег барин сипсиёҳ шуд. Чунд рӯз гаранг-гаранг гаишам. Шундаам, ки Афандӣ фолбин шудааст, тозон ба наздаш рафтам...* [12, с.26].

Ҳамин тавр, ташбеҳ дар публицистика воситаи муҳими услубӣ буда, дар ташаккули мавқеи ҷамъиятии муаллиф сахм мегузорад, тасвирро боварибахш намуда, барои дарки эҳсосии факт замина фароҳам меорад.

Ибораҳои рехта. Чунон ки маълум аст, ибораҳои рехта дар матни жанрҳои мухталифи осори бадеӣ нақши калон бозида, таъсирбахшию ифоданокӣ ва возеҳию образнокӣ таъмин менамоянд. Дар асарҳои публицистӣ низ мавқеи чунин вохидҳои забон хеле муҳим аст: ба матн руҳи зинда бахшида, онро муассиру пурҳарорат мегардонанд, дар таҷассуми ақидаи муаллиф ёрӣ мерасонанд, на танҳо барои фаҳмидани он чизе, ки муаллиф бевосита баён доштааст, балки барои дарки он чизе, ки қасдан аз он ҷашм мепошад ё зикр намекунад, имкон фароҳам меоранд.

Дар матбуоти даврӣ ибораю ифодаҳои фразеологӣ муҳимтарин унсури офарандаи матн ба ҳисоб рафта, бо хусусиятҳои баҳодихӣ (арзёбии мусбат ё манфӣ), образнокӣ, барҷастагии ифода фарқ мекунанд ва барои ҷалби тавачҷуҳи хонанда ва баланд бардоштани воқуниши ҳисси ӯ хизмат мекунанд. Масалан, дар матни зерин ибораи фразеологӣ *аз ҷашми касе «алов» рехтан*, ки маънои «*бешармӣ, баҳаёӣ, ба кирдори ноҷо машғул будан*»-ро ифода мекунад, барои ифодаи эҳсосоти манфии нигоранда ба кор бурда шудааст: *Баъзе занон сатр доранду аз ҷашмашон, ба қавле, «алав» мерезад, кирдори зиштанин иртиботе ба фарҳанги дини мубоини ислом надорад* [6].

Бо ёрии ибораи фразеологӣ *занҷири по гаишани* чизе – ба маънои «*мутеъ кардан, аз роҳи бад боздоштан*» муаллиф ахлоқи ҳамидаро талкин менамояд, ки ин баёнгари эҳсосоти мусбати ӯ мебошад: *Ҳаё бо амри дил, виҷдону ирода шахсро аз васвасаҳои нафсонӣ ва шайтонӣ нигоҳ медорад, аз роҳи бад бармегардонад ва занҷири по мегардад* [6].

Ибораи рехтаи *бо амри дилу виҷдон* ба маънои «*хоҳишу иштиёқи зиёд доштан ба коре*» қорбаст шудааст. Бо ёрии он ҳисси қаноатмандии гӯянда нисбат ба амали анҷомдодааш ифода ёфтааст: *Ато Собирзода мегӯяд, ки интихоби пешаи тасодуфӣ набудаву бо амри дилу виҷдон ва талошу заҳматҳои пайваста мекӯшад ба он содиқ бошад...* [18].

Ба воситаи ибораи фразеологӣ *аз дилу ҷон* самимияту садоқати гӯянда ифода ёфтааст: *...худ аз дилу ҷон омодаам, ки ҳар чӣ зудтар баргардам ва ба ватани азизам хизмат кунам* [8].

Ё ибораи рехтаи *бахт хандидан (ба рӯи касе)* ҳарчанд обуранги ҳисси мусбат дораду ба маънои «*рӯ овардани хушбахтӣ, омад кардани кори касе*» [16, с.81] кор фармуда мешавад, дар мисоли зерин обуранги ҳисси ғайримусбат пайдо карда, ба хоҳири нишон додани муносибати манфии муаллиф ба кор бурда шудааст: *Бархе аз хоҳарони мо аз набудани ҷойи кор, кам будани ҳақмузд ва таъмин карда натавонистани фарзандон роҳи халосиро дар бадахлоқӣ мебинанд. Беҳабар аз он, ки «бахт» ба рӯишон механдида бошад ё не* [6].

Маъноии иборати рехтаи **теши ба решаи касе (ё чизе)** задан «*нест кардан, маҳв кардан, пурра nobуд кардан*» мебошад **ба доми касе афтодан афтодан** «*ба таъсири касе мондан, ба фиреби касе гирифтон шудан*» [16, с.415] ва **ангушти надомат газидан** «*изҳори пушаймонӣ аз рафтору амали ноҷо*»-ро ифода мекунад. Корбасти чунин воҳидҳои фразеологӣ на танҳо барои таъсирбахш ифода намудани матлаб, балки барои ифодаи мавқеи муносибати муаллиф нисбат ба проблемаи нисбатан ҷиддии ҷомеаи имрӯза низ мусоидат кардааст: *Мавҷудияти як қатор падидаҳои хатарзо, ба монанди терроризму экстремизм ҳаёти орому осудаи мардуми ҷаҳонро халалдор намуда, теши ба решаи инсоният мезанад; Онҳое, ки ба доми чунин гурӯҳҳои бадҳоҳ афтодаанд, пушаймон аз он ҳастанд, ки ба дурӯғу бофтаҳо ва сохтаҳои террористон бовар намуда, имрӯз аз кардаи худ ангушти надомат мегазанд* [5].

Дар баробари ин, корбурди чунин воҳидҳои забон дар ВАО комилан яксон набуда, ба мароми эҷодии муаллиф вобаста аст ва то андозае унсурҳои инноватсияи забониро низ дар бар мегирад. Зиёд будани масоили инъикосшаванда ва гуногунии мавзӯот тақозо мекунад, ки дар баробари истеъмоли воҳидҳои фразеологие, ки солҳои тулонӣ дар забон мавҷуданд, воҳидҳои фразеологӣ навафарида шаванд ё аз забонҳои дигар тарҷума карда шаванд. Чунин воҳидҳо маҳз ба шарофати матбуот ва дигар ВАО хусусияти оммавӣ касб мекунад ва умумистеъмол мегарданд. Масалан, **магзишӯй кардан** тарҷумаи таҳталлафзии воҳиди фразеологӣ **промывание мозгов ё промывка мозгов**-и русӣ буда, солҳои охир дар забони матбуот ва дигар ВАО серистеъмол гардидааст. Он ба маъноии «*бо нияти бад фикру андешаи касеро тағйир додан, ақидаи касеро тағйир дода, ӯро ба роҳи бад равон кардан*» истеъмол мешавад. Ин иборати рехта барои ифодаи хатари зуҳуроти номатлуби замон, ба монанди терроризму экстремизм мувофиқ мебошад: *Аз рӯйи маълумоти қоршиносони байналмилалӣ, дар ҷаҳон 500 ташилот ва гурӯҳҳои гуногуни террористиву экстремистӣ мавҷуданд ва ҳар яке бо роҳи василаҳои гуногун шаҳрвандонро магзишӯй мекунанд* [5].

Дар асарҳои публицистिकाи бадеӣ воҳидҳои фразеологӣ воситаи муҳимми таъсирбахши калом буда, ба сухан қабии рангину образнок мебахшанд, ифоданокиро ҳарорати онро зиёд мегардонанд, ба асар неруи навабахшида, самарани иртиботии онро қавӣ мегардонанд [23, с.94-95]. Бо ёрии онҳо баҳои муаллиф нисбат ба ҳидисаҳои тасвиршаванда ё қаҳрамону персонажҳо ба таври барҷаста ифода меёбад. Аз ҷумла, дар мисоли зерин ду иборати фразеологӣ – **садди роҳи чизе шудан** ба маъноии «*ба пешрафти қоре монеъ шудан, ба пешрафти қоре халал расондан*» [17, с.16] ва **забони касе нагаштан (ба гуфтани чизе)** ба маъноии «*аз ҳиҷолат гап зада натавонистан, ба гуфтани чизе шарм доштан*» [16, с.448] кор фармуда шуда, таъсири ҳисси сухани қаҳрамонро зиёд гардондаанд: – *Нотавонбинҳо, гурӯҳҳои сияҳкор садди роҳи сохтмон гардиданд. Ба он зарбае заданд, ки ба гуфтан забони кас намегардад* [1, с.219].

Ё иборати рехтаи **дил ёфта** барои таъсирбахш гардидани сухани персонаж нақш бозидааст. Ин иборати рехта ба маъноии «*писанд шудан, касеро ба худ моил намудан*» кор фармуда шудааст: – *Гарданишаҳӣ, қибру гурури оқибати хуб надорад, он ба кас зарар мерасонад. Дар ҳаёт дил ёфта зиндагӣ кардан беҳтар. Аз муносибати хуб душман ба кас дӯст мешавад* [1, с.219].

Саркашӣ кардан, ки ба маъноии «*нофармонӣ кардан, аз итоат сар тофтан, чизеро рад кардан, ба чизе розӣ нашудан*» меояд. Он ҳарчанд аз истеъмоли зиёд як андоза забонзадаву обшуста гардидааст, дар каломии тасвирии нависанда истифода шуда, онро қувватноку таъсирбахш намудааст: *Боре сокинони деҳа аз додани хироҷи аз ҳад зиёд ба намояндаи ҳокими Обигарм, ки деҳа тобеи он будааст, саркашӣ мекунанд* [1, с.219].

Дар баробари ин воҳидҳои фразеологӣ воситаи муҳимми таъмини далелнокии дохилӣ [22, с.94] ва ташаккули услуби фардии муаллиф ба ҳисоб меравад. Муаллифони соҳибзавқ баъзан иборати фразеологиро дар шакли маъмул истифода набурда, таркиби луғавии онро ҳадафмандона тағйир медиҳанд. Ин ба иборати рехта обурангии ҳиссии навазам карда таъсири онро дучанд мегардонад. Масалан, иборати рехтаи **ба сари касе оби сард рехтан** маъноии «*сухани касеро рад кардан, барои амалӣ гудани мақсали касе монеъ шудан*» ниҳоят пуробурангу таъсирбахш ифода карда метавонад. Нависанда Бахтиёр Муртазо таркиби луғавии онро ҳадафмандона тағйир дода, «*ба сари касе як сатил оби сарди Вахиро рехтан*» меғӯяд. Чунин тағйирот пуробурангию таъсирбахши иборати фразеологиро дучанд гардондааст, зеро чунин тағйирот ҳам ба матлаби муаллиф мувофиқ асту ҳам ба мавзӯю

мундариҷаи асар: *Мигуренко бо ин суханони худ ба сари Амрулло гӯё як сатил оби сарди Вахиро рехт*, вале аҷоибаш дар он буд, ки аз ин оби сард сару тани вай хунук нахӯрда, балки баръакс ончунон тафсид, ки гӯё *ба қисму қонаш отаи афганда бошанд* [11, с.68].

Дар мисоли боло ҳамчунин ибораи рехтаи *ба қисму қони касе отаи афгандан* ба маънои «беқарор кардан, ба шӯру ҳаяҷон овардан» истифода шуда, ба каломии нависанда таъсирирокии нав зам кардааст.

Дар асарҳои публитсистикаи ҳаҷвӣ воҳидҳои фразеологӣ воситаи муҳимми услубӣ ба ҳисоб рафта, барои фош намудани нуқсонӣ камудиҳои ҷомеа нақши муҳим мебозанд ва офарандаи муҳимми ҳаҷву зарофат ва баҳои ҳиссии муаллиф ба ҳисоб мераванд, барои дарки маъноӣ ниҳонӣ ё рамзу кинояҳои муаллиф имкон фароҳам меоранд. Аз ҷумла, дар мисоли зерин ибораи рехтаи *то гулу сер будан (аз чизе)* маъноӣ «аз чизе ниҳоят безор будан»-ро бо рамзу киноя ифода намуда, ба сухани гӯянда обуранги ҳаҷву мутоиба бахшидааст. Ибораи рехтаи *ба гӯши касе овози булбул нафорида* маъноӣ «ба чизе ниҳоят нафрат доштан»-ро ниҳоят дилчаспу рангин ва дар қабои зарофат баён кардааст. Ин ду ибораи рехта, василаи муҳимми ҷалби таваҷҷуҳи хонанда низ ба ҳисоб мераванд: – *Бисёр хуб, – хурсанд шуд лектор. – Ман мединам, ки аз маъруза то таги гулу сер ҳастеду ба гӯшатон овози булбул намефорад* [12, с.82].

Дар умум, истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар публитсистика ҳам барои рангину образнок ифода намудани матлаб ва ҳам барои таъсири бештар расондан ба афкори омма муҳим мебошад.

Хулоса. Аз баррасии масъалаи неруи таъсирбахши каломии публитсистӣ дар корбурди воситаҳои лексикӣ семантикӣ ва фразеологӣ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Азбаски доираи мавзӯ ва масъалаҳое, ки дар публитсистика инъикос меёбанд, ниҳоят васеъ аст, як қисми муҳимми таркиби луғавии публитсистикаро истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ташкил медиҳанд, истилоҳот дар публитсистика воситаи муҳимми дақиқбаёнӣ, далелнокӣ ва воқеият ба ҳисоб рафта, барои ба таври ғаврий ва кӯтоҳу мухтасар тасвир намудани ҷараёнҳои мураккаби соҳаҳои мухталифи ҳаёт имкон фароҳам меоранд. Барои ифодаи муносибати муаллиф ба ҳодисаи тасвир, тақвияти дарки ҳиссии проблема, нисбатан аҳаммиятнок ҷилва намудани он, ҳатто барои таъмини образнокӣ баланд бардоштани эътимоднокии матн аҳаммияти калон доранд.

2. Калимаҳои китобӣ барои гуногунии тарзи баён ва обуранги ҳиссии матни публитсистӣ мусоидат менамояд, ба сухан обуранги тоза бахшида, ба эҳсосоти ботинӣ таъсир мерасонанд, фикрро ифоданоку пуртаъсир ва суханро мутантан мегардонанд, завқи эстетикӣ хонанда (ё шунаванда)-ро баланд бардошта, ба ӯ лаззати маънавӣ мебахшанд, ҷиддият ва шукуҳу салобати суханро таъмин мекунанд.

3. Маъноҳои маҷозӣ ҳоси публитсистикаи бадеӣ буда, дар таъмини баҳои ҳиссии муаллиф, образнокӣ сухан, ба хонанда дастрас гардондани масъалаҳои мураккаб ва ифоданокии сухан нақши калон доранд. Корбурди онҳо ба мақсаду мароми нависанда ва мавзую мундариҷаи асар вобастагии зич дошта, муносибати муаллифро ба ҳодисаҳои тасвир барҷаста нишон медиҳанд, тасаввурҳои хонандаро ҷалб намуда, матнро возеҳу хотирмон мегардонанд, воситаи муҳимми ташаккули афкори ҷомеа ба ҳисоб мераванд.

4. Нақши ташбеҳ барои муқоисаи ҳодисаҳо, ба вучуд овардани эҳсоси образнок ва тафсири масъалаҳо калон мебошад. Бо ёрии ташбеҳ дар матбуоти даврӣ мавқеи муаллиф барҷаста таҷассум ёфта, эътимоду далелнокӣ тақвият дода мешавад. Дар публитсистикаи бадеӣ он воситаи муҳимми талқини мароми эҷодии нависанда буда, барои возеҳу пуртаъсир ифода намудани матлаб нақши калон мебозад. Бо ёрии ташбеҳ факту далелҳои публитсистӣ хотирмон ва мафҳумҳои абстракт дар сатҳи образҳои предметӣ ифода меёбанд.

5. Ибораҳои рехта матни публитсистиро муассиру пурҳарорат гардонда, дар таҷассуми ақидаи муаллиф ёрӣ мерасонанд. Чунин ибораҳо дар матбуоти даврӣ бо хусусиятҳои баҳодихӣ образнокӣ фарқ карда, барои ҷалби таваҷҷуҳи хонанда ва баланд бардоштани воқуниши ҳиссии ӯ хизмат мекунанд. Дар осори публитсистикаи бадеӣ воситаи муҳимми таъсирбахши калом буда, ба сухан қабои рангину образнок мебахшанд, ифоданокию ҳарорати онро зиёд мегардонанд, ба асар неруи нав бахшида, самарائي иртиботии онро қавӣ мегардонанд. Дар публитсистикаи ҳаҷвӣ барои фош намудани

нуқсону камудихои чомеа офаридани ҳаҷву зарофат ва таъмини баҳои ҳиссии муаллиф, дарки маъноӣ ниҳонӣ ё рамзу кинояҳои муаллиф имкон фароҳам меоранд.

Мақола дар доираи дурнамои кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултети журанлистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар мавзӯи «Забон ва услуби публитсистака», барои солҳои 2026-2030, омода гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмад Р. Роғун – ифтихори миллат / Р. Аҳмад. – Душанбе: Адиб, 2011. – 440 с.
2. Будниченко Л.А. Суггестивное воздействие в публицистическом дискурсе / Л.А. Будниченко // Вестник Чувашского университета. – Чебоксары, 2012. – № 1. – С.206-211.
3. Гвоздович Г. Термины в печатных СМИ – козыри в руках журналиста или камень преткновения? / Г. Гвоздович [электронный ресурс]. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/> (дата обращения: 30.04.2026).
4. Гаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
5. Қодиров С. Тарроризм – теша ба рашаи инсоният / С. Қодиров // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2025. – №52(9946). – 25 декабр.
6. Қосимзода Г. Хулқу атвори ҳамида – ҳусни духтари тоҷик / Г. Қосимзода // Минбари халқ. – 2025. – №38(1539). – 17 сентябр.
7. Минбари халқ. – 2025. – 19 феврал. – №8(1509).
8. Муқаддамова М. Баъди хатми таҳсил дониши гирифтаамро барои рушди Тоҷикистони азиз равона месозам / М. Муқаддамова // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2025. – №52(9946). – 25 декабр.
9. Муродӣ М.Б. Мушаххасоти таҳқиқи публитсистика дар замони муосир / М.Б. Муродӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – 2026. – №2 – С.114-121.
10. Муртазо Б. Нақби истиқлол / Б. Муртазо. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 320 с.
11. Муртазо Б. Чарогафрӯзон / Б. Муртазо, Ш. Мусо. – Душанбе: ЭР-граф, 2025. – 608 с.
12. Мусо Ш. Баҳшиши тоҷикӣ / Ш. Мусо. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 364 с.
13. Пӣдагардон низ мисли ронандагон ҷарима карда шаванд [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/2025/10/95-odisai-nohushi-na-liyot-dar-dushanbe-piyodagardon-niz-misli-ronandagon-arima-karda-shavand/> (санаи мурочиат: 13.05.2026).
14. Суровцев Ю. О публицистике и публицистичности / Ю. Суровцев // Знамя. – 1986. – №4. – С.208-224.
15. Тошматов Ҷ. Кашшофони Роғун / Ҷ. Тошматов. – Душанбе: Адиб, 2011. – 176 с.
16. Фарҳанги ибораҳои рехтаи ҳабони ҳозираи тоҷик / Тартибдиҳанда М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ.1. – 952 с.
17. Фарҳанги ибораҳои рехтаи ҳабони ҳозираи тоҷик / Тартибдиҳанда М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ.2. – 804 с.
18. Ховарӣ Х. Афсари тиб ва вориси ростини Сино / Х. Ховарӣ // Ҷавонони Тоҷикистон. – 2025. – №52(9946). – 25 декабр.
19. «Хонаи бекитоб мисли рӯзи беофтоб аст...» ва ё имрӯз интернет бархе аз ҷавонони моро танбал ва беҳавсала намудааст [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/2020/02/honai-bekitob-misli-r-zi-beoftob-ast-va-yo-imr-z-internet-barhe-az-avononi-moro-tanbal-va-be-avsala-namudaast/> (санаи мурочиат: 13.05.2026).
20. Ҳақназар Ш. Олуҷаи латтадор / Ш. Ҳақназар // Адабиёт ва санъат. – 2023. – №39(2218). – 5 октябр.
21. Ҷумъаев М. О. Баъзе хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калимаҳои гуфтугӯӣ дар асарҳои публитсистии Ф. Муҳаммадиев / М.О. Ҷумъаев, А.А. Нодиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – 2023. – №8. – С.37-44.
22. Ҷумъаев М. Маҳорати нависанда Ҷамолиддин Тошматов дар истифодаи воситаҳои забон (дар заминаи асарҳои марбут ба сохтмони НБО-и Роғун) / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №2(66). – С.89-100.
23. Ҷумъазода М. Таҷассуми бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ дар асарҳои публитсистии Ҷамолиддин Тошматов / М. Ҷумъазода. – Душанбе: Истеъдод, 2025. – 220 с.
24. Эрмаев С. Меҳри забони тоҷикӣ / С. Эрмаев // Адабиёт ва санъат. – 2023. – №39(2218). – 5 октябр.

НЕРУИ ТАЪСИРБАХШИ КАЛОМИ ПУБЛИТСИСТӢ

ДАР ҚОРБҮРДИ ВОСИТАҲОИ ЛЕКСИКИЮ СЕМАНТИКӢ ВА ФРАЗЕОЛОГӢ

Дар таҳқиқи илмӣ дар бораи воситаҳои таъсирбахши луғавию семантикӣ ва фразеологӣ дар каломҳои публитсистӣ сухан меравад. Таъкид карда мешавад, ки неруи таъсирбахшии истилоҳоти соҳаҳои мухталиф дар публитсистика дақиқбаёнӣ, далелнокӣ ва воқеияти чунин матнҳоро таъмин менамояд, калимаҳои китобӣ, гуногунии тарзи баёнро ба вучуд оварда, фикрро ифоданокӣ пуртаъсир мекунад, завқи эстетикӣ хонанда (ё

шунаванда)-ро баланд мебардоранд. Бо ёрии ташбех дар матбуоти даврӣ мавқеи муаллиф барҷаста таҷассум ёфта, эътимоду далелнокӣ тақвият дода мешавад. Дар публицистикаи бадеӣ он воситаи муҳимми талқини мароми эҷодии нависанда буда, матлабро возеҳу пуртаъсир мегардонад, факту далелҳои публицистиро хотирмон ва мафҳумҳои абстрактро дар сатҳи образҳои предметӣ нишон медиҳад. Ибораҳои рехта дар матбуоти даврӣ хусусиятҳои баҳодихӣю образнокӣ дошта, барои ҷалби таваҷҷуҳи хонанда ва баланд бардоштани воқуниши ҳиссиӣ ӯ хизмат мекунад. Чунин вохидҳо дар осори публицистикаи бадеӣ воситаи муҳимми таъсирбахши калом буда, ба суҳан қабои рангину образнок мебахшанд, ифоданокию ҳарорати онро зиёд мегардонанд, самарай иртиботии онро афзун мекунад. Дар публицистикаи ҳаҷвӣ барои фош намудани нуқсону камудихӣю чомеа офаридани ҳаҷву зарофат ва дарки маъноӣ нӣхонӣ ё рамзу кинояҳои муаллиф имкон фароҳам меоранд.

Калидвожа: публицистика, забон, матбуоти даврӣ, идеология, истилоҳ, таъсири ҳиссӣ, лексикаӣ китобӣ, обурани бадеӣ, маъноҳои маҷозӣ, ташбех, образнокӣи фикр, ибораҳои рехта, мароми эҷодӣ.

СИЛА ВОЗДЕЙСТВИЯ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СЛОВА

В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

В научном исследовании рассматриваются выразительные лексико-семантические и фразеологические средства в публицистической речи. В частности, воздействующая сила терминологии различных отраслей проявляется в обеспечении точности изложения, аргументированности и достоверности публицистических текстов. Книжная лексика способствует разнообразию способов выражения мысли, делает её более содержательной и выразительной, а также повышает эстетическое восприятие читателя (или слушателя). С помощью сравнений в периодической печати отчётливо выражается авторская позиция, усиливаются убедительность и доказательность изложения. В художественной публицистике сравнение выступает важным средством воплощения творческого замысла автора, делает содержание более понятным и эмоционально насыщенным, способствует лучшему запоминанию публицистических фактов и аргументов, а также позволяет представить абстрактные понятия через конкретно-образные представления. Фразеологические единицы в периодической печати обладают оценочностью и образностью, служат средством привлечения внимания читателя и усиления его эмоциональной реакции. В произведениях художественной публицистики такие единицы являются важным средством речевого воздействия: они придают речи яркость и образность, повышают её выразительность и эмоциональную насыщенность, усиливают его коммуникативную эффективность. В сатирической публицистике фразеологические средства способствуют разоблачению недостатков и социальных проблем, а также помогают раскрытию скрытого смысла, намёков и иронии.

Ключевые слова: публицистика, язык, идеология, термин, эмоциональное воздействие, книжная лексика, художественная окраска, переносные значения, сравнение, образность мышления, фразеологические единицы, творческий замысел.

THE PERSUASIVE POWER OF PUBLICISTIC DISCOURSE

THROUGH THE USE OF LEXICAL-SEMANTIC AND PHRASEOLOGICAL MEANS

This study examines expressive lexical-semantic and phraseological means employed in publicistic discourse. In particular, the persuasive potential of terminology from various fields of knowledge is manifested in enhancing the precision, argumentativeness, and credibility of publicistic texts. Bookish vocabulary contributes to the diversity of expressive means, enriches the content and expressiveness of thought, and enhances the aesthetic perception of readers (or listeners). They attract the reader's attention and make the text clearer, more vivid, and more memorable. Through the use of comparisons in the periodical press, the author's viewpoint is expressed more distinctly, while the persuasiveness and evidential strength of the discourse are reinforced. In literary journalism, comparison serves as an important means of realizing the author's creative intention, making the content more accessible and emotionally engaging, facilitating the retention of journalistic facts and arguments, and enabling the representation of abstract concepts through concrete imagery. Phraseological units used in the periodical press possess evaluative and figurative qualities, functioning as effective means of attracting readers' attention and intensifying their emotional response. In literary journalistic works, such units constitute an important instrument of verbal influence: they enhance the vividness and imagery of discourse, enrich the content of the work, and strengthen its communicative effectiveness. In satirical journalism, phraseological means contribute to exposing social shortcomings and problems, expressing the author's emotional and evaluative position, and revealing implicit meanings, allusions, and irony.

Keywords: publicism, language, ideology, term, emotional impact, bookish vocabulary, artistic coloring, figurative meanings, comparison, imagery of thought, phraseological units, creative intent.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: *Ҷумъазода Меҳроб Одина* – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 935-89-64-08. **E-mail:** mehriob@mail.ru.

Сведения об авторе: *Джумъазода Меҳроб Одина* – доктор филологических наук, профессор кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 935-89-64-08. **E-mail:** mehriob@mail.ru.

Information about the author: *Jumazoda Mehrob Odina* – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Stylistics and Literary Editing at the Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 935-89-64-08. **E-mail:** mehriob@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.07.2026

Аз тақриз баргашт: 05.09.2026

Ба чоп тавсия шуд: 23.09.2026

УНСУРҲОИ КАЛИМАСОЗИИ GERUND ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

**Собирзода У.С., Мамадназаров А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Муқаддима. Азбаски забоншиносон герундро асосан дар сатҳи синтаксисӣ (дар дохили ҷумла) мавриди омӯзиш қарор додаанд, нақши он дар сатҳи морфологию лексикӣ ва ҳамчун унсури калимасоз дар ташаккули воҳидҳои нави луғавӣ дар забоншиносии қиёсии англисию тоҷикӣ камтар таҳқиқ шудааст. Бинобар ин, масъалаи калимасозӣ ва таркиби категорияҳои грамматикӣ дар забоншиносии муосир аз ҷумлаи мавзӯҳои меҳварӣ ба шумор меравад. Герунд (Gerund) дар забони англисӣ ҳамчун шакли ғайритадрифии феъл дорои табиати дугона буда, хусусиятҳои морфологии феъл ва исмро дар худ таҷассум менамояд. Ин категорияи забонӣ на танҳо аз нигоҳи функционалӣ, балки аз ҷиҳати унсурҳои калимасозӣ ва робитаҳои омонимӣ бо дигар шаклҳои **-ing** (исми феълӣ ва сифати феълӣ) таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқонро ҷалб намудааст. Омӯзиши герунд дар қиёс бо забони тоҷикӣ имкон медиҳад, ки роҳҳои мухталифи ифодаи маъноҳои феълӣву исмӣ ва муодилҳои онҳо дар низомҳои гуногунсохт муайян карда шаванд.

Азбаски дар забони тоҷикӣ категорияи герунд ҳамчун воҳиди ҷудогонаи грамматикӣ мавҷуд нест, вазифаҳои онро асосан масдар, исмҳои амал ва дар баъзе ҳолатҳо сифатҳои феълӣ иҷро меkunанд. Ин ҳолат зарурати таҳқиқи унсурҳои калимасозии герунд ва пайдо кардани муодилҳои дақиқи онро дар забони тоҷикӣ пеш меорад. Устувории ин шакл дар забони англисӣ ва сермахсулии он дар услубҳои мухталифи нутқ, аз ҷумла дар адабиёти бадеӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии мавзӯро дучанд мегардонад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур аз баррасии ҳамаҷонибаи унсурҳои калимасозии герунд дар забони англисӣ ва муайян намудани муодилҳои функционаливу семантикии он дар забони тоҷикӣ иборат мебошад. Барои ноил шудан ба ин мақсад, ҳалли вазифаҳои зерин пешбинӣ шудааст:

1. Муайян кардани нақши пасванди **-ing** ҳамчун воситаи асосии ташаккули герунд ва баррасии он дар раvанди исмшавӣ (ба исм табдил ёфтани феъл);
2. Таҳқиқи нақши герунд ҳамчун ҷузъи аввал ва ҷузъи дуюм дар ташаккули исмҳои мураккаби англисӣ (Compound Nouns) ва муайян кардани муносибатҳои маъноӣ дар ин қолабҳо;
3. Пайдо кардани муодилҳои муносиби герунд дар забони тоҷикӣ (масдар, исми феълӣ, ибораҳои изофӣ) дар асоси таҳлили муқоисавӣ;
4. Таҳлили инъикоси унсурҳои калимасозии герунд дар фарҳангҳои англисӣ-тоҷикӣ ва муайян кардани воситаҳои луғавии тарҷумаи ин воҳидҳо.

Методҳои таҳқиқот. Дар ҷараёни навиштани мақола ва таҳлили маводҳо аз методҳои қиёсӣ-типологӣ, барои муайян кардани шабоҳат ва тафовутҳои герунд бо масдару исмҳои амал дар забони тоҷикӣ, методи таҳлили контекстӣ, барои муайян кардани вазифаи грамматикӣ шаклҳои **-ing** дар ҷумла ва фарқ кардани онҳо аз омонимҳо, методи тасвирӣ ҳангоми шарҳ додани унсурҳои калимасоз ва сохтори морфологии воҳидҳои таҳқиқшаванда, методи таҳлили омӯрӣ, барои муайян кардани басомади истифодаи муодилҳои мухталифи герунд дар матни тарҷума истифода шудааст:

Сохти герунд ва фарқ кардани он аз шаклҳои омонимии **-ing.** Дар низоми морфологии забони англисӣ герунд ҳамчун воҳиди калимасозе баромад мекунад, ки тавассути илова намудани пасванди **-ing** ба асоси феъл сохта мешавад. Аз нигоҳи назариявӣ, ин раvандро олимон ҳамчун «транспозитсия» ё гузариши калима аз як категория ба категорияи дигар меноманд.

Герунд дар забони англисӣ, ки бо пасванди **-ing** аз феълҳо сохта мешавад, на танҳо вазифаҳои синтаксисии исм ва феълро иҷро мекунад, балки ҳамчун унсури муҳимми калимасозӣ низ баромад мекунад. Ҳарчанд герунд аз феъл манша гирифтааст, он ҳеҷ гоҳ ба вазифаи хабари сода омада наметавонад.

Хусусиятҳои исм дар герундия бештар ба он вобастаанд, ки чӣ гуна ва дар кадом сохтор истифода мешавад, на ба он, ки кадом калимаҳои вобаста бо он истифода мешаванд. Аз ин рӯ, хусусиятҳои исм дар герунд пеш аз ҳама дар мавҷудияти як тақсимои зоҳирӣ ва на дар семантикаи дохилии он инъикос меёбанд [8, с.45].

Дар забоншиносии муқоисавӣ ва англисӣ, масъалаи нақши пасванди **-ing** дар ташаккули герунд ва раванди исмшавӣ мавқеи хос дорад. Бисёре аз забоншиносони хориҷӣ ва ватанӣ дар ин бора тадқиқот бурдаанд.

Ҳ. Свит табиати дугонаи герундро (феълӣ ва исмӣ) шарҳ додааст. Ӯ қайд мекунад, ки пасванди **-ing** калимаеро месозад, ки ҳамчун исми амал баромад мекунад, вале хосиятҳои феълиашро гум намекунад [21, с.116].

Есперсен таърихи пайдоиши пасванди **-ing**-ро аз пасванди исмсози **-ung** ва **-ing**-и қадим баррасӣ карда, раванди гузариши онро аз исми соф ба категорияи герунд (бо нигоҳ доштани идоракунии феълӣ) таҳлил намудааст [16, с.82].

Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг масъалаи исмшавии герундро баррасӣ карда, нишон додаанд, ки чӣ тавр илова шудани артикл ё сифат ба калимаи дорои пасванди **-ing** онро аз герунд ба исми феълӣ (Verbal Noun) табдил медиҳад [1, с.169].

Ин забоншиносон дар масъалаҳои зерин ҳамфикранд:

1. Пасванди **-ing** ягона воситаи морфологии сохтани герунд аст;
2. Онҳо таъкид мекунанд, ки герунд зинаи гузариш аз феъл ба исм аст. Агар калимаи бо **-ing** сохташуда дорои нишонаҳои исмӣ (артикл, ҷамъбандӣ, сифат) шавад, он пурра ба категорияи исм мегузарад (Verbal Noun);
3. Онҳо исбот кардаанд, ки пасванди **-ing** ба калима имкон медиҳад, ки дар ҷумла ҳамчун мубтадо ё пуркунанда (нақши исм) ояд, вале ҳамзамон, метавонад зарф ё пуркунандаи бевоситаро талаб кунад.

П. Ҷамшедов дар таҳқиқоти худ оид ба забоншиносии қиёсӣ хусусиятҳои герунди англисиро, ки бо пасванди **-ing** ташаккул меёбад, баррасӣ намуда, муодилҳои онро дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Аммо мавсуф ба нақши герунд дар калимасозӣ ва тарзи ифодаи он дар қолабҳои исмҳои мураккаби тоҷикӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир накардааст [10, с.120].

Дар мақолаи мазкур нақши герунд дар ташаккули исмҳои мураккаб (compound nouns) ва сифатҳои мураккаб ва ифодаи таъиноту вазифаи онҳо мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ҳамчунин, раванди ҳамроҳии герунд бо исм ва нақши он дар сохтани воҳидҳои нави луғавӣ (исму сифатҳои мураккаб) таҳлил мешавад. Дар забони англисӣ якҷояшавии герунд бо исми дигар барои ифодаи мафҳуми нав як падидаи маъмул буда, ин гуна сохторҳо одатан барои нишон додани мақсад ё вазифаи мушаххаси ашё хизмат мекунанд.

Ҳ. Марчанд овардааст, ки ин сохтор, яъне сохтани исмҳои мураккаб бо герунд дар ду шакл воমেҳӯрад: **герунд+исм** ва **исм+герунд**. Марчанд қайд мекунад, ки дар ин сохтор герунд вазифаи муайянкунандаи исмро дорад ва муносибати «мақсад» (purpose)-ро ифода мекунад. Ӯ инро ҳамчун як қолиби классикии калимасозӣ меҳисобад, ки дар он ҷузъи аввал, ки герунд аст, вазифаи ашёро, яъне ҷузъи дуюмро нишон медиҳад [19, с.115].

О. Есперсен низ ин ду шаклро баррасӣ кардааст, аммо ӯ бештар ба ҷанбаи таърихӣ ва эволютсияи ин сохторҳо аз масдарҳои қадимаи англисӣ (verbal nouns дар -ung/-ing) таваҷҷуҳ намудааст [17, с.221].

Р. Кверк герундро ҳамчун як ҷузъи фаъоли калимасозии исмҳои мураккаб медонад, ки дар он герунд вазифаи таъини мақсади ашёро (purpose) иҷро мекунад. Ин яке аз роҳҳои асосии гузариши феъл ба низоми исмӣ (nominal system) ба шумор меравад [20, с.1573].

Агар сухан дар бораи таҳлили сохтори ин ду шакл ҳамчун намудҳои калимасозӣ (word-formation) равад, пас саҳми Г. Марчанд аз ҳама бештар ва қалидӣ ҳисобида мешавад. Ӯ ин сохторҳоро ба категорияҳои муайян ҷудо карда, мантиқи пайваستшавии онҳоро исбот намудааст.

Мо низ ақидаи Ҳ. Марчандро тарафдорӣ карда гуфтанием, ки герунд метавонад ҳамчун ҷузъи якуми исмҳои мураккаб истифода шавад. Дар ин ҳолат, вай одатан мақсад ё вазифаи ҷузъи дуюми исмро нишон медиҳад. Дар ин ҷо герунд ҳамчун як унсури калимасозӣ дар сохтани як калимаи нав ё исми мураккаб баромад мекунад.

to book → **booking**-office – кассаи билетфурӯшӣ (касса барои билет фурӯштан)

Дар ин мисол, **booking-office** як исми мураккаб аст, ки аз ду чузъ иборат аст: **booking**: шакли бо **-ing** тамомшаванда аст ва **office** исми асосӣ.

Дар ин таркиб **booking** ҳамчун герунд амал мекунад, ки маънои мақсад ё вазифаи **office**-ро ифода менамояд. Яъне, ин идора барои фармоиш додан / чипта гирифтани аст (**office for booking**). Он маънои **фаъолияти фармоиш (booking)**-ро дорад, ки ба он **идора** алоқаманд аст.

О. Есперсен маҳз ба сохторҳои навъи **Gerund+Noun (washing-machine)** таваччуҳ карда, онҳоро ҳамчун исмҳои мураккабе шарҳ медиҳад, ки дар онҳо герунд мақсад (**purpose**)-ро ифода мекунад [16, с.283].

- **to fit** → **fitting-shop** – корхонаи васлкунӣ (корхона барои васл кардан): To choose and try on the wedding dress, she went to a famous **fitting-shop**. – Барои интихоб ва санҷиши либоси арусӣ, вай ба *мағозаи андозагирии* маъруф рафт [4, с.125];
- **to fish** → **fishing-line** – ресмони моҳигирӣ, ресмони шаст (ресмон барои моҳӣ гирифтани): He bought a new **fishing-line** to catch a big fish [15, с.86]. – Вай *риштан* нави *моҳигирӣ* харид, то моҳии калонро сайд кунад [15, с.87];
- **to fill** → **filling-station** – фурӯшгоҳи бензин, нуктаи бензинрезӣ (нукта барои фурӯхтани бензин): We need to go to the **filling-station** (gas station) to fill up the car's tank, because our journey is long. – Мо бояд ба *нуқтаи сӯзишворӣ* равем, то баки мошинро пур кунем, зеро роҳи мо дароз аст [4, с.125].

Дар мисолҳои овардашуда герунд бо исми сода тавассути нимтире пайваست шуда, исмҳои мураккабро ба вуҷуд овардааст. Дар ин гуна сохторҳо герунд маънои таъинот ва мақсади ашӯро ифода намуда, нишон медиҳад, ки ашӯи мавриди назар барои иҷрои кадом амал пешбинӣ шудааст. Аз нигоҳи синтаксисӣ, дар таркиби ин исмҳои мураккаб герунд вазифаи муайянкунандаро иҷро карда, чузъи дуюм муайяншавандаро аз ҷиҳати вазифа ва моҳият тавзеҳ медиҳад: **knitting-needle** – сӯзани бофандагӣ (кадом сӯзан?).

- **to land** → **landing-field** – фурудгоҳ (замин барои фуруд омадан) (кадом замин?): After a long flight, the small plane successfully landed on the **landing-field** near the village. – Баъд аз парвози тулонӣ, самолёти хурд бомуваффақият ба *фурудгоҳи* назди деҳа фуруд омад [4, с.275].

Дар ин мисол, **landing-field** ҳамчун як исми мураккаб истифода шудааст, ки ба ҷои фуруд омадани ҳавопаймоҳо ишора мекунад. Воҳиди луғавии **landing-field** дар забони англисӣ аз муайянкунанда (**landing**) ва муайяншаванда (**field**) иборат буда, ба забони тоҷикӣ бо як исм **фурудгоҳ** (майдони фуруд) тарҷума шудааст.

Г. Марчанд таҳлили амиқи калимасозиро пешниҳод кардааст ва ҷасли марбут ба исмҳои мураккаб (Compound Nouns) яке аз муҳимтарин қисматҳои он ба шумор меравад, ки дар он моделҳои герундӣ низ баррасӣ шудаанд. Г.Марчанд сохторҳои **Gerund+Noun**-ро ба таври муфассал таҳлил карда, исбот мекунад, ки ин як қолиби муҳими сохтани исмҳои мураккаби функционалӣ мебошад [19, с.110].

Дар забоншиносии англисӣ ва русӣ, ки ба забоншиносии тоҷик таъсири назаррас доранд, олимони зиёде, аз ҷумла И.Р. Галперин [2], А.И. Смирнитский [7] ва дигарон нақши герундро дар калимасозӣ ва ташаккули исмҳои мураккаб мавриди таҳқиқ қарор додаанд. И.Р. Галперин қайд мекунад, ки герунд қобилияти баланди «субстантиватсия» (исмшавӣ) дорад. Ӯ нишон медиҳад, ки нависандагон дар матнҳои бадеӣ барои ифодаи тобишҳои хоси маъноӣ аз герунд зуд-зуд исмҳои мураккаби нав месозанд [2, с.176].

Дар забоншиносии тоҷик, махсусан дар паҷуҳишҳои муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, олимони М.Н. Қосимова [3], М.И. Юсупова [13], А.С. Сабуров [5], Ҳ. Саидов [6], М.Н. Усмонова [9] ва У.А. Эмомов [11; 12] паҳлуҳои гуногуни герундро омӯхтаанд. Ҳарчанд муҳаққиқони ватанӣ заминаи назариявии омӯзиши герундро гузошта бошанд ҳам, масъалаи герунд ҳамчун чузъи калимасозии исмҳои мураккаб, яъне сохтани калимаҳои нав дар қолабҳои **Noun+Gerund** ё **Gerund+Noun** то ҳол ба таври махсус мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Исмҳои мураккаби бо герунд сохташуда дар луғати А. Мамадназаров мавҷеи хос доранд. Сохтори ин исмҳо аз пайвасти герунд ва исм бо истифодаи нимтире иборат буда, вазифаи асосии семантикии онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ифодаи мақсади амал ба шумор меравад. Ҷадвали зер ва ҷадвалҳои дигар дар асоси луғати А. Мамадназаров таҳия мегарданд [4]:

Чадвали 1. Gerund+Noun = мақсади амал

Масдар	Исми мураккаб	Тарҷума	Мақсади амал
to cast	casting-vote [4, с.149]	овози ҳалқунандаи раиси чаласа (ҳангоми баробар будани овозҳо),	овозе, ки бартарӣ медиҳад, овози сарнавиштсоз (овоз барои ҳал кардан)
to write	writing-table [4, с.1007]	мизи хатнависӣ (мизе, ки барои навиштан аст)	миз барои хатнависӣ
to walk	walking-stick [4, с.977]	асо, калтак барои роҳгардӣ	асо барои роҳгардӣ
to sleep	sleeping-car [4, с.805]	вағони хоб	вагон барои хобравӣ
to dine	dining-room [4, с.251]	ошхона (ҳучраи хӯрокхурӣ)	ҳучраи барои хӯрокхурӣ
to wash	washing-machine [4, с. 981]	мошини чомашӯй	мошин барои чомашӯй
to run	running-shoes [4, с.753]	пойафзоли варзишӣ (барои давидан)	барои барои давидан
to read	reading-room [4, с.710]	кироатхона (толори хониш)	толор барои хониш
to swim	swimming-pool [4, с.876]	ҳавзи шиноварӣ	ҳавз барои шиноварӣ
to drive	driving-licence [4, с.273]	шаҳодатномаи ронандагӣ	шаҳодатнома барои ронандагӣ
to wait	waiting-room [4, с.976]	ҳучраи интизорӣ	ҳучра барои интизорӣ

Калимаҳои мураккаби бо герунд ва исм сохташуда, ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ шакли ибораи изофӣ ё масдарро мегиранд. Ин навъи калимасозӣ бештар барои шарҳ додани моҳият ва вазифаи ашёи мавриди назар хизмат мекунад.

А.И. Смирнитский ба нақши герунд дар сохтани калимаҳои нав (**word-formation**) диққати махсус медиҳад. Ў бар он аст, ки герунд дар таркиби исмҳои мураккаб (**Compound Nouns**) на ҳамчун феъл, балки ҳамчун як унсури лексемавӣ баромад мекунад. А.И. Смирнитский нишон медиҳад, ки чузби аввал (герунд) вазифаи муайянкунандаи исро иҷро карда, мафҳуми таъиноти ашёро месозад. Ў инро яке аз роҳҳои муҳимтарини бой шудани захираи луғавии забони англисӣ меҳисобад [7, с.232].

- **driving-belt** – тасмаи ҳаракатдиҳанда (тасма бо мақсади ҳаракат додан);
- **driving-wheel** – чархи баранда (чарх бо мақсади бурдан);
- **coaling-station** – анбори ангишт (анбор бо мақсади нигоҳ доштани ангишт);
- **composing-machine** – дастгоҳи ҳуруфчинӣ (дастгоҳ бо мақсади ҳуруф чиндан);
- **curling-irons** – бегудӣ, олоти чингилакунӣ (олот бо мақсади чингила кардан).

Дар ин гуна таркибҳо, герундро бояд аз сифати феълии ҳозира (Present Participle), ки бо пасванди **-ing** аз феълҳо сохта мешавад, фарқ кард. Сифати феълии ҳозира ҳолати идомадор ё хусусиятро нишон медиҳад (масалан, **a running man** – марди даванда; **a talking professor** – профессори *суханкардаистода*), дар ҳоле ки герунд дар калимаҳои мураккаб аксар вақт ба мақсад ишора мекунад (чӣ қор карда истода?).

Р. Квирк ва ҳаммуаллифонаш нишон медиҳанд, ки чӣ тавр герундҳо дар таркиби исмҳои мураккаб вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунанд ва онҳо аз сифатҳои феълӣ (participle) фарқ мекунанд (масалан: **a coming girl** – духтари омадаистода (сифати феълӣ) ва **a dancing-room** – толори рақс (герунд) [20, с.514].

Аз мисолҳои фавқузикр метавон хулоса кард, ки шакли **-ing** ҳангоми тасвир кардани амали исми ҷондор ҳамчун сифати феълӣ ва ҳангоми ифодаи таъиноти ашё (ном) ҳамчун герунд (исми феълӣ) баромад мекунад. Дар забони тоҷикӣ сифати феълии замони ҳозира, чун қоида, бо илова кардани пасванди **-анда** ба асоси замони ҳозираи феъл сохта мешавад:

Чадвали 2. Сифати феълии I + исм = муайянкунанда

reading- student [4, с.710]	P.I	донишчӯи хонанда	Сиф. феълӣ	(донишчӯе, ки китоб мехонад)
swimming- boy [4, с.876]	P.I	писари шинокунанда	Сиф. феълӣ	(писаре, ки шино мекунад)
driving-man [4, с.273]	P.I	марди ронанда	Сиф. феълӣ	(марде, ки мошин меронад)

Ҷадвали 3. Герунд + исм = исми мураккаб

reading-room [4, с. 710]	Gerund	кироатхона (толори хониш)	толор барои хониш
swimming-pool [4, с.876]	Gerund	ҳавзи шиноварӣ	ҳавз барои шиноварӣ
driving-licence [4, с.273]	Gerund	шаҳодатномаи ронандагӣ	шаҳодатнома барои ронандагӣ
waiting-room [4, с.976]	Gerund	хучраи интизорӣ	хучра барои интизорӣ

И.Р. Галперин чунин нуқтаи назар дорад: «Дар калимасозӣ маҳз герунд вазифаи «мақсад ва таъинот» (purpose / function)-ро иҷро мекунад, ки ин аз сифати феълӣ (Participle I), ки танҳо «раванди амал»-ро нишон медиҳад, фарқ дорад. Ин як хусусияти муҳимми услубии забони англисӣ буда, дар забонҳои дигар (масалан, русӣ ё тоҷикӣ) бо ин дақиқӣ дида намешавад» [2, с.220].

- Into his eyes leaped a wistfulness and a yearning as promptly as the yearning lips into the eyes of **a starving man** at sight of food [18, с.5]. – Дар чашмони ӯ ҳасрату орзуе падидор гашт, монанди он ки дар чашмони *марди гурусна* ҳангоми дидани ғизо дурахшиши ҳосе пайдо мешавад [18, с.11].

Дар мисоли мазкур вожаи **starving** на герунд, балки сифати феълӣи замони ҳозира (Present Participle I) мебошад, ки исми **man**-ро муайян мекунад. Дар ибораи **a starving man**, калимаи **starving** (аз феълӣ **to starve** – гуруснагӣ кашидан) аломати исмро муайян карда, ҳолати шахсро ифода менамояд. Яъне, он нишон медиҳад, ки ин чӣ гуна шахс аст – шахсе, ки дар ҳолати гуруснагӣ қарор дорад. Бинобар ин, дар ин сохтор **starving** вазифаи синтаксисии муайянкунандаро иҷро кардааст.

Натиҷаи таҳлил ва омӯзиши мисолҳо дар забони англисӣ собит менамояд, ки исмҳои мураккаби бо герунд сохташуда дар забони тоҷикӣ на дар шакли як вожаи сода, балки тавассути сохторҳои зерин ифода мегарданд:

1. Ибораҳои изофӣ: Ин маъмултарин роҳи баргардони чунин сохторҳо ба шумор меравад: **booking-office** – *кассаи ҷиптафурӯшӣ*;
2. Таркиби исм бо исми амал (исми масдарӣ): Дар ин ҳолат чузбӣ дуҷум вазифа ё амали ашёро ифода мекунад: **booking-office** – *идораи фармоиш* (идораи бақайдгирӣ);
3. Воҳидҳои луғавии муодил (лексикашуда): Баъзан дар забони тоҷикӣ барои ин мафҳумҳо калимаҳои мустақили мураккаб ё ибораҳои устувори тайёр мавҷуданд, ки маънои шабеҳро ифода мекунанд: **eating-house** – ошхона; **diving-dress** – скафандр.

Ҳангоми тарҷумаи ин гуна исмҳои мураккаб ба забони тоҷикӣ, тартиби чузҳо маъмулан тағйир меёбад: аввал маънои чузбӣ дуҷум (исм) ва сипас маънои чузбӣ якум (герунд) ифода карда мешавад.

- **closing-time** (вақти пӯшидан (*мағоза, корхона*)) – вақт барои пӯшидан; **blotting-paper** (обчинак) – коғаз барои хушк кардан; **boxing-gloves** (дастпӯшакҳои боксёрӣ) – дастпӯшак барои бокс кардан.
- After a long walk, we decided to find an old-fashioned **eating-house** for lunch. Баъди пиёдагардии тулонӣ, мо қарор додем, ки барои хӯроки нисфирӯзӣ як *ошхонаи ё тарабхонаи хурди* кухнанамо ро пайдо кунем [4, с.365].

Дар исми мураккаби **eating-house**, ки маънои **ошхона** ё **тарабхонаи хурд**-ро дорад, калимаи **eating** герунд (Gerund) аст. **Eating** дар ин ҷо мақсад ё таъиноти ҷузъи дуум (house – хона / бино)-ро нишон медиҳад. Ин **хонаест барои хуроқхӯрӣ** ё **ҷоест барои хӯрдан**.

Герунд дар исмҳои мураккаб маъмулан вазифаи исмӣ дорад ва нишон медиҳад, ки ҷузъи дуум ба чӣ мақсад истифода мешавад.

Герунд метавонад ҷузъи дууми исми мураккаб бошад, ки мо инро дар боло қайд кардем. Дар ҷадвали зерин мо бо истифода аз бузурғтарин фарҳанги англисӣ-тоҷикии А. Мамадназаров собит менамоем, ки герунд дар ин шакл низ метавонад калимасозӣ кунад.

Ҷадвали 4. Исм+-ing = исми феълии мураккаб

Масдар	Исми мураккаб	Тарҷума
to let	blood- letting [4, с.95]	хунгирӣ, хунрезӣ (бо мақсади муолиҷа)
to poison	blood- poisoning [4, с.95]	заҳролудшавии хун
to keep	book- keeping [4, с.100]	дафтардорӣ, шӯъбаи ҳисобу китоб
to come	home- coming [4, с.427]	бозгашт ба хона, бозгашт ба ватан
to break	oath- breaking [4, с.614]	савгандшиканӣ, қасамшиканӣ

Баъзе исмҳои мураккабе, ки шакли **герунд+исм** (Gerund+Noun) доранд, дар забони тоҷикӣ бо як исми сода ё исми сохтаи яккалимагӣ тарҷума мешаванд.

- I was not surprised, when I entered the **morning-room**, to find him there alone [14, с.334]. – Вақте ки ман ба *тоҷор* даромадам, аз танҳо дидани ӯ дар он ҷо таъҷуб накардам [14, с.362].

Тарҷумаи **morning-room** ҳамчун **тоҷор** дар ин мисол исбот мекунад, ки дар бисёр мавридҳо сохторҳои герундии англисӣ барои ифодаи мафҳумҳои мушаххаси рӯзгор истифода мешаванд, ки забони тоҷикӣ барои онҳо вожаҳои содаи тайёр дорад.

Ин раванд дар забоншиносӣ «лексикализатсия» номида мешавад, ки дар он ибора ё калимаи мураккаб дар забони дигар ба як воҳиди луғавии сода баробар мешавад. Ин исбот мекунад, ки герунд дар калимасозии англисӣ нақши фишурдасозро дорад.

Қаблан қайд шуда буд, ки исмҳои мураккаби таркибашон аз герунд иборат тавассути нимтире пайваст мешаванд, аммо мисоли **wedding dress** нишон медиҳад, ки истифодаи он хатмӣ нест. Ин гувоҳи он аст, ки ҷузъҳои исми мураккаб дар забони англисӣ метавонанд бо нимтире ё ба таври ҷудо алоқаманд шаванд: **reading glasses** – *айнаки* хониш.

Забоншинос Р. Кверк оид ба масъалаи навишти исмҳои мураккаби герундӣ чунин изҳори назар кардааст: «Истифодаи нимтире дар исмҳои мураккаб хеле ноустувор аст. Вақте ки ду калима як мафҳуми ягонаи устуворро месозанд, онҳо тадриҷан ба навишти ҷудо ё якҷоя мегузаранд». Муаллиф таъкид мекунад, ки ибораҳои герундӣ мисли **swimming pool** ва **washing machine**, ки ҳамчун «исмҳои мураккаби доимӣ» эътироф шудаанд, дар забони муосир бештар ба таври ҷудо навишта мешаванд, зеро робитаи маъноии ҷузъҳои онҳо бе аломат ҳам фаҳмост [20, с.1570].

Дар баъзе калимаҳои хеле маъмул, ду ҷузъ ҷунон бо ҳам омехта шудаанд, ки якҷоя навишта мешаванд: **drawingboard** (аз drawing board) – тахтаи расмкашӣ; **wrappingpaper** (аз wrapping paper) – қоғази печонидани тухфа (баъзан якҷоя навишта мешавад).

Мушоҳида нишон дод, ки новобаста аз навишти ҷудо ё якҷояи ин сохторҳо дар забони англисӣ, муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ шакли ягонаи ифодаро нигоҳ медоранд.

Масъалаи калимасозии герундӣ дар забони англисӣ ва ёфтани муодилҳои дақиқи он дар забони тоҷикӣ яке аз мавзӯҳои мураккаби забоншиносии қиёсӣ ба шумор меравад. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки герунд танҳо як шакли грамматикӣ феъл набуда, балки ҳамчун унсур пурмаҳсули калимасоз (word-building element) дар ташаккули воҳидҳои нави луғавӣ нақши меҳварӣ мебозад.

Яке аз паҳлуҳои муҳими муҳокима ин табиати дугонаи герунд мебошад. Чуноне ки Г. Свит ва О. Есперсен таъкид кардаанд, герунд маҳсули раванди исмшавӣ (**substantivization**) буда, дар қолабҳои калимасозӣ вазифаи исмро иҷро мекунад [21, с. 116; 16, с.88]. Мушоҳидаҳои мо дар асоси маводи луғавӣ собит намуданд, ки герунд дар як қолаби асосӣ

– **Gerund+Noun** (**swimming-pool**, **driving-licence**, **waiting-room**) исмҳои мураккабро ба вучуд меорад. Дар ин сохторҳо герунд аксаран мақсад (**purpose**) ё вазифаи ашёро муайян мекунад.

Дар ҷараёни муҳокимаи тарзи навишти ин воҳидҳо, мо ба хулосаҳои Р. Кверк таъҷиб намудем. Маълум гардид, ки дар забони англисии муосир нимтире дигар унсурҳои ҳатмии ин сохторҳо нест. Ибораҳои герундии маъмул, ба монанди **swimming pool** ё **wedding dress**, тадриҷан ба навишти ҷудо мегузаранд. Ин падида нишон медиҳад, ки робитаи маъноӣ байни герунд ва исм чунон устувор гаштааст, ки эҳтиёҷ ба нишони графӣ пайвастандан (нимтире) аз байн рафтааст.

Дар мавриди муодилоҳои тоҷикӣ, натиҷаҳои муҳокима нишон медиҳанд, ки аз сабаби набудани категорияи герунд дар забони тоҷикӣ, раванди баргардонии ин воҳидҳо хусусияти трансформатсионӣ дорад.

Ҳарчанд ин ҷанба дар асарҳои забоншиносони ватанӣ, аз ҷумла П. Ҷамшедов ва М. Юсупова, бештар дар сатҳи синтаксисӣ (наҳвӣ) мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, таҳлили амиқи мо нишон медиҳад, ки ин сохторҳо дар сатҳи лексика (луғат) ва калимасозӣ низ дар забони тоҷикӣ муодилоҳои устувору мушаххаси худро пайдо кардаанд.

Ҳамин тавр, муҳокимаи унсурҳои калимасозии герунд нишон медиҳад, ки ин шакли феълӣ дар забони англисӣ воситаи фишурдабандӣ (**compression**) буда, дар забони тоҷикӣ тавассути системаи мукаммали масдарию сифатӣ ва исмҳои мураккаб ифода меёбад. Ин гуногунрангии муодилоҳо аз ғаноии луғавии забони тоҷикӣ ва қобилияти баланди таркибсозии он шаҳодат медиҳад.

Натиҷаи таҳлил ва омӯзиши мисолҳо дар забони англисӣ собит менамояд, ки исмҳои мураккаби бо герунд сохташуда дар забони тоҷикӣ на дар шакли як вожаи сода, балки тавассути сохторҳои зерин ифода мегарданд:

1. **Ибораҳои изофӣ**: Ин маъмултарин роҳи баргардонии чунин сохторҳо ба шумор меравад: I passed a late and unquiet night, for my **dressing-room** window was fastened only by a latch... [14, с.174]. – Ман шабро дер ва ноором рӯз кардам, зеро тирезаи *хонаи либоспӯшиш* танҳо бо як занҷирак маҳкам шуда буд... [14, с.195];

2. **Таркиби исм бо исми феълӣ** (исми масдарӣ): Дар ин ҳолат ҷузъи дуюм вазифа ё амали ашёро ифода мекунад: I then proceed to my **writing-desk**, and write what I have just said [14, с.256]. – Ман баъд ба сари *мизи навишт* рафтам ва он чиро, ки ҳоло гуфтам, навиштам [14, с.284];

3. **Воҳидҳои луғавии муодил** (лексикашуда): Баъзан дар забони тоҷикӣ барои ин мафҳумҳо калимаҳои мустақили мураккаб ё ибораҳои устувори тайёр мавҷуданд, ки маънои шабехро ифода мекунад: ... it was not a cottage, but a mansion of considerable size, though it looked too large for a **dwelling-house** in such a deserted road [14, с.396]. – ... ин кулба набуд, балки қасри хеле калоне буд, вале барои *иқоматгоҳ* дар чунин роҳи хилвату беодам аз ҳад зиёд калон менамуд [14, с.421].

Тарҷумаи **dwelling-house** ҳамчун иқоматгоҳ нишон медиҳад, ки на ҳама вақт герунд ба ибораҳои изофӣ ниёз дорад; дар бисёр мавридҳо забони тоҷикӣ дорои калимаҳои мустақилест, ки маънои вазифа ва таъиноти ашёро дар як воҳид ифода мекунад.

Ҳангоми тарҷумаи ин гуна исмҳои мураккаб ба забони тоҷикӣ, тартиби ҷузъҳо маъмулан тағйир меёбад: аввал маънои ҷузъи дуюм (исм) ва сипас маънои ҷузъи якум (герунд) ифода карда мешавад: **closing-time** (вақти пушидан (*мағоза, қорхона*) – вақт барои пӯшидан; **blotting-paper** (обчинак) – қоғаз барои хушк кардан; **boxing-gloves** (дастпушакҳои боксёрӣ) – дастпушак барои бокс кардан.

➤ After a long walk, we decided to find an old-fashioned **eating-house** for lunch. Баъди пиёдагардии тулонӣ, мо қарор додем, ки барои хӯроки нисфирӯзӣ як *ошхонаи ё тарабхонаи хурд* куҳанаморо пайдо кунем [4, с.365].

Дар исми мураккаби **eating-house**, ки маънои «ошхона» ё «тарабхонаи хурд»-ро дорад, калимаи **eating** герунд (**Gerund**) аст. Герунди **eating** дар ин ҷо мақсад ё таъиноти ҷузъи дуюм (**house** – хона / бино)-ро нишон медиҳад. Ин хонаест барои хӯрокхӯрӣ ё ҷоест барои хӯрдан.

Таҳқиқи масъалаи мазкур имкон дод, ки натиҷаҳои зерин ҳосил карда шаванд:

1. Пажӯҳиш собит месозад, ки сохтори **Gerund+Noun** (герунд+исм) метавонад бо дефис (нимтире), алоҳида (дар шакли ибора) ва ё тавассути фишурдасозӣ (якҷоя) навишта шавад,

масалан: **composing-machine** – дастгоҳи хуруфчинӣ; **parking lot** – майдони мошингузорӣ (истгоҳ); **skateboard** (аз **skating board**) – скейтборд (тахтаи чархдор).

2. Таҳлилҳо муайян намуданд, ки герунд дар забони англисӣ на танҳо як шакли синтаксисӣ (наҳвӣ), балки як унсури калимасозии сермахсул низ мебошад. Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ муодили мустақими морфологии герунд вучуд надорад, нозуқиҳои маъноии он тавассути низоми мукаммали воситаҳои забонӣ – аз ҷумла масдар, исмҳои феълӣ, сифатҳои феълӣ ва таркибҳои изофӣ – комилан ва дақиқ ифода меёбанд.

3. Муайян гардид, ки герунд дар ҳамбастагӣ бо исм сохтори сермахсули калимасозиро ба вучуд оварда, дар сохтани исмҳои мураккаб (**compound nouns**) ғаёлона иштирок мекунад. Дар ин сохторҳо ҷузъи аввал (герунд) бештари вақт вазифа ва таъиноти ашёро (**purpose**) нишон дода, дар забони тоҷикӣ бештар тавассути ибораҳои изофӣ ва ё исмҳои мураккаб муодил мегардад.

4. Таҳлилҳо нишон доданд, ки барои ифодаи саҳеҳи маънои герунд дар забони тоҷикӣ, дарки вазифаи синтаксисӣ (наҳвӣ) он дар контекст аҳамияти калидӣ дорад. Герунд вобаста ба мавқеи грамматикӣ ва муносибатҳои калимасозияш, дар забони тоҷикӣ метавонад ба шаклҳои гуногуни лексикӣ грамматикӣ (аз феълӣ масдар ба исм ё сифат) трансформатсия (табдил) ёбад.

5. Муайян гардид, ки исмҳои мураккаби бо герунд сохташуда (**Gerund+Noun**) дар забони тоҷикӣ асосан бо роҳҳои зерин муодил мешаванд:

- a) Тавассути ибораҳои изофӣ, ки таъинот ва мақсади ашёро (**purpose**) нишон медиҳанд (**washing machine** – мошини ҷомашӯй, **drinking water** – оби ошомиданӣ, **swimming pool** – ҳавзи шино);
- b) Тавассути исмҳои сода, сохта ва мураккаб, ки дар онҳо раванди лексикализатсия (ба исми мустақил табдил ёфтани) ба амал омадааст (**walking-stick** – асо / калтак, **dining-room** – ошхона, **reading-room** – кироатхона / дафтарахона).

6. Таҳлили масъалаи орфографии ин сохторҳо – алоҳида, бо дефис ва ё якҷоя – нишон медиҳад, ки дар забони англисии муосир тамоюли гузариш ба навишти ҷудо бештар ба ҷашм мерасад. Аммо, ин гуногуншаклии навишт ба маънои луғавии онҳо ва тарзи баргардонашон ба забони тоҷикӣ таъсири ҷиддӣ намерасонад.

Ҳамин тавр, герунд ҳамчун воситаи муҳими номинализатсия (исмшавӣ / номгузорӣ) дар калимасозии забони англисӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол намуда, дар забони тоҷикӣ тавассути истифодаи имкониятҳои фароҳи калимасозию наҳвии миллии муодилҳои дақику устувори худро пайдо мекунад.

Муҳокимаронӣ. Масъалаи калимасозии герундӣ дар забони англисӣ ва ёфтани муодилҳои дақиқи он дар забони тоҷикӣ яке аз мавзӯҳои мураккаби забоншиносии қиёсӣ ба шумор меравад. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки герунд танҳо як шакли грамматикӣ феъл набуда, балки ҳамчун унсури пурмахсули калимасоз (**word-building element**) дар ташаккули воҳидҳои нави луғавӣ нақши меҳварӣ мебозад.

Яке аз паҳлуҳои муҳими муҳокима ин табиати дугонаи герунд мебошад. Ҷуноне ки Г. Свит ва О. Есперсен таъкид кардаанд, герунд махсули раванди исмшавӣ (**substantivization**) буда, дар қолабҳои калимасозӣ вазифаи исро иҷро мекунад [21, с.116; 16, с.88]. Мушоҳидаҳои мо дар асоси маводи луғавӣ собит намуданд, ки герунд дар як қолаби асосӣ – **Gerund+Noun** (**washing machine**, **waiting room**) исмҳои мураккабро ба вучуд меорад. Дар ин сохторҳо герунд аксаран мақсад (**purpose**) ё вазифаи ашёро муайян мекунад.

Дар ҷараёни муҳокимаи тарзи навишти ин воҳидҳо, мо ба хулосаҳои Р. Кверк таъя намудем. Маълум гардид, ки дар забони англисии муосир нимтире дигар унсури ҳатмӣ ин сохторҳо нест. Ибораҳои герундии маъмул, ба монанди **swimming pool** ё **wedding dress**, тадриҷан ба навишти ҷудо мегузаранд. Ин падида нишон медиҳад, ки робитаи маъноӣ байни герунд ва исм ҷунун устувор гаштааст, ки эҳтиёҷ ба нишони графӣ пайвастандан (нимтире) аз байн рафтааст.

Дар мавриди муодилҳои тоҷикӣ, натиҷаҳои муҳокима нишон медиҳанд, ки аз сабаби набудани категорияи герунд дар забони тоҷикӣ, раванди баргардони ин воҳидҳо хусусияти трансформатсионӣ дорад.

Ҳамин тавр, муҳокимаи унсурҳои калимасозии герунд нишон медиҳад, ки ин шакли феълӣ дар забони англисӣ воситаи фишурдабаёнӣ (compression) буда, дар забони тоҷикӣ тавассути системаи мукаммали масдарию сифатӣ ва исмҳои мураккаб ифода меёбад. Ин гуногунрангии муодилҳо аз ғаноии луғавии забони тоҷикӣ ва қобилияти баланди таркибсозии он шаҳодат медиҳад.

Маҳдудиятҳои таҳқиқот. Ҳарчанд таҳқиқоти мазкур паҳлуҳои муҳимми унсурҳои калимасозии герунд ва муодилҳои онҳоро дар забони тоҷикӣ фаро гирифта бошад ҳам, он дорои як қатор маҳдудиятҳои мушаххас мебошад, ки зикри онҳо зарур аст:

1. Таҳлили мазкур асосан дар заминаи луғатҳои умумӣ ва матнҳои адабии маҳдуд анҷом дода шудааст. Аз ин рӯ, исмҳои мураккаби герундӣ, ки дар соҳаҳои хоси илм (масалан, тиб, технология ё ҳуқуқ) истифода мешаванд, ба таври муфасссал фаро гирифта нашудаанд. Ҳол он ки дар истилоҳоти соҳавӣ нақши калимасозии герунд метавонад хусусиятҳои дигар дошта бошад;
2. Дикқати асосии таҳқиқот ба қолабҳои маъмултарини калимасозӣ, аз қабيلي **Noun+Gerund** ва **Gerund+Noun** равона шудааст. Сохторҳои каммаҳсул ва бисёрҷузъа, ки дар онҳо герунд бо якчанд ҳиссаи нутқ дар як вақт омехта мешавад, аз доираи баррасии ин мақола берун мондаанд;
3. Дар таҳқиқот асосан меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ ва англисӣ (British Standard) ба назар гирифта шудаанд. Фарқиятҳои услубӣ дар истифодаи герунд ва муодилҳои он дар нутқи гуфтугӯӣ, инчунин хусусиятҳои хоси истифодаи герунд дар варианти амрикоии забони англисӣ (American English), ки дар он ҷо навишти ҷудо ва якҷояи калимаҳо бештар ба назар мерасад, ғурра таҳлил нагардидаанд;
4. Аз сабаби набудани категорияи герунд дар забони тоҷикӣ, ёфтани муодилҳои қомилан «як ба як» дар баъзе мавридҳо имконнопазир буд. Аз ин рӯ, тарҷумаҳои пешниҳодшуда бештар хусусияти тавсифӣ ва трансформатсионӣ дошта, на ҳама вақт метавонанд нозуқиҳои семантикии герунди англисиро дар контекстҳои гуногун ғурра инъикос намоянд.

Ин маҳдудиятҳо замина мешаванд, ки дар таҳқиқоти оянда масъалаи калимасозии герундӣ дар заминаи истилоҳоти соҳавӣ ва бо истифода аз методҳои омории забоншиносии корпусӣ амиқтар омӯхта шавад.

Хулоса. Таҳқиқи масъалаи имкон дод, ки натиҷаҳои зерин ҳосил карда шаванд:

1. Пажӯҳиши мазкур собит намуд, ки герунд дар забони англисӣ на танҳо як категорияи синтаксисӣ, балки як унсури калимасозии сермаҳсул мебошад. Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ муодили мустақими морфологӣ герунд мавҷуд набошад ҳам, нозуқиҳои семантикии он тавассути низомии мукаммали исм, масдар ва сифатҳои мураккаб қомилан ифода меёбад;
2. Муайян гардид, ки герунд дар ҳамбастагӣ бо исм на танҳо исмҳои мураккаб (compound nouns), балки сифатҳои мураккабро (compound adjectives) низ ба вуҷуд меорад. Қолаби калимасозии **Noun+Gerund** воситаи муҳимми фишурдабаёнӣ (compression) дар забони англисӣ ба шумор рафта, таъинот ва вазифаи ашро мушаххас менамоянд;
3. Таҳлилҳо нишон доданд, ки барои ифодаи саҳеҳи маънои герунд дар забони тоҷикӣ, дарки вазифаи синтаксисии он дар контекст аҳамияти бузург дорад. Герунд вобаста ба мавқеъ ва муносибатҳои калимасозии он дар забони тоҷикӣ метавонад ба категорияҳои гуногуни лексикӣ грамматикӣ (аз феъл ба исм ё сифат) трансформатсия шавад;
4. Исми мураккаби бо герунд сохташуда дар забони тоҷикӣ тавассути ибораҳои изофӣ, ки таъиноти ашро нишон медиҳанд, ифода меёбад;
5. Масъалаи навишти ин сохторҳо (бо нимтире ё ҷудо) нишон медиҳад, ки дар забони англисии муосир тамоюли гузариш ба навишти ҷудо (open compound) қавӣ аст, вале ин раванд ба мазмуни луғавии онҳо ва тарзи баргардонашон ба забони тоҷикӣ таъсири ҷиддӣ намерасонад.

Ҳамин тавр, герунд ҳамчун воситаи номинализатсия (номгузорӣ) дар калимасозии англисӣ мавқеи марказиро ишғол намуда, дар забони тоҷикӣ бо истифода аз имкониятҳои фароҳи калимасозии миллии муодилҳои дақиқи худро пайдо мекунад.

Мақола дар доираи кори илмӣ-таҳқиқии кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, типология ва назарияи муқоисавӣ ва амалияи тарҷумонӣ, ташкили сохторӣ ва семантикии таркиби луғавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, омӯзиши муқоисавӣ-типологии хусусиятҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ, таърих, адабиёт ва ҷуғрофияи мамлакатҳои англисзабон», барои солҳои 2026-2030 навишта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка: учебник / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. – 4-е изд. – М.: Высшая школа, 1973. – 424 с.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка: учебник / И.Р. Гальперин. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1977. – 332 с.
3. Қосимова М.Н. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Н. Қосимова. – Нашри 3-юм. – Душанбе: Сино, 2022. – 350 с.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 1015 с.
5. Сабуров А.С. Особенности герундия в английском языке и его таджикские эквиваленты / А.С. Сабуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2008. – №4 (48). – С.132-138.
6. Саидов Ҳ. Герундий английского языка и его эквиваленты в таджикском языке / Ҳ. Саидов, А.С. Сабуров. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 140 с.
7. Смирнитский А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирнитский; под ред. В.В. Пассека. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. – 440 с.
8. Собирова У.С. Субстантиватсия герундий дар забони англисӣ ва ифодаи он дар забони тоҷикӣ / У.С. Собирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №2. – С.42-48.
9. Усмонова М.Н. К вопросу о некоторых свойствах и признаках герундия в английском языке / М.Н. Усмонова, З.А. Зафарова // Вестник Таджикского технического университета. – 2011. – №4(16). – С.156-159.
10. Чамшедов П. Типологияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / П. Чамшедов. – Душанбе: Эҷод, 2010. – 268 с.
11. Эмомов У.А. Синтаксические функции герундия в английском языке и пути его перевода на таджикский язык / У.А. Эмомов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2011. – №3(67). – С.283-288.
12. Эмомов У.А. Структурно-семантический анализ герундия в английском языке и пути его перевода на таджикский язык: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / У.А. Эмомов. – Душанбе, 2012. – 26 с.
13. Юсупова М.И. Таджикские эквиваленты субстантивных слов с морфемой -ing в английском языке: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / М.И. Юсупова. – Душанбе, 1984. – 23 с.
14. Bronte Ch. Jane Eyre / Ch. Bronte. – London: Penguin Books, 2006. – 624 p. (English-Tajik edition).
15. Hemingway E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: Irfon, 2014. – 167 p. (English-Tajik edition).
16. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. Part V: Syntax (Fourth Volume) / O. Jespersen. – Copenhagen: Ejnar Munksgaard; London: George Allen & Unwin, 1940. – 528 p.
17. Jespersen O. The Philosophy of Grammar / O. Jespersen. – Routledge (Reprint), 1958. – 404 p.
18. London J. The Chinago / J. London. – American Literature, 2024. – 98 p. (English-Tajik edition).
19. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation: A Synchronic-Diachronic Approach / H. Marchand. – 2nd ed. – Munich: C.H. Beck, 1969. – 545 p.
20. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
21. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. Part II: Syntax / H. Sweet. – Oxford: Clarendon Press, 1898. – 636 p.

УНСУРҲОИ КАЛИМАСОЗИИ GERUND ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба баррасии хусусиятҳои калимасозии герунд дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Мо нақши герундро ҳамчун яке аз воҳидҳои сермаҳсули калимасоз дар ташаккули исмҳои мураккаб, сифатҳои таркибӣ ва дигар сохторҳои луғавӣ мавриди таҳлили амиқ қарор додем. Дар таҳқиқот диққати асосӣ ба ду тарзи ҷойгиршавии герунд дар калимаҳои мураккаб – ҳамчун ҷузъи аввал ва ҷузъи дуюм равона гардида, вазифаҳои семантикии онҳо дар ҳар ду забон муқоиса шудаанд. Ҳангоми нигоҳи мақола аз таълифоти илмӣ забоншиносии ватанию хориҷӣ, аз ҷумла З.И. Бузова, И.Р. Гальперин, М.Н. Қосимова, А.В. Петрова, А.И. Смирнитский, А.С. Сабуров ва У.А. Эмомов истифода гардидааст. Инчунин, адабиёти соҳавии дузабона ва «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» ҳамчун сарчашмаҳои асосии таҳқиқот хизмат намудаанд. Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки бо вучуди мавҷуд набудани муодили мустақими грамматикӣ герунд дар забони тоҷикӣ, вазифаҳои калимасозии он тавассути масдар, ибораҳои

изофӣ ва сифатҳои феълӣ комилан ҷаброн карда мешаванд. Дар мақола бо истифода аз мисолҳои фаровон аз фарҳангҳои дузабона ва адабиёти бадеӣ, қолабҳои калимасозии герунд (ба монанди N+Gerund ва Gerund+N) ва хусусиятҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ шарҳ дода шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар таълими назарияи тарҷума ва грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди истифода қарор гиранд.

Калидвожаҳо: герунд, калимасозӣ, исми мураккаб, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, таҳлили муқоисавӣ, масдар, ибораи изофӣ, ҷузъи калимасоз, муодили тарҷумонӣ.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ГЕРУНДИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена рассмотрению словообразовательных особенностей герундия в английском языке и способов его выражения в таджикском языке. Нами был проведен глубокий анализ роли герундия как одной из продуктивных словообразовательных единиц в формировании сложных существительных, составных прилагательных и других лексических структур. В исследовании основное внимание уделено двум способам расположения герундия в сложных словах — в качестве первого и второго компонентов; также проведено сопоставление их семантических функций в обоих языках. При написании статьи были использованы научные труды отечественных и зарубежных лингвистов, таких как З.И. Бурова, И.Р. Гальперин, М.Н. Касимова, А.В. Петрова, А.И. Смирницкий, А.С. Сабуров и У.А. Эмомов. Кроме того, в качестве основных источников исследования послужили отраслевая двуязычная литература и «Англо-таджикский словарь». Сравнительный анализ показывает, что, несмотря на отсутствие прямого грамматического эквивалента герундия в таджикском языке, его словообразовательные функции полностью компенсируются масдаром (инфинитивом), изафетными конструкциями и причастиями. В статье на многочисленных примерах из двуязычных словарей и художественной литературы разъяснены словообразовательные модели герундия (такие как N+Gerund и Gerund+N) и особенности их перевода на таджикский язык. Результаты исследования могут быть использованы в преподавании теории перевода и сопоставительной грамматики английского и таджикского языков.

Ключевые слова: герундий, словообразование, сложное существительное, английский язык, таджикский язык, сравнительный анализ, масдар, изафетная конструкция, словообразовательный компонент, переводческий эквивалент.

WORD-FORMATION ELEMENTS OF THE GERUND IN ENGLISH AND ITS EQUIVALENTS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to the study of the word-formation characteristics of the gerund in the English language and the ways of its expression in the Tajik language. We have conducted an in-depth analysis of the role of the gerund as one of the highly productive word-forming units in the formation of compound nouns, compound adjectives, and other lexical structures. The research primarily focuses on the two ways the gerund is positioned within compound words – as the first and second components – and compares their semantic functions in both languages. In writing this article, scientific works of domestic and foreign linguists were utilized, including Z.I. Burova, I.R. Galperin, M.N. Qosimova, A.V. Petrova, A.I. Smirnitsky, A.S. Saburov, and U.A. Emomov. Additionally, bilingual specialized literature and the “English-Tajik Dictionary» served as the primary sources for the research. Comparative analysis demonstrates that despite the absence of a direct grammatical equivalent of the gerund in the Tajik language, its word-formation functions are fully compensated by the infinitive (masdar), izafet constructions, and participles. Using numerous examples from bilingual dictionaries and fiction, the article explains the word-formation patterns of the gerund (such as N+Gerund and Gerund+N) and the specifics of their translation into Tajik. The research results can be applied in teaching translation theory and the comparative grammar of the English and Tajik languages.

Keywords: gerund, word-formation, compound noun, English language, Tajik language, comparative analysis, infinitive (masdar), izafet construction, word-forming component, translational equivalent.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирзода Угулбӣ Садуло* – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 985-77-38-48. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com.

Мамадназаров Абдусалом – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 937-71-50-60. **E-mail:** abdusalom.mamadnazarov@gmail.com.

Сведения об авторах: *Собирзода Угулби Садуло* – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 985-77-38-48. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com.

Мамадназаров Абдусалом – доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка и сравнительной типологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 937-71-50-60. **E-mail:** abdusalom.mamadnazarov@gmail.com.

Information about the authors: *Sobirzoda Ugulbi Sadulo* – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Language and Comparative Typology, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 985-77-38-48. **E-mail:** sobirovaugulbi@gmail.com.

Mamadnazarov Abdusalom – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of English Language and Comparative Typology, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 937-71-50-60. **E-mail:** abdusalom.mamadnazarov@gmail.com.

Мақола ба редакция ворид шуд: 29.08.2026
Аз тақриз баргашт: 28.09.2026
Ба чоп тавсия шуд: 29.09.2026

ОМИЛҲОИ ИҚТИБОСШАВИИ ВОЖАҲОИ АРАБӢ БА ТОЧИКӢ

Саломов А.Ч.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Забон барои аҳли башар, сарфи назар аз пешрафтҳои муосир, ҳамчун муҳимтарин василаи алоқа ба шумор рафта, ба масобаи падидаи ҷамъиятӣ ва системаи таҳаввулбанда ҳамеша дар раванди тағйирбӣ ва тақомул қарор мегирад. Таҳаввулоти забонӣ, аз як тараф, тавассути ташаккули имкониятҳои дохилии забон ва, аз тарафи дигар, бо таъсири беруна, аз ҷумла воридшавии вожаҳои иқтибосӣ сурат мегирад. «Инкишофи пайвастаи забон дар ғӯшае дур аз ҳар гуна таъсири беруна мустаҳил аст, вале баръакси ин, таъсире, ки ба забон аз забонҳои ҳамсояш мерасад, дар бештари маврид нақши назаррасе дар инкишофи забон мебозад» [18, с.348]. Ҳамин аст, ки масъалаи иқтибосгирӣ ба сифати яке аз муҳимтарин роҳҳои табиӣ бой гардонидани таркиби луғавии забон ҳамеша дар маркази диққати забоншиносон қарор дорад. Баррасии омилҳои дарунзабонӣ ва берунизабонии воридшавии вожаҳои бегона барои муайян кардани қонуниятҳои рушди забон, сатҳи таъсиррасонии мутақобилаи фарҳангҳо ва зарурати раванди мазкур аҳамияти назарраси илмӣ дорад. Аз ин рӯ, таҳлили ҳаматарафаи омилҳои воридшавии вожаҳои иқтибосӣ имкон медиҳад, то мутобиқшавии луғати бегона ва сахми он дар таркиби луғавии забон арзбӣ карда шавад.

Методи таҳқиқ. Дар таҳқиқи мазкур аз методҳои тавсифӣ, таҳлили таърихӣ-этимологӣ, забону фарҳангшиносӣ (лингвокултурологӣ) ва забону ҷомеашиносӣ (сосолингвистӣ) истифода шудааст.

Муҳокима. Таъсирнамоиву таъсирпазирӣ ва додугирифтӣ забонҳо ҳамчун як падидаи табиӣ забонҳо ва омилҳои ҳамешагии пешрафти онҳо талаққӣ мегардад [12, с.171]. «Содатарин таъсире, ки як забон метавонад дар забони дигерае дошта бошад, вомгирии вожагонӣ аст. Ҳар кучо вомгирии фарҳангӣ дар қор бошад, ҳамеша ин имкон ҳаст, ки вожаҳои вобаста низ вомгирифта шаванд» [10, с.276]. Вале суол дар ин ҷо он аст, ки ин гуна додугирифтҳо дар ҷи заминае ба майдон меояд ва қадом омил сабаби иқтибосгирии як забон аз забони дигар мегардад. Ба ин маъно, ки иқтибосгирӣ ҳеҷгоҳ бесабаб рух намедихад. Падидаи мазкур ё дар посух ба ниёзҳои муоширативу фарҳангии ҷомеа ба майдон меояд ва ё баргирифта аз тақозои сохтории ҳуди забон мебошад. Ин нуқта бори дигар тақомули марҳилавии забонро вобаста ба муҳит таъкид намуда, ифодагари ҳамқадами инсон будани он аст. Яъне, пешрафти забон инъикосгари пешрафти инсон ва таҷассумгари муносибати ҳамгиронаи фикру баён ба шумор меравад [17, с.54].

Вобаста ба ҷиғунагии сурат гирифтани иқтибосгирӣ омилҳо ба омилҳои дохилизабонӣ ва берунизабонӣ ҷудо карда мешавад. Азбаски дар иқтибосгирии қалимаҳо омилҳои дарунизабонӣ бештар дар пайи омилҳои берунизабонӣ ва тақмилкунандаи он меояд, пас, мантиқист, ки дар ин маврид нахуст ба ҷиғунагии омилҳои берунизабонӣ ишора карда шавад.

Омилҳои берунизабонии иқтибосгирии қалимаҳо. 1) **ҳамҷиворӣ ҷуғрофӣ ва сиёсӣ.** Ҳамҷиворӣ шароити аввалияи иқтибосгирӣ фароҳам меорад ва барои дигар омилҳои берунизабониву дарунзабонӣ замина фароҳам меорад. Табиист, ки дар ҳамҷиворӣ бархӯрди фарҳангҳо ва забонҳо сурат гирифта, таъсири ҳудро дар раванди иқтибосгирӣ, ҳадди ақал дар қорбурди номи ҳамсояву номҷойҳои ҳамсоя меғузорад. Ҳамҷиворӣ ба унвони пуле мебошад, ки тамоси забониро ба бор меорад. Додуситади забонии пешазисломии забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ маҳз дар натиҷаи ҳамин ҳамҷиворӣ сурат гирифтааст. Ҳамин аст, ки тақя ба санғнавиштаҳои бозмонда аз замони Ҳахоманишиҳо донишмандон таъкид мекунанд, ки нахустин вомҷоаи арабӣ дар форсии бостон вожаи арабауа мебошад [20, с.3]. 2) **сабабҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ-таърихӣ.** Муносибати ҳамҷиворӣ забонҳо ҳамеша ҳамранг нест. Вобаста ба қудрати сиёсӣ иқтисодии соҳибони забон паллаи таъсирнамоиву таъсирпазирӣ забон фарқ карда меистад. Дар ин росто лашкаркашиву забтқорихо аз муҳимтарин омилҳои тамоси забонӣ ва таъсирпазирӣ

забони мағлуб аз ғолиб мешавад. Ба таъкиди Ибни Халдун, мағлуб ҳамеша дар пайравии ғолиб ҳарис мебошад. Бештари маврид шикастхӯрдагон рози пирӯзии ғолибонро дар фарҳангу намути зоҳирии онҳо дида, саъй мекунанд, то дар ҳама ҷиҳат, ҷи хӯрданиву нӯшидани ва ҷи пӯшидани, ба онҳо тақлид намоянд. Чунин тақлиди кӯркӯрона, асосан, бархоста аз эҳсоси бечорагиву камбинии мағлуб мебошад. Ба ин маъно, ки мағлуб сабаби пирӯзии ғолибро дар камолоти ӯ мебинад ва меҳоҳад бо ин тақлид ба монанди ғолиб гардад, то эҳсоси нерумандӣ карда, бахше аз ғолибон бошад [15, с.184]. Таъйиди инро дар додуситадҳои забонии форсу тоҷик ва араб бараъло мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, дар таърихи пешазисломии ин ду забон таъкид мешавад, ки арабҳо аз замони Куруш то шикасти Сосониён зери султаи форсҳо буданд. Бе тардид, «чунин ҳузури форсҳо дар Мисру Шом, Ироқ, Ҷазираи фурутӣ, Ҷазираи араб (бо ихтилоф дар муддати дароз ё кӯтоҳ будан) асари худро дар забони арабӣ гузоштааст» [14, с.17]. Вале таҳқиқи вуруди вожаҳои форсии тоҷикӣ ба арабӣ нишон медиҳад, ки баъд аз интишори Исломи дар сарзаминҳои тоҷикнишин марҳилаи иқтибосгирии забони форсии тоҷикӣ аз вожаҳои арабӣ оғоз гашта, вомгирии арабҳо аз забони форсии тоҷикӣ камранг гаштааст. Аз таъсирпазирӣ ба таъсирнамоии гузаштани забони арабӣ, пеш аз ҳама, ба ҳолати сиёсии замон бастагӣ дорад, чаро ки бо забти сарзаминҳои тоҷикнишин забони арабӣ ба забони расмии идоракунӣ табдил ёфт. Мусаллам аст, ки ҳар низоми тоза бамайдонамада мафҳумҳои нави идориро тақозо мекунад ва сабаби паҳн гаштани истилоҳоти нав дар минтақаи забкардааш мегардад. Ба ин тартиб, дар нимаи аввали асри VIII м дар тамоми қаламрави хилофат коргузориҳои девонҳои давлатӣ қомилан ба забони арабӣ ба роҳ монда шуда, ҳамзамон, шартӣ асосии хидмат дар ниҳодҳои давлатӣ доништан ва ба қор бурдани забони арабӣ қарор дода шуд [9, с.173].

Дар баробари муносибатҳои сиёсӣ, аз нигоҳи таърихӣ суҳанварони араб ба дарбори шӯҳрони эронӣ омада [14, с.21], ҳунармандони форсу тоҷик барои бунёди қасру қушқҳо дар сарзаминҳои араб [14, с.22] ва шохзодагони сосонӣ барои тарбияву таълим ба сарзаминҳои араб фиристода мешуданд.

Мавриди зикр аст, ки ҳамҷиворӣ ва забткорӣ барои забонҳо ду пайомад дорад: а) гоҳе як забон ба забони дигар на фақат таъсир мекунад, балки онро танҳо моли таърих мегардонад; б) забонҳо ба/аз ҳамдигар таъсирнамоиву таъсирпазирӣ карда, дар як марҳилаи таърихӣ қанори ҳам мавриди қорбурд қарор мегиранд [16, с.229-240]. Бо ин ченак метавон таъсири забони арабиро ба забонҳои қибтиву сурёнӣ ва оромӣ ба гурӯҳи аввал ва додугирифтӣ онро ба забони форсии тоҷикӣ ба гурӯҳи дувум мансуб донист. 3) **сабабҳои динӣ-мазҳабӣ**. Дар аҳди қадим ва асрҳои миёна муносибати одамон ба якдигар то ҷойе аз рӯйи мансубияти динии онҳо муайян мегардид. Аз ҷумла, ба муносибати эронӣёну арабҳо дин таъсири назаррас доштааст [5, с.145]. Ба таъкиди Б.Ғафуров, «Протсессҳои этногенӣ, забонӣ ва маданияи кишварҳои дохили хилофат ниҳоятдараҷа мураккаб ва пурихтилоф буданд. Дар Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ аксари қавму наҷодҳо «арабонида» мешуданд. Дар ҳамон ноҳияҳо ҳам, ки аҳоли забони модарии худро нигоҳ медошт, зӯран дини исломро қорӣ карда, баробари он забони арабиро низ чун забони муқаддас паҳн менамуданд, зеро Қуръон ва дигар адабиёти динияро фақат онҳое хонда метавонистанд, ки ин забонро медонистанд. Забони арабӣ ҳамон мавқееро, ки забони латинӣ дар Европайи ғарбии асримӣёнагӣ дошт, дар дохили хилофат соҳиб гардида, дар байни халқҳои гуногун эътибори забони умумии илмиро пайдо мекунад (фақат баъдҳо адабиёти илмӣ дубора ба забонҳои маҳаллӣ инкишоф меёбад)» [3, с.430]. Воқеан, интишори дини Исломи ва гаравидани мардуми тоҷик ба он дар паҳн гаштани забони арабӣ дар минтақа нақши муассир гузоштааст. Мардуми сарзаминҳои ғайриараб, бо назардошти тақозои шароити давр, дар баробари гаравидан ба дин ба омӯзиши забони арабӣ рӯ оварданд [4, с.249]. «Гурӯҳе аз рӯйи сиёсату тижорат, теъдоди зиёди ходимон ва маъмурони дафтару девони хилофат барои дарёфти маош ва иддае ҳам барои донишандӯзӣ ва ғайра забони арабиро дар баробари забони модарии хеш аз бар мекарданд. Дар натиҷа як ҳолати дузабонӣ дар ҷомеа, махсусан дар шаҳрҳои қалон пайдо шуд. Бо вуҷуди ин ҳама барои оммаи васеи мардумони Хуросону Мовароуннаҳр ва дигар манотиқи Эрон, ки дини мубини исломро нисбатан ба осонӣ қабул карда буданд, забони арабӣ забони бегона боқӣ монд ва ҳаргиз ба ҳайси забони умумӣ пазируфта нашуд» [9, с.16]. Ин дар ҳолест, «тозиёне, ки ба Эрон

меомаданд, низ метавон ҳадс зад, ки чандон ба худ захмати фаро гирифтани форсиро намедодаанд, чи онҳо худ чандон шефтаву дилбастаи забони худ будаанд, ки гӯё чуз он забонро дархӯри сухан гуфтан барои хеш намедонистаанд» [13, с.62]. Табиист, ки дар чунин маврид сели калимаҳои арабиву истилоҳоти динӣ ба забони форсии тоҷикӣ ворид шудааст. Ба вижа барои истилоҳоти динӣ-мазҳабӣ дар забони форсии тоҷикӣ муодилёбиву муодилсозии пурра сурат нагирифтааст. Масалан, «корбурди вожаҳои арабӣ: қабза ва қудрат, яъне ҳар ду рукни ибораи исмиро аз калимаҳои арабӣ овардан ва он ҳам дар бахши тарҷумавии «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» бисёр нодир аст. Вожаҳои арабиро истифода кардани мутарҷимон ба масъалаҳои ақидаҳои бармегардад. Ба ин маъно, ки ин ҷо «қабза»-и арабиро ба мушту даст тарҷума кардан ва ё онро дар забони тоҷикӣ дар ҳамин маврид танҳо овардан суолхоро дар ақида пайдо менамояд» [7, с.135]. 4) **сабабҳои илмӣ-таълимӣ**. Шарҳу тафсириҳои вожаҳои қуръонӣ, гирдовариҳои аҳодиси набавӣ, тадвини таърих, интишори бисобиқаи пажӯҳишҳои забоншиносии араб, таваҷҷуҳ ба тарҷумаи асарҳои гуногунмавзӯ аз забонҳои мухталиф ва таъсиси «Байт-ул-ҳикма» дар нахустин асрҳои ҳиҷрӣ сабаб гашт, ки забони арабӣ забони илм гардад. Дар ин ҷо месазад ба сахми «Байт-ул-ҳикма» дар забони илм гаштани забони арабӣ таъкиди махсус намуд. «Байт-ул-ҳикма» дар аввал ба хоҳири тарҷумаи асарҳои гуногун аз забонҳои мухталиф таъсис дода шуда бошад ҳам, дар як муддати кӯтоҳ ба академияи бузурге табдил ёфт, ки дар он донишмандони ҳар соҳа гирд омада, ба таҳқиқи пажӯҳиш машғул мегаштанд. Маҳз ба туфайли пажӯҳишҳоро дастовардҳои «Байт-ул-ҳикма» дар асри аввали аббосӣ андешаи араб андешаи фалсафӣ-илмӣ гашт. Дар ин раванд донишмандон на ҳамчун хонандаву донандаи донишҳои гуногун, балки ҳамчун шахмгузор дар рушди илм ва асос гузоштани самтҳои нави илмӣ баромад менамуданд [11, с.167-167]. Ҳарчанд баъди чанде хилофати мутамаркази араб барҳам хӯрдаву сарзаминҳои форсу тоҷик аз ҷониби истилогарони дигар забт шуда бошад ҳам, вале дар ин диёр забони арабӣ ҳамчун забони илм барои садсолаҳои дигар боқӣ монд. Маҳз омили маънавӣ сабаб гашт, то «аз оғози қарни дувуми ҳиҷрӣ то авоили қарни чаҳордаҳум садҳо ҳазор китоб ба василаи донишмандони эронӣ ва ғайирэронӣ дар улуи фунуни мухталиф навишта шавад» [13, с.206].

Ҳамзамон, дар тули чандин асрҳо дар сарзаминҳои ғайриараб ҳама дастурҳои таълимӣ бо забони арабӣ буд ва забони мазкур ба масобаи забони таълим истифода мешуд. Чунончи, «дар асри VI ҳ дар ҳалқаҳои дарсии Хуросон, ки дар он рӯзгор ба садҳо мерасид, маҳз бо забони арабӣ тадрис карда мешуд ва дар ин давра ҳалқае, ки дар он илме бо забони ғайриарабӣ ба баррасӣ кашида шавад, ба назар намерасад» [4, с.261]. Тасвири дарсҳои дар мадрасаҳои Бухоро, ки устод С.Айнӣ нигоштааст: «Дар миёнаҳои ҳалқаи дарс – дар сафи пеш қорӣи ҷамоа менишаст ва ӯ иборати дарсҳо ба забони арабӣ аз рӯи китоби худ меҳонд, домӯлло аввал тарҷума, баъд аз он шарҳ карда, он дарсро ба мо фаҳмондан меҳост» [1, с.302], пеш аз ҳама, ба забони таълим будани арабӣ ишора мекунад. 5) **тарҷума**. Аз омилҳои муҳимтарини воридшавии вожаҳои иқтибосӣ ба забон тарҷума ба шумор меравад. Дар таърихи иқтибосшавии вожаҳои арабӣ ба тоҷикӣ нақши тарҷума низ назаррас аст, чаро ки аз асрҳои IX-X м сар карда, то авоҳири асри XIX м маҳз асарҳои ба забони арабӣ таълифкардаву тарҷумашуда ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума карда мешуданд. Хусусан, дар марҳилаи аввали тарҷумаи асарҳои арабӣ ба тоҷикӣ таваҷҷуҳ ба тарҷумаи асарҳои навиштаи донишмандони форсу тоҷик карда мешудааст. Ҳамин аст, ки асарҳои «Таърих» ва «Тафсир»-и Ҷарири Табарӣ, «Саводи аъзам»-и Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ, «Таърихи Бухоро»-и Муҳаммади Наршаҳӣ аз арабӣ ба тоҷикӣ тарҷума карда шуданд. Ҳарчанд дар тарҷумаҳои мазкур тарҷумонон аз тавоноиву зоёии забони тоҷикӣ истифода кардаву барои вожаҳоро таркибҳои арабӣ дар тоҷикӣ муодилёбиву муодилсозӣ карда бошанд ҳам, вале табиист, ки тавассути ин гуна тарҷумаҳо боз чандин вожаву ибораҳо иқтибос шудаанд. 6) **дузабонӣ**. Забонҳо дар фазои мучаррад ё мустақиман бо ҳам тамос намегиранд, балки тамос ҳамеша тавассути гӯяндагонӣ ду забон сурат мегирад. Аз ин рӯ, падидаи дузабонӣ омилаҳои берунизабониро ба равандҳои дарунзабонӣ мубаддал месозад. Дар забоншиносӣ аз паддидаи дузабонӣ ва бисёрзабонӣ бо истилоҳи билингвизм ёд карда мешавад. «Билингвизм (аз лот. bi-, дар калимаҳои мураккаб – дугона, дугона ва lingua – забон) – истифодаи якчанд забон дар ҳудуди умумияти иҷтимоӣ (пеш аз ҳама давлат); истифодаи якчанд забон аз ҷониби фарде ё гурӯҳи одамон» [2, с.46]. Падидаи дузабонӣ/

бисёрзабонӣ дар натиҷаи омилҳои дар боло зикршуда, яъне дар натиҷаи бархӯрди дарозмуддати ду ва зиёда аз ду забон сурат мегирад. Дузабонӣ вобаста ба забонҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ дар натиҷаи ҳамҷиворӣ ва ҳамзистии араб ва форсу тоҷик дар дарозии таърих мебошад. Чунончи, илова бар он ки «Ироқ пеш аз кишваркушоиҳои араб сарзамини форсҳо буд» [4, с.129], «садҳо ҳазор нафар асирону ғуломоне буданд, ки баъди истилои шаҳрҳои қаламрави Эронзамин арабҳо онҳоро ба Арабистон интиқол дода буданд... Бар асари фатҳи Сиистон дар соли 652 аз мардуми ин шаҳр 40 ҳазор кас ба ҳайси ғулом ба сарзаминҳои арабӣ фиристода шуданд. Соли 712 бошад, Қутайба ибни Муслими Боҳилӣ 100 ҳазор зану марди ҷавонро аз мардуми Фарғонаву Хоразм ба асирӣ гирифта, онҳоро ба Арабистон фиристонд» [9, с.178-179]. Ҳамзамон бо ин, дар асрҳои аввали ҳиҷрӣ шумораи зиёди арабҳо ба Хуросону Мовароуннаҳр омадаву сукунат намудаанд.

Чи тавре пештар ишора шуд, дар гули чандин аср дар сарзаминҳои форсу тоҷикнишин забони арабӣ ба масобаи забони илму таълим буд ва дар дарозии таърих донишмандону суҳанварони бешуморе ба майдон омаданд, ки ё бо ду забон – арабӣ ва тоҷикӣ, эҷод мекарданд ва ё ба забони арабӣ таълиф мекарданд, дар ҳоле ки забони ғуфториву муошарташон бо мардум тоҷикӣ буд. Бе тардид, падидаи дузабонӣ – чи фардӣ ва чи миллӣ, ҳатман, таъсири худро дар интиқоли вожагон мегузорад. Дузабонӣ на фақат боиси бойшавии таркиби луғавии забон ва пайдоиши муродифҳо мегардад, балки механизми сохтори забонро барои созиш ва мутобиқ гардонидани хусусиятҳои овоию сарфӣ ва наҳвии вожагони бегона ба ҳаракат медарорад. 7) **шабакаҳои иҷтимоӣ**. Имрӯз моҳвораву интернет ҷаҳонро чун деҳқада кардаву барои он дигар марзе қоиладор нест ва забонҳо пайваста дар олами маҷозӣ ба бархӯрдҳои фишорҳои ҳамдигарӣ қарор доранд [6, с.5]. Аз ҷумла, сели калимаҳои бегона тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба забон ворид гашта, бархе ҳамчун иқтибос дар забон қарор мегиранд. Азбаски нақши ин омил дар вуруди калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ, ки

Дар баробари омилҳои берунизабонӣ, боз омилҳои дарунзабоние вучуд дорад, ки барои интиқол ёфтани калимаҳои бегона ба забон мусоидат менамояд. Аз ҷумла: 1) **зарурати ономастикӣ**. Барои ифодаи мафҳумҳои нав, пеш аз ҳама, аз вожаи иқтибосӣ истифода мешавад, чаро ки ғўяндаи забони иқтибосигиранда дар забони худ муодилеро, ки падидаву мафҳуми навро аз нигоҳи ӯ ба таври пурра ифода намояд, пайдо намекунад ва ё аниқтараш дархӯр намебинад. Дар ин ҷо метавон аз истилоҳоти илмиву ақидавие ёд кард, ки дар таърихи дирӯзу имрӯзи забони тоҷикӣ ҳамчун воҳидҳои тарҷуманопазирӣ забон мавриди қорбурд қарор гирифтаву гирифтаистодаанд. 2) **изҳори тафаннуну суҳанпардозӣ**. Бархе маврид суҳанварон ба ҷойи калимаи асил қорбурди вожаи бегонаро бартарӣ медиҳанд ва дар ҷунин қорбурд ҳунаро мебинанд. Чунончи, Унсурулмаолии Қайковус дар насихат ба фарзанд мегӯяд: «Ва номаи худро ба истиороти амсол ораста дор. Ва агар нома порсӣ бувад, порсии мутлақ манабис, ки нохуш бувад, хосса порсии дарӣ, ки на маъруф бувад, он худ набояд набишт ба ҳеҷ ҳол, ки ногуфта бехтар аз гуфта бувад. Ва тақаллуфҳои номии тозӣ худ маълум аст, ки ҷун бояд навишт. Ва андар номаи тозӣ сачъ ҳунар аст ва хуш ояд, лекин андар номаи порсӣ сачъ нохуш ояд, агар нагӯӣ, бехтар бошад» [8, с.169-170]. 3) **гароиш ба ихтисор ва сарфачӯӣ**. Чи тавре маълум аст, забони форсии тоҷикӣ «забонест таркибӣ, ки гоҳ ду ё чанд калимаро бояд ба якдигар пайваست, то мафҳумеро адо кунад. Дар сурате ки забони арабӣ забони иштиқоқист ва дар ин забон гоҳ як калимаи сода аз мафҳуми тулони таъбир мекунад, монанди эътироф, истишҳод, тафзил, ҳуҷум ва ғайри ин калимот, ки муодилҳои форси (тоҷикӣ – С.А.)-и он аз ду ё чанд калима таркиб мешавад» [13, с.207]. 4) **дурӣ аз такрор**. Аслан, дурӣ ҷустан аз такрори як калима барои баёни як мафҳум шеваи нависандагони мутасаннеъ буда [13, с.207], таркиби луғавии забонро аз нигоҳи муродифӣ бой мегардонад.

Хулоса, иқтибосгирӣ яке аз роҳҳои муассир дар бойгардонии таркиби луғавии забон ба шумор рафта, барои анҷом шудани он омилҳои берунизабонӣ ва дарунзабонӣ замина мегузоранд. Аз таҳлили мавзӯ бармеояд, ки омилҳои дарунзабонӣ дар пайи омилҳои берунизабонӣ ба майдон меоянд. Омилҳои берунизабонӣ агар ба табиати ҷойгиршавии ҷуғрофиёии соҳибзабонону ҳолатҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва ғ. марбут бошад, пас, омилҳои дарунзабонӣ, пеш аз ҳама, ба ниёзҳои забон ҷиҳати тақмилиномаӣ ва бархӯрди ғўянда ба забони худ мебошад. Ба назар мерасад, ки дар иқтибосшавии вожаҳои арабӣ ба форсии

тоҷикӣ омилҳои дарунзабонӣ аз омилҳои берунизабонӣ саҳми назаррастар доранд, чаро ки дар асрҳои аввали ҳиҷрӣ, сарфи назар аз тамосҳои бевоситаи мардуми форсу тоҷик бо араб, омори вожаҳои арабӣ дар осори тоҷикӣ нисбат ба асрҳои баъдӣ ба маротиб камтар аст.

Мақола дар доираи дурнамои кафедраи филологияи араби
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар мавзӯи «Соҳти грамматикӣ ва
амалкарди забонҳои Шарқ», барои солҳои 2021-2025, рақами қайди
давлатӣ 0122TJ1375 омода гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С.Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш.Бобомуродов, З.Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. – Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 704 с.
4. Исмонов К.Б. Саҳми донишмандони форсу тоҷик дар таҳаввул ва ташаккули забоншиносии араб / К.Б. Исмонов // дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илми филология аз рӯйи ихтисосҳои 10.02.01 – Забони тоҷикӣ ва 10.02.22 – Забонҳои мамолики хориҷии Аврупо, Осиё, Африқо, бумиёни Амрико ва Австралия (забони арабӣ). – Душанбе, 2023. – 339 с.
5. Мишин Д.Е. Взаимное восприятие арабов и персов в доисламскую эпоху / Д.Е.Мишен // Исторический вестник. – 2022. – Т.XLI. – С.134-153. DOI:10.35549/HR.2022.2022.41.006
6. Саломов А.Ҷ. Калимасозии паванди -гар бо вожаҳои иқтибосии арабӣ (дар мисоли «Ёддоштҳо»-и С.Айни / А.Ҷ. Саломов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филология. – 2026. – №5. – С.5-10.
7. Султанзода З. Хусусиятҳои сохторӣ-семантикӣ ва тарҷумавии воҳидҳои фразеологӣ дар «Тарҷумани Тафсири Табарӣ». Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ / З. Султанзода. – Душанбе, 2023. – 159 с.
8. Унсурӯлмаолии Кайковус. Қобуснома. Таҳия, пешгуфтор ва тавзеҳоти Мирзо Муллоаҳмад ва Меҳрӣ Шарофова. – Душанбе: Маориф, 2016. – 240 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 516 с.
10. ادوارد ساپير. زبان: درامدی بر مطالعه سخن گفتن. ترجمه علی محمد حق شناس. – تهران: سروش، 1376. – 360 ص.
11. ترکی رابع عامرة. كيف أصبحت اللغة العربية لغة عالمية بعد ظهور الإسلام بقليل. مجلة اللغة العربية. الجزائر. العدد الثالث، 2001. – صص.158-188.
12. رمضان عبد التواب. المدخل إلى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي. القاهرة: مكتبة الخانجي، 1997. – 320 ص.
13. سيد جعفر شهيدى. زبان و ادبيات عرب و اهميت آن برای زبان فارسی. يغما. شماره 4. 1349. – صص.204-209.
14. صلاح الدين المنجد. المفصل في الألفاظ الفارسية المعربة في الشعر الجاهلي، والقرآن الكريم، والحديث النبوي، والشعر الأموي. – بيروت: دار الكتاب الجديد، 1978. – 286 ص.
15. عبد الرحمن بن خلدون. مقدمة بن خلدون. ضبط المتن ووضع الحواشي والفهارس. ج.1. – بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، 2001. – 851 ص.
16. علي عبد الواحد وافي. علم اللغة. الطبعة التاسعة. – نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، 2004. – 346 ص.
17. غازي مختار طليمات. في علم اللغة. – دمشق: دار طلاس للدراسات والترجمة والنشر، 2000. – 252 ص.
18. فندريس ج. اللغة. تعريب عبد الحميد الدواخلي ومحمد القصاص. – مكتبة الأنجلو المصرية، دون تاريخ الطباعة. – 471 ص.
19. قاسم تويسرکاني. تاريخي از زبان تازی در میان ایرانیان پس از اسلام: از آغاز فرمانروایی تازیان تا بر افتادن خلافت عباسیان. – تهران: دانشرابعالی، 1350. – 492 ص.
20. يد الله منصوری. وامواژه های قرآنی – عربی در زبان پهلوی (فارسی میانه). فصلنامه علمی پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره شصت و هفتم، زمستان 1401. – صص.1-16.

ОМИЛҲОИ ИҚТИБОСШАВИИ ВОЖАҲОИ АРАБӢ БА ТОҶИКӢ

Дар мақола муҳимтарин омилҳои воридшавии вожаҳо аз як забон ба забони дигар дар мисоли забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф омилҳоро ба омилҳои берунизабонӣ ва дарунзабонӣ ҷудо намуда, таъба сарчашмаҳои илмӣ ба таснифу таҳлили муфассали онҳо пардохтааст. Ба таъкиди муаллиф, омилҳои дарунзабонӣ дар пайи омилҳои берунизабонӣ ба майдон меоянд. Бештари омилҳои берунизабонӣ хусусияти муваққатӣ дошта, метавонад дар як марҳилаи таърихӣ ба майдон омада, баъд аз чанде аз байн равад, дар ҳоле ки омилҳои дарунзабонӣ хусусияти устувор доранд, чаро ки бевосита ба қудрату тавоноии забон ва ҷиғунагии бархӯрди соҳибзабон дар интиҳоби калимаву таъбирҳо бастагӣ дорад. Аз таҳлили мавзӯ ҳулоса мешавад, ки ҷойгоҳи забон дар мавриди таъсирпазириву таъсирнамоӣ якранг набуда, вобаста ба марҳилаҳои таърихӣ фарқ мекунад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони арабӣ, омилҳои берунизабонӣ, омилҳои дарунзабонӣ, калима, иқтибос, таъсир

ФАКТОРЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ АРАБСКИХ СЛОВ В ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются важнейшие факторы проникновения слов из одного языка в другой на примере таджикского и арабского языков. Автор делит факторы на экстралингвистические (внешнеязыковые) и интралингвистические (внутриязыковые) и на основе научных источников приводит их подробную классификацию и анализ. По мнению автора, внутриязыковые факторы возникают вслед за внешнеязыковыми. Большинство экстралингвистических факторов носят временный характер: они могут появиться на определенном историческом этапе и через некоторое время исчезнуть, тогда как интралингвистические факторы отличаются устойчивостью, поскольку непосредственно связаны с потенциалом языка и с тем, как носители языка выбирают слова и выражения. На основе анализа темы делается вывод о том, что роль языка в процессах заимствования и восприимчивости не является однородной и варьируется в зависимости от исторических периодов.

Ключевые слова: таджикский язык, арабский язык, экстралингвистические факторы, интралингвистические факторы, слово, заимствование, влияние.

FACTORS INFLUENCING THE BORROWING OF ARABIC WORDS INTO TAJIK

The article examines the most important factors behind the movement of words from one language to another, focusing on the example of the Tajik and Arabic languages. The author categorizes these factors into extralinguistic (external) and intralinguistic (internal) factors, providing a detailed classification and analysis based on scientific sources. According to the author, intralinguistic factors emerge following extralinguistic ones. Most extralinguistic factors are temporary, appearing at a specific historical stage and fading over time, whereas intralinguistic factors demonstrate stability because they are directly tied to the capacity of the language and the choices native speakers make regarding words and expressions. Based on the analysis, it is concluded that the position of a language in terms of influence and susceptibility is not static and varies across different historical periods.

Keywords: Tajik language, Arabic language, extralinguistic factors, intralinguistic factors, word, borrowing, influence.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саломов Аскар Ҷабборович* – номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 724025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Саломов Аскар Джабборович* – кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Salomov Askar Jabborovich* – Candidate of Philological Sciences, Associate at the Department of Arabic Philology Department, Tajik National University. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.07.2026
Аз тақриз баргашт: 05.09.2026
Ба ҷоп таъсис шуд: 23.09.2026

МАРҲИЛАҲОИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Мусоямзода З.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Муқаддима. Истилоҳ дар шинохти илм ба масобаи даре мебошад, ки пажуханда маҳз тавассути он ба илм ва соҳаи муайян ворид мешавад [2; 6] Дар забоншиносии муосир омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ масъалаи марказӣ ба шумор рафта, то ҳол дар марҳилаи рушдбӣ қарор дорад [5; 7]. Мафҳуми истилоҳи «технологияи иттилоотӣ» дар фарҳангҳои соҳавӣ ва касбӣ ба таври гуногун ифода меёбанд. Бо назардошти ҳамаи ифодаҳо, маънои асосии он қоркарди маълумот ва пойгоҳи додаҳо, инчунин, интиқол ва захираи маълумот аст. Чи гунае ки ба ҳамагон маълум аст, истилоҳи «иттилоот» чун истилоҳи рӯзноманигорӣ маънои *ахбор*, *маълумот* ё *хабар*-ро дорад, вале ба истилоҳи мазкур ҷузъи дигаре чун «технология» илова шудааст, ки шаҳодат аз навгонӣ ва рушди техника дар ҳаёт ва фаъолияти инсоният медиҳад. Барои муайян намудани марҳилаҳои таърихӣ истилоҳоти технологияи иттилоотӣ, моро зарур меояд, ки замон, макон ва омилҳои пайдоиши тамоми технологияҳои инноватсионӣ бархурдор бошем, зеро истилоҳ, ки худ вазифаи унвонӣ дорад, баъд аз ягон кашфиёти техникӣ ва илмӣ объекти кашфшударо номгузорӣ менамояд.

Қисми асосӣ. Таърихи пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотӣ аз пайдоиши техникаҳои ҳисоббарорӣ ва илмҳои компютерӣ сарчашма мегирад. Сарчашмаи пайдоиши истилоҳоти номбурда ба инқилоби техникаҳои ҳисоббарорӣ ва технологӣ алоқамандии зич дорад. Тамоми техникаҳои ҳисоббарорӣ ва технологиро илми информатика меомӯхт. Истилоҳи «*информатика*» бори аввал аз забони фаронсавӣ ба забони русӣ калка шуда, *information* – *ахбор*, *маълумот* ва *automatique* – *автоматика*ро ифода менамояд. Истилоҳи мазкур соли 1966 дар Фаронса байни мутахассисони соҳа ва омма истифода мешуд. Баъдан академики шуравӣ А.П. Ершов истилоҳро бо роҳи калимасозӣ чун *информатика* + *математика* шарҳу эзоҳ дода, аз нашрияҳои илмӣ ӯ олимони англис истифода намуда, истилоҳи «*информатика*»-ро чун *informatics* қабул намуданд [11]. Мавриди зикр аст, ки пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ва рушди онҳо маҳз дар илми информатика омӯхта мешаванд. Айни ҳол илми мазкур дар Аврупо ва ИМА чун *computer science* қабул шудааст. *Илми компютерӣ (computer science)* ё *информатика*, дар маҷмӯъ, ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: гурӯҳи якум *саҳмафзор (hardware)* ва гурӯҳи дуюм *нармафзор (software)*. Тамоми истилоҳоти технологияи иттилоотӣ аз ин ду гурӯҳ сарчашма мегиранд. Бо гузашти вақт аз гурӯҳи дуюм нармафзор як шохаи илми мустақил *алгоритмосозӣ (brainware)* ҷудо намуданд. Гарчанде шохаи *алгоритмосозӣ* баъдан дар илми информатика таҳқиқи ва ҷудо шуда бошад ҳам, таърихи тӯлонӣ дорад.

Истилоҳи «*алгоритм*» худ аз номи донишманди бузурги Осиёи Марказӣ Муҳаммад ибни Мусо ал – Хоразмӣ, ки дар асри IX қору фаъолият дошт, пайдо шудааст. Муҳаммад ибни Мӯсо ал-Хоразмӣ риёзидон, ситорашинос ва ҷуғрофидони барҷаста буда, дар рушди тақомули илми ҷаҳони муосир саҳми бузурге гузоштааст. Асри XXI ба марҳилаи нави илмӣ-техникӣ ворид шудааст, ки компютерҳо, интернет, технологияҳои рақамӣ, зехни сунъӣ ва дигар кашфиётҳои илмӣ муосир, ки соҳаҳои ҳаёти инсон (маориф, иқтисод, тиб, саноат, нақлиёт, идоракунӣ ва ғайра.) фарогир мебошад. Заминаи тамоми фаъолиятҳои номбаршуда ба мантиқ, ҳисоббарорӣ ва алгоритмҳо таъяс мекунад. Пас, маълум мегардад, ки саҳми арзандаи олим Муҳаммад ибни Мусо ал – Хоразмӣ на танҳо дар рушди технологияи иттилоотӣ назаррас аст, балки дар марҳилаҳои пайдоиши истилоҳоти он низ.

Муҳаммад ибни Мусо ал – Хоразмӣ дар асари худ «Ал-Китоб ал-мухтасар фи-ҳисоб ал-ҷабр вал-муқобала» (*Al-Kitab al-Mukhtasar fi Hisab al-Jabr wal-Muqabala*) тамоми сохтори алгоритмиро бо алифбои ҳиндӣ қоркард намудааст. Баъдан асари машҳури ӯ дар Аврупои асри миёна ба забони латинӣ дар шакли «*Algorithmi*» тарҷума гардид. Бо гузашти

вақт истилоҳи мазкур бо шакли «*algorithm*» то замони мо боқӣ монд [8], ки тамоми пайдарпайии амалҳои ҳалли масъалаҳо дар барномасозии технологияи иттилоотӣ ба шумор меравад [8; 9].

Нишондодҳои таърихӣ равшан месозанд, ки сарчашмаи пайдоиши илми информатика ё худ илми компютерӣ, ки истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар он рушду ташаккул меёбанд, аз алгоритми Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ ба вучуд омадаанд. Ҳар як барномаи компютерӣ дар асоси алгоритм сохта мешавад. Низоми шабакаҳои иҷтимоӣ, чустуҷӯ дар интернет, зеъни снӣй ва дигар амалиётҳои технологӣ ба алгоритмҳои гуногун таъя мекунанд. Аз ин лиҳоз, ғояҳои, ки ҳазор сол пеш Муҳаммад ибни Мусо ал – Хоразмӣ пешниҳод намуда буд, имрӯз дар маркази рушди технологияи муосир қарор доранд.

Марҳилаҳои рушди технологияи иттилоотӣ, ки гувоҳ аз пайдоиши истилоҳоти он медиҳад, аз тарафи мутахассисони соҳа ва муҳаққиқони забоншиносӣ ба таври гуногун даврабандӣ шудааст.

Олими рус В.Э. Волков технологияи иттилоотиро пеш аз пайдоиши мошинаи ҳисоббарорӣ (шакли нахусти компютер) гурӯҳбандӣ намудааст, зеро муҳаққиқ дар зери истилоҳи «технологияи иттилоотӣ» мафҳуми коркарди маълумот ва интиқоли онро байни одамон ифода менамояд. Муҳаққиқи мазкур рушди технологияи иттилоотиро то замони пайдоиши компютер ба се давра тасниф медиҳад:

«*Давраи сифрӣ* – давраи пайдоиши «инсонии оқил» – «*homo sapiens*» дар ин давра шаклгирии хат дар майнаи инсон ба вучуд омадааст, ки бештари олимони умуман ин давраро ба назар намегиранд, гарчанде интиқоли маълумот бо шаклгирии хат робитаи ногуфтагӣ дорад. Он вақт ҷамъоварии маълумот ва нигоҳдории он танҳо дар майнаи инсон буд.

Давраи якум – давраи «технологияи иттилоотии дастӣ» асри XV ва XVI-ро дарбар мегирад, ки нишондиҳандаи пайдоиши хат, қалам ва рангдон мебошад. Коркард ва интиқоли маълумот тавассути мактубҳо дар хат сурат мегирифт.

Давраи дуум – давраи «технологияи иттилоотии механикӣ» ном дорад. Ин қадами бузург дар механиконидаи ва автоматикунонии раванди ҷамъоварӣ ва интиқоли иттилоот ба шумор меравад. Дар ин давра мошинаҳои механикӣ барои чоп кардан ва телеграфҳо ба вучуд омадаанд. Давраи мазкур дар Чин асри X сарчашма гирифта, баъдан дар Аврупо соли 1440 аз тарафи олими олмонӣ Иоганн Гутенберг мошинаҳои аз ҳарфҳои ҷудогона иборатбуда ихтироъ шуд, ки дар раванди чоп ҳарфҳо ҳаракат карда дар болои қоғаз чоп мекарданд.

Давраи сеюм – давраи «технологияи иттилоотии барқӣ» ном дошта, аз охири асри XIX то миёни асри XX давом ёфтааст, ки на кам аз 100 солро ташкил медиҳад. Ин давра рушди технология хеле назаррас мебошад, чунки алоқаи телефонӣ ва радиопайвастӣ ба вучуд омаданд. Мошинаҳои механикӣ чопкунӣ ба мошинаҳои барқӣ табдил ёфтанд» [3, с.9-10].

Муҳаққиқи мазкур давраи пайдоиши компютерро ба давраи чорум мансуб дониста, ин рушди технологияро дар навбати худ боз ба панҷ марҳила тасниф додааст, ки марҳилаҳо шаҳодат аз рушду такомули техникаи компютерӣ мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Ш. Ҳочӣ танҳо давраҳои рушду такомули истилоҳоти интернетиро ба ҳафт марҳила даврабандӣ намудааст [10], ки он низ яке аз шохаҳои истилоҳоти технологияи иттилоотӣ махсуб меёбад.

Аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳқиқоти олимони бармеояд, ки марҳилаҳои пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ҳамзамон дар ду меҳвар, дар ихтирооти техникаи нав ва номгузории ин кашфиёти илмӣ, ки бо вазифаи унвонӣ чун истилоҳ дониста мешавад, инъикос меёбад. Истилоҳоти технологияи иттилоотиро лозим донистем ба шаш марҳила даврабандӣ намоем:

Марҳилаи аввал ин аз охири асри XIX то солҳои 40-уми асри XX давом меёбад. Марҳилаи мазкурро метавон чун «марҳилаи механикӣ» ном ниҳод, зеро дар ин давра падид омадани телевизион ва телефон, телеграф ва дигар дастгоҳҳои механикӣ сифати технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дигаргун сохта буд. Истилоҳоти технологияи иттилоотии он давра *printing press* – *мошини чопкунӣ*, *printer* – *дастгоҳи чопкунӣ*, *type / typeface* – *хуруф*, *typography* – *типография / чопхона*, *newspaper* – *рӯнома*, *magazine* – *мачалла*, *headline* – *сарлавҳа*, *edition* – *нашрия*, *circulation* – *теъдоди нашр*, *phonograph* – *фонограф*, *gramophone* – *граммофон*, *record* – *сабти овоз*, *recording device* – *дастгоҳи сабт*

(овоз), *dictaphone* – диктофон, *tape recorder* – магнитофон, *camera* – дастгоҳи аксгирӣ, *arithmometer* – арифмометр, *mechanical calculator* – ҳисобкунаки механикӣ, *adding machine* – мошини ҷаммазанӣ (мақдудай ҳисоб), *telegraph* – телеграф, *telegram* – телеграмма, *telephone* – телефон, *telephone line* – хати телефонӣ, *operator* – оператор, *post office* – идораи почта ва ғ. мебошанд.

Марҳилаи дуюм ба насли аввалини мошинаҳои ҳисоббарории лампавӣ рабт дорад, ки солҳои 40-60-уми асри XX-ро дарбар мегирад. Ин марҳиларо метавон «марҳилаи барқӣ» номид. Дар ин давра воситаҳои сахтафзор чун мошинҳои навишти барқӣ, дастгоҳҳои нусхабардории ксерографӣ, магнитофонҳои сайёр ва дигар дастгоҳҳои барқӣ пайдо гардиданд. Истилоҳоти ин марҳила *electronic computer* – компютери барқӣ / мошини барқии ҳисоббарорӣ, *vacuum tube* – лампаи барқии вакуумӣ, *electronic calculating machine* – мошини барқии ҳисобкунанда, *mainframe* – компютери марказӣ (мошини калонҳаҷм), *digital signal* – сигнали рақамӣ (барқӣ), *electric typewriter* – мошини навишти барқӣ, *teletype* – телемайн, *telex* – телекс, *teleprinter* – телепринтер ва ғ. ба шумор мераванд.

Марҳилаи сеюм давраи гузариш аз мошинаҳои алоҳидаи ҳисоббарорӣ ба низоми барқии калонҳаҷм, ки чун низоми идоракунии ташкилот дар бонкҳо, ташкилот, корхонаҳо ва муассисаҳо истифода мешуданд. Солҳои 70 ва 80-уми асри XX-ро фарогир аст. Дар ҳамин марҳила мафҳумҳои «системаи иттилоотӣ», «пойгоҳи додаҳо» ва барномаҳои пойгоҳӣ ва махсус мавриди истифода қарор гирифта буданд, ки аз шаклгирии барномаҳои нармафзор дарак меоданд. Ба марҳилаи мазкур чунин истилоҳот рабт доранд, ба монанди: *electronic computer* – мошини барқии ҳисоббарорӣ, *mainframe* – компютери марказӣ / мошини калонҳаҷм, *terminal* – терминал, *data storage device* – дастгоҳи нигоҳдорӣ додаҳо, *magnetic disk / tape* – диски магнитӣ / лентаи магнитӣ, *information system* – низомҳои умумилоомӣ, *management information system* – низомҳои умумилоомии идоракунии, *automated control system* – низомҳои худкори идоракунии, *information retrieval system* – низомҳои умумилоомӣ-ҷустуҷӯӣ, *data processing system* – низомҳои коркарди додаҳо ва ғайраҳо.

Марҳилаи чорумро метавонем чун «марҳилаи компютерӣ» ном барем, зеро маҳз дар ҳамин марҳила компютерҳои фардӣ (*personal computer / PC*) пайдо гардидааст. Дар ҳамин давра он чиро, ки мо ҳанус чун асри иттилоотӣ ба забон меорем, аз ҳаминҷо ҷар меҳавад. Ин марҳила аз соли 80-уми асри XX оғоз меёбад. Сахтафзори ин марҳила компютерҳои фардӣ бо меъмурии стандартӣ буда, нармафзор бошад маҷмуи васеи барномаҳои офисӣ, графикӣ, таълимӣ ва мултимедиро дарбар мегирифт. Ин марҳила занҷираи аввалин барои пайванди марҳилаи шабакавӣ мебошад ва дорои истилоҳоти мазкур аст: *personal computer (PC)* – компютери фардӣ (КФ), *desktop computer* – компютери рӯймизӣ, *microprocessor* – микропроцессор, *motherboard* – платаи асосӣ, *memory / RAM* – хотираи ғаврӣ (RAM), *hard disk / hard drive* – диски сахт / диски сахтафзор, *graphics card* – корти графикӣ, *operating system (Windows, Linux, macOS)* – низоми амалиётӣ, *word processor* – муҳаррири матн (масли Word), *spreadsheet* – ҷадвалсоз / барномаи ҷадвалҳо, *presentation software* – барномаи презентатсионӣ, *graphics editor* – муҳаррири графикӣ, *educational software* – барномаи таълимӣ, *multimedia* – мултимедиа ва ғ.

Марҳилаи панҷум аз соли 90-уми асри XX оғоз ёфта, марҳилаи Интернет (Internet) ном дорад. Ин марҳила саршавии ҷомеаи иттилоотӣ ва иқтисоди рақамӣ мебошад. Дар ин давра шабакаҳои компютерҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва глобалӣ бо ҳам мепайванданд ва дастрасии онлайнӣ ба захираҳои иттилоотӣ пайдо мекунанд. Дар ин марҳила серверҳо, марказҳои дода, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ мавриди истифода қарор гирифтанд. Марҳилаи мазкур то замони муосир истифода мешавад ва дар раванди боз ҳам рушдбӣ қарор дорад. Истилоҳоте, ки дар ин марҳила пайдо гардид ва то ҳол мавриди истифодаи омма мебошад, инҳоянд: *intranet* – интранет / шабакаи дохилидораӣ, *local area network (LAN)* – шабакаи компютери маҳаллӣ, *wide area network (WAN)* – шабакаи минтақавӣ / васеъмиқёс, *online* – онлайн / дар шабака, *offline* – офлайн / берун аз шабака, *bandwidth* – паҳноӣ баста, *website / web page* – сомона / саҳифаи веб, *homepage* – саҳифаи асосӣ, *hyperlink / link* – пайванд / истинод, *browser* – браузер, *search engine* – ҷустуҷӯгар, *domain name* – номи домен, *URL* – нишони веб / URL.

Марҳилаи шашум ин «марҳилаи зеҳнии технологияи иттилоотӣ» (*Artificial Intelligence*) мебошад, ки аз соли 2020 асри XXI то ҳол мавриди истифода қарор дорад. Дар ин марҳила

то ҳол равшан аст, ки автоматикунонии вазифаҳои зехнӣ, чат-ботҳо ва муоширати зехнӣ, платформаҳои омӯзиши зехнӣ, интегратсияи соҳаҳо мавриди истифода қарор доранд, ки як такони бузург дар ҷомеаи технологияи иттилоотӣ назаррас мебошад. Истилоҳоти марҳилаи муосир *artificial intelligence (AI)* – зехни сунъӣ, *machine learning (ML)* – омӯзиши мошинӣ, *deep learning* – омӯзиши амиқ, *neural network* – шабакаи нейронӣ, *generative AI* – зехни сунъии генеративӣ, *algorithm* – алгоритм, *model* – модел (амсилаи ҳисоббарорӣ), *training data* – додаҳои омӯзишӣ, *dataset* – маҷмӯи додаҳо, *pattern recognition* – шинохти намунаҳо, *large language model (LLM)* – модели бузурги забонӣ, *chatbot* – чат-бот, *virtual assistant / digital assistant* – ёвари виртуалӣ / ёвари рақамӣ, *conversational AI* – зехни сунъии муоширатӣ, *prompt* – саволи вурудӣ / дархости матнӣ, *response* – ҷавоби модел ва ғайраҳо мебошанд.

Барои пажӯҳиш ва дарки амиқи таърихи пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бояд тамоми василаҳо ва равандҳое, ки ба низоми ҳисоббарорӣ рабт доранд мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ҳангоми истифодаи истилоҳи «технологияи иттилоотӣ» пеш аз ҳама ба фикру андешаи мо истилоҳи «компютер» меояд. Агар ба этимологияи истилоҳи «компютер» назар афканем, истилоҳи мазкур аз забони латинии *computare* – ҷамъбандӣ намудан, ҳисоб кардан ба забони англисӣ иқтибос гирифта, дар шакли масдар чун *to compute* – ҳисоб кардан истифода мешавад [15]. Пас, маълум мегардад, ки истилоҳоти технологияи иттилоотӣ аз илми математика ва махсусан алгоритмҳо сарчашма мегиранд.

Таърихи пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотиро дар қисмати Аврупо мавриди омӯзиш қарор дода, даврабандиҳои рушду такомули онро муайян намудем. Бояд қайд намуд, ки илми математика яке аз илмҳои куҳантарин дар қисмати Шарқ низ ба шумор меравад. Таърихи низоми ҳисоббарорӣ дар мамлакати Форс, алалхусус дар Эрон пеш аз низомҳои рақамии асри XX пайдо гардидааст.

Сулолаи Ҳахоманишиён ҳамчун намунаи нахуст ва маъмули истифодаи технологияи ҳисоббарорӣ ба шумор мерафт. Пайдоиши истилоҳоти математикӣ аз соли 550 то милод сарчашма мегирад. Дар он давра гиреҳҳо дар ресмон, ки ба давраи Дорои I рост меояд, яке аз василаҳои серистифодаи ҳисобкунӣ буд ва онро чун тақвими гиреҳӣ барои шуморидани рузҳо васеъ истифода менамуданд. Баъдан абак пайдо мешавад, ки ин дастгоҳ ҳазорсолаҳо пеш аз қабули низоми рақамҳои арабии хаттӣ дар Шарқи Қадим, Аврупо, Чин ва Русия истифода мешуд. Сохтори он аз донаҳои ҳаракаткунанда иборат аст, ки ҳар як дона ададҳоро ифода менамояд [16].

Чи гунае ки дар боло қайд намудем, асри IX истилоҳи «алгебра» аз ҷониби риёзидон ва нучумшиноси форс Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ пайдо мегардад, ки илми барқарорсозӣ ва мувозинат мебошад. Имруз алгебра дар илми компютер барои сохтани алгоритмҳо дар барномаҳои нармафзор хеле васеъ истифода мешаванд [8].

Нахустин компютер дар Эрон соли 1962 пайдо гардидааст, яъне пас аз даҳ соли пайдоиш дар мамлакатҳои рушдфто. Ин нахустин компютер хусусияти идоракунии дошта, бо бастаҳои стандартӣ нармафзори идорӣ мучахҳаз гардида буд. Дар ҳамин солҳо бахшҳои нармафзори Эрон ба мейнфреймҳо таъяс мекарданд. Бо ворид гардидани компютерҳо истилоҳот низ аз забони англисӣ ба забони форсӣ иқтибос мегиританд ва дар шакли транслитератсия мутобиқ ба меёр ва алифбои забони форсӣ истифода мегардиданд.

Бо рушду ташаккули техника ва вуруди он ба Эронзамин якҷанд усулҳои истилоҳсозӣ забоншиносони маъруфи форс ба кор бурданд. Дар раванди тарҷумаи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ олимони форс бештар ба решаҳои миллии худ таъяс намуда, таркибҳои фаҳмо ва саҳеҳро барои истифодабарандагони соҳа интиҳоб менамуданд. Дар соҳаҳое, ки хусусияти ҳамгирӣ доштанд, истилоҳотро дар шакли байналмилалӣ аз забони англисӣ чун иқтибос қабул намуданд, ё ин ки онҳоро ним иқтибос мекарданд, ба монанди истилоҳи «API» – پروتکل, سرور [14, с.1082-1088].

Дар замони муосир истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ҳам дар забони форсӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ дар ду шакл мавриди истифода қарор доранд. Истилоҳоти иқтибосфто ҳам дар шакли асл транслитератсия шудаанд ва боз ба забони тоҷикӣ ё форсӣ тарҷума ёфтаанд, ки ба духӯрагӣ дар низоми истилоҳот оварда мерасонад.

Бояд таъаккур дод, ки майдон ё худ низоми истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар атрофи истилоҳи марказии «компютер» – «computer» ташаккул ёфта, мафҳумҳои вобаста ба «техника» ва «технология» ба истилоҳи мазкур пайвандии зич дорад [4; 12; 13]. Истилоҳи

«компьютер» чун ядро дар майдони маъноии низоми истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ба шумор рафта, дар атрофи он истилоҳоти соҳаҳои гуногунва тағйиротҳои маъноӣ пайдо шуда, тамоми таркибу вожаҳои навро ба ҳам муттаҳид месозад.

Истилоҳшинос Г.Г. Бабалова чунин ибрози андеша менамояд: «Вақте ки олимони истилоҳи «компьютер»-ро таҳлилу баррасӣ намуданд, ду андеша ба миён омад. Андешаи аввал он буд, ки истилоҳоти ба технологияи иттилоотӣ рабтдошта устувор, тағйирнопазир ва тартибёфта мебошанд. Ин андеша ба шакли классикии низоми сахтафзор дахл дошт. Андешаи дуюм ба шакли муосир мансуб мебошад, ки дар раванди рушди босуръати техника ва технология, истилоҳот низ иваз шуда, дар онҳо ҳам омили сермаъноӣ ва муродифӣ дида мешавад, ки падидаи пайдоиши он ба муҳити муоширати маҷозии (вертуалӣ) инсон алоқаманд аст» [1, с.186-198].

Ин гуфтаҳои муҳаққиқ ифодагари он аст, ки пеш аз меъёрғузори намудани ин ё он истилоҳи технологияи иттилоотӣ бояд ба шакли классикии он нигарем, яъне таърихи пайдоиши онро мавриди омӯзиш қарор дода, марҳилаҳои тағйирёбӣ ва шакли нави гирифтани онро таҳқиқ намоем. Баъдан метавон ба ҳулосае омад, ки кадом шакли он дар матни илмӣ бо кадом мафҳум қобили қабул аст ва кадом шаклро чун намунаи ягона меъёрғузори намоем. Худи истилоҳи «компьютер»-ро дар забони форсӣ дар замони муосир чун «роёна» пешниҳод намудаанд, ки меъёри истилоҳи байналмилалиро коста мегардонад. Гарчанде дар омма серистифода набошад ҳам метавонад ба духурағӣ оварда расонад. Забони тоҷикӣ худ яке аз шохаҳои забони форсӣ ба шумор меравад, дар раванди иқтибосгирӣ ин истилоҳ ба забони тоҷикӣ метавонад таъсири манфии худро расонад.

Ҳулоса. Омилҳои истилоҳшавӣ, ҳазфи истилоҳ ва таҷдиди истилоҳ нишон медиҳанд, ки истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар забон воҳиди статикӣ набуда, дар давраҳои рушди техника, илм ва дискурси иҷтимоӣ мунтазам тағйирёбанда мебошанд. Дар натиҷа, меъёрғузори истилоҳот наметавонад танҳо ба шакли имрӯзаи истилоҳ таъяс намояд. Дар раванди батартибдорӣ ва меъёрғузори он истилоҳшиносро зарур меояд, ки тамоми ҷанбаҳои таърихӣ ва маъноиро ба инобат гирад. Дарки амиқи омилҳои мазкур ба сохтани низоми мутобик, дақиқ ва устувори истилоҳӣ заминаи поягузор мебошад.

Мақола дар доираи «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030» омода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Бабалова Г.Г. Системно-аспектуальное функционирование компьютерной терминологии: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Г.Г. Бабалова. – М., 2009. – 380 с.
2. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино. Монография / А. Байзоев. – Душанбе: Андалеб Р, 2016. – 196 с.
3. Волков В.Э. Информационные технологии: прошлое, настоящее, будущее / В.Э. Волков // Автоматизация технологических и бизнес-процессов. – 2014. – Т.6. – №4. – С.9-10.
4. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение / С.В. Гринев-Гриневич. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
5. Мусоямов З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З.М. Мусоямов. – Душанбе, 2017. – 203 с.
6. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 184 с.
7. Рустамзода С.Р. Методологияи тарҷумаи истилоҳоти илмҳои гуманитарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Монография / С.Р. Рустамзода. – Душанбе, 2025. – 220 с.
8. Сироджиддинов С.Х. Аль-Хорезми – великий математик и астроном средневековья / С.Х. Сироджиддинов, Г.П. Матвиевская. – М.: Наука, 1983. – 224 с.
9. Султон М.Х. Истилоҳот ва истилоҳнигорӣ тоҷикӣ / М.Х. Султон. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 196 с.
10. Шайдулло Ҳ. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти интернетӣ (дар асоси маводҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ): дис. ... номзади илмҳои филологӣ: 10.02.20 / Ҳ. Шайдулло. – Душанбе, 2023. – 220 с.
11. Электронный архив академика А.П. Ершова [электронный ресурс]. URL: <http://ershov.iis.nsk.su/> (дата обращения: 10.01.2024).
12. Downing D.A. Dictionary of Computer and Internet Terms / D.A. Downing. – Huppauge, NY: Barron's Educational Series, 1998. – 530 p.
13. Freedman A. The Computer Glossary / A. Freedman. – New York: AMACOM, 1998. – 700 p.

14. Hamidi H. Analysis of Role of Cloud Computing in Providing Internet Banking Services: Case Study Bank Melli Iran / H. Hamidi, S. Seyed Lotfali // International Journal of Engineering. – 2022. – Vol. 35. – Pp.1082-1088.
15. Oxford Advanced Learner's Dictionary [electronic resource]. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/> (date of access: 2026/05/06).
16. Parhami B. Computer science and engineering education in a developing country: The case of Iran / B. Parhami // Education and Computing. – 1986. – Vol.2. – Pp.231-242.

МАРҲИЛАҶОИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ ИСТИЛОҶОТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОӮӢ

Мақола ба таҳқиқи марҳилаҳои пайдоиш, ташаккул ва рушди истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бахшида шудааст. Дар таҳқиқ омилҳои таърихӣ, илмӣ ва иҷтимоӣ, ки ба ташаккули низоми истилоҳоти соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мусоидат намудаанд, мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифтаанд. Тақия ба сарчашмаҳои илмӣ ва таърихӣ нишон дода мешавад, ки пайдоиши истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бо рушди илми информатика, математика, кибернетика ва техникаи ҳисоббарор робитаи ногустастанӣ дошта, ҳар як марҳилаи рушди илм боиси ба вуҷуд омадани мафҳумҳо ва истилоҳоти нави соҳавӣ гардидааст. Дар мақола марҳилаҳои асосии ташаккули истилоҳоти технологияи иттилоотӣ аз давраи пайдоиши воситаҳои аввалини ҳисоббарорӣ то рушди компютерҳои электронӣ, шабакаҳои компютерӣ, интернет, технологияҳои абрӣ, ҳисоббарории квантӣ ва зехни сунъӣ ба таври пайдарпай таҳлил шудаанд. Ҳамзамон, тағйирёбӣ ва ғанишавии таркиби луғавии соҳа дар натиҷаи пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ, рушди муҳити иттилоотӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, истилоҳот, технологияи иттилоотӣ, информатика, алгоритм, ал-Хоразмӣ, барномасозӣ, таърихи истилоҳ, рақамикунонӣ, зехни сунъӣ, рушди истилоҳот.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ТЕРМИНОВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Статья посвящена исследованию этапов развития и становления информационных технологий. В работе всесторонне рассматриваются исторические, научные и социальные факторы, способствовавшие формированию системы терминологии в области информационных технологий. На основе анализа научных и исторических источников показано, что возникновение терминологии информационных технологий неразрывно связано с развитием информатики, математики, кибернетики и вычислительной техники, а каждый этап развития науки сопровождался появлением новых понятий и специальных терминов. В статье последовательно анализируются основные этапы формирования терминологии информационных технологий - от возникновения первых вычислительных средств до развития электронных компьютеров, компьютерных сетей, Интернета, облачных технологий, квантовых вычислений и искусственного интеллекта. Наряду с этим рассматриваются процессы изменения и обогащения терминологического состава данной области под влиянием стремительного развития цифровых технологий, информационной среды и расширения международного научного сотрудничества.

Ключевые слова: лингвистика, терминология, информационные технологии, информатика, алгоритм, аль-Хорезми, программирование, история термина, цифровизация, искусственный интеллект, развитие терминологии.

THE STAGES OF DEVELOPMENT AND FORMATION OF INFORMATION TECHNOLOGY TERMS

This article is devoted to the study of the stages of the emergence, formation, and development of information technology terminology. It comprehensively examines the historical, scientific, and social factors that have contributed to the formation of the terminological system in the field of information technology. Based on scientific and historical sources, the study demonstrates that the emergence of information technology terminology is inseparably linked with the development of computer science, mathematics, cybernetics, and computing technology. Each stage in the advancement of these disciplines has led to the creation of new concepts and specialized terms. The article consistently analyzes the principal stages in the development of information technology terminology, beginning with the invention of the earliest calculating devices and continuing through the evolution of electronic computers, computer networks, the Internet, cloud computing, quantum computing, and artificial intelligence. The article also discusses the evolution and enrichment of the field's terminological system resulting from the rapid development of digital technologies, the expansion of the information environment, and the growth of international scientific cooperation.

Keywords: linguistics, terminology, information technology, computer science, algorithm, al-Khwarizmi, programming, history of terminology, digitalization, artificial intelligence, terminology development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусоямзода Зубайдулло Муминшо* – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултети омӯзгории забони англисии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. **Телефон:** (+992 37) 232-50-00. **E-mail:** zubaidullo@gmail.com

Сведения об авторе: *Мусоямзода Зубайдулло Муминшо* – кандидат филологических наук, доцент, декан факультета педагогического английского языка, Таджикский международный университет иностранных

языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. **Телефон:** (+992 37) 232-50-00. **E-mail:** zubaidullo@gmail.com

Information about the author: *Musoyamzoda Zubaidullo Muminsho* – PhD in Philology, Associate Professor, Dean, Faculty of English Language Education Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Muhammadiev Street 17/6. **Phone:** (+992 37) 232-50-00. **E-mail:** zubaidullo@gmail.com

Мақола ба редакция ворид шуд: 20.09.2026

Аз тақриз баргашт: 25.09.2026

Ба чоп тавсия шуд: 30.09.2026

ОБРАЗНОКӢ ВА УСУЛИ ИФОДАИ ОН ДАР МАТНИ БАДЕӢ

Файзулобекова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Омӯзиши матни бадеӣ дар замони муосир яке аз самтҳои асосии таҳқиқот дар соҳаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Ин ба он сабаб аст, ки матни муаллиф дорои шумораи зиёди воситаҳои забонӣ мебошад ва онҳо барои ифодаи мафҳум ва образҳои истифода мешаванд. Масалан, ҳангоми тавсифи як шахсияти муайян ҳамчун намуна ё қолаб, муаллиф метавонад аз муқоисаҳои гуногун ё ишораҳои ғайримустақим ба хусусиятҳои муайяни ин шахсият истифода барад, ки ба ҳонанда имкон медиҳад, то шахсияти ӯро беҳтар дарк кунад. Аз ин рӯ, вақте ҳонанда бо падидае дар матн, ки бо образ алоқаманд аст, рӯ ба рӯ мешавад, аллакай дар зехнаш меонад, ки чаро он истифода шудааст.

Имрӯзҳо забоншиносии муосир матни бадеиро ҳамчун як фаза ё сатҳе ғайилона меомӯзад ва ин имкон медиҳад воситаҳои забонии муайян гарданд, ки мафҳум ва образҳои гуногунро намоёндагӣ мекунад. Хусусан, ин тавассути расидан ба сатҳе ба даст меояд, ки дар он ҳама унсурҳои матни бадеӣ дар ҳамбастагии мантиқӣ бо ҳамдигар баррасӣ мешаванд. Барои расидан ба ин ҳадаф, таҳлили лингвوماърифатӣ (забоншиносии маърифатӣ) истифода мешавад.

Таҳлили лингвوماърифатӣ, дар навбати худ, яке аз усулҳои таҳқиқот дар забоншиносии маърифатӣ ба ҳисоб меравад. Забоншиносии маърифатӣ бошад, бахше аз лингвистика аст, ки забонро аз нигоҳи механизми маърифатӣ меомӯзад, яъне сухан, тафаккур ва донишу фаҳмиш дар шаклгирии падидаҳои гуногун дар шуури инсон таъсир мегузоранд. Ин шоха таҳлили мафҳум ва истилоҳоти умумиро дар бар мегирад, ки ба қисмҳо ҷудо мешаванд ва ин ба омӯзиши мушкilotи мушаххас кумак мекунад. Танҳо бо ҷудо кардани падидаи муайян ба унсурҳои хурдтар, муҳаққиқ метавонад робитаҳои мантиқии байни ин унсурҳоро муайян намояд ва фаҳмад, ки чаро ин унсурҳо як ҷо як падидаеро ташкил медиҳанд, ки барои дигарон фаҳмост. Дар натиҷа, тавассути забоншиносии маърифатӣ имкон аст рафтори забонии инсон таҳқиқ гардад, робитаҳои сабабӣ натиҷавӣ дар тафаккури ӯ муайян карда шаванд, равандҳои асосии инкишофи мағзи сар ва зехн таҳлил шаванд ва тасаввури инсон дар бораи олам бо воқеияти атроф муқоиса гардад.

Аз ин рӯ, таҳлили лингвистӣ ва маърифатӣ – «ҷараёни омӯзиши матн аст, ки ҷойгоҳи забонро дар механизми маърифатӣ муайян мекунад» [1, с.211]. Ба ибораи дигар, сухан дар бораи истифодаи усул ва роҳҳои мушаххас барои муайян кардани қонунмандии робитаи тафаккури инсон ва таъсири он ба шаклгирии падидаҳои гуногун меравад. Хусусан, таҳлили лингвистӣ имрӯз дар омӯзиши матнҳои бадеӣ васеъ истифода мешавад.

Дар айни замон, мафҳуми маъмултарини «матн» чунин аст: матн як раванди суханронии анҷомёфтаест, ки дар шакли хаттӣ инъикос ёфта, таҳрир шудааст, ба жанр ё навъи муайян тааллуқ дорад; дорои унвон ва воҳидҳои болофразавист; аз воҳидҳои бо ҳам пайваста иборат аст ва вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад. Ин таъриф васеъ аст, аммо моҳияти мафҳумро дақиқ инъикос мекунад. Бо вучуди ин, то ҳол як системаи ягонаи таснифи матнҳо вучуд надорад. Аммо умдатан онҳо ба матнҳои тасвирӣ, ривоятӣ, тавзеҳдиҳанда, баҳсӣ ва омӯзишӣ тақсим мешаванд. Бояд зикр кард, ки матнҳоро инчунин вобаста ба шахсияти муаллиф ҷудо кардан мумкин аст, яъне матнҳое, ки аз шахси яқум, дуҷум ё сеҷум навишта шудаанд. Инчунин, матнҳоро метавон мувофиқи ҳадафи асосии онҳо гурӯҳбандӣ кард: тасвир, андешаронӣ ва ривоят. Аксар вақт матнҳоро ба ду гурӯҳи калон – бадеӣ ва илмӣ-оммавӣ, ҷудо мекунад.

Образ ва образнокӣ мафҳумҳои асосӣ дар омӯзиши матни бадеӣ буда, дар забоншиносӣ онҳоро ҷудонашаванда аз ҳамдигар баррасӣ мекунад. Бо вучуди ин, то ҳол забоншиносон натавонистаанд ба як ҳулосаи ягона дар бораи таърифи ин истилоҳҳо

бирасанд ва хосатан, дар забоншиносии тоҷик ин мавзӯ як масъалаи пурра таҳқиқнашуда боқӣ мемонад. Образнокии бадеӣ як падидаи сермаъноест, ки тафсириро ва тобишҳои гуногуни маъноӣ дорад. Ин мушкilot бо норавшанӣ ва гуногунмаъноии худ мафҳуми «образ» низ алоқаманд аст [4, с.220].

Дар забоншиносии рус олимоне ба монанди А.А. Потебня, В.В. Виноградов, И.П. Волков, Е.Б. Борисова ба омӯзиши ин соҳа машғул шудаанд. Ба ақидаи И.Ф. Волков, «образи бадеӣ низомии воситаҳои мушаххасу эҳсосотӣ аст, ки мазмуни асосии осори бадеиро таҷассум намуда, хусусиятҳои воқеияти ҳақиқиро аз назари бадеӣ фаро гирифтааст» [7, с.253]. Образ дар осори Л.И. Тимофеев дақиқтар тавзеҳ гардидааст: «Образ – ин тасвири мушаххас, ҳамзамон, умумии ҳаёти инсонӣ мебошад, ки бо ёрии тахайюл офарида шуда, он дорои арзиши эстетикӣ мебошад» [6, с.256].

В.В. Виноградов чунин менависад: «Маъноӣ калима дар асари бадеӣ ҳеҷ гоҳ ба маъноӣ мустақими номбаркунандаи он маҳдуд намешавад. Маъноӣ аслии калима дар ин ҷо бо маъноҳои нав ва дигар тобишҳо бой мегардад. Дар матни асари комил калимаҳо ва ифодаҳо дар ҳамкории зич қарор гирифта, тобишҳои маъноӣ иловагӣ пайдо мекунад...» [5, с.243].

Ба иборати дигар, воҳиди луғавӣ дар матни адабӣ соҳиби маъноӣ бадеии серҷабха мегардад, ки онро дар луғатҳои муқаррарӣ намеёбем. Ин раванд барои ташаккули образи бадеӣ тавассути вожа замина фароҳам меорад. Азбаски вожа ҳамчун аломати шартӣ мустақим ба ашё шабоҳат надорад, нависанда онро воситаи таъсир ба ҳаёлотӣ хонанда мегардонад ва ҳамин тавр образ офарида мешавад.

Образ на танҳо имкони дарку таҷдиди воқеиятро фароҳам меорад, балки онро тағйир медиҳад. Аз ҳамин ҷост, ки мафҳуми образнокӣ ҳамчун як категорияи умумии зебоишиносӣ арзёбӣ мегардад. Пас, метавон гуфт, ки образи бадеӣ натиҷаи амали эҷодист, ки воқеиятро ба шакли нав табдил медиҳад.

Ба андешаи Д.Б. Ольховиков, мафҳуми «образнокӣ» бо як қатор категорияҳои наздик, аз қабili «ифоданокӣ», «экспрессивият» ва «маҷознокӣ» пайванди зич дорад [16, с.665]. Дар навбати худ, А.А. Потебня ин мафҳумро бо истилоҳҳои чун «рамзӣ» ва «шоирона» ифода мекунад. Хусусияти фардии раванди офариниш ва дарки образи бадеӣ, табиати онро боз ҳам мураккабтар ва пурмаънотар мегардонад: «...Дар санъат ягона чизе, ки барои ҳама дастрас аст, ин образ мебошад. Аммо фаҳмиши он дар ҳар нафар фарқ мекунад ва танҳо дар ҳиссиёти воқеӣ ва шахсии инсон таҷассум меёбад, ки онро образ ба вучуд меорад» [17, с.613].

Одӣ карда гӯем, образи бадеӣ бо шайъият, умумисозии маъно ва сохтори равшани худ фарқ мекунад. Образҳоро метавон ба ду навъ чудо кард: шайъӣ ва маъноӣ. Образи шайъӣ муҳити бадеиро шакл дода, нақши мушаххасгардонӣ дорад ва ашё ё манзараҳоро дар матн нишон медиҳад. Дар қибол – образи маъноӣ, пеш аз ҳама, барои ифодаи ғояҳо ва мазмунҳои умда хизмат мекунад.

Олимон барои таснифи ин мафҳуми бисёрқабата ва печида кӯшишҳо ба харҷ додаанд. Агар ба раванди эҷоди образ назар андозем, метавон навъҳои гуногуни онро чудо намуд. Масалан, Н.С. Валгина дар асари худ ташаккули образро ба як навъ марҳилаҳои пайдарпай тақсим мекунад. Ба ақидаи ӯ, сохтани образ аз се зина иборат аст, ки аз маъноӣ мустақим ба маъноӣ маҷозӣ ва ниҳоят ба маъноӣ рамзӣ мегузарад. Зинаи аввал – образи нишондиҳанда аст, ки ба маъноӣ асосии калима – маъноӣ мафҳумӣ мувофиқ меояд. Зинаи дувум образи маҷозӣ буда, маъноӣ маҷозии калимаҳоро дар бар мегирад. Ниҳоят, зинаи сеюм образи рамзист, ки маъноӣ умумигардонидашуда ва одатан анъанавии устуворро таҷассум мекунад [3, с.191].

Умуман, образнокӣ ба ду навъи асосӣ чудо мешавад: маҷозӣ ва ғайримаҷозӣ. Образнокии маҷозӣ ба истифодаи маъноҳои маҷозии калимаҳо ва ибораҳо асос меёбад. Образнокии ғайримаҷозӣ, дар навбати худ, тавассути матни пурра ва ҷумлаҳо падида меояд, дар он вожаҳои номустақил ва дуюмдараҷа низ метавонанд нақши муассирӣ ва образнокӣ дошта бошанд.

Усулҳои асосии баёни образнокии шоирона воситаҳои услубӣ ба шумор мераванд, ки махсусан дар шеър бештар ба назар мерасанд. Ҳар як асари шеърӣ муҳити эҳсосӣ ва оҳанги муайяне дорад, ки дар зеҳни хонанда тасвирҳои гуногунро зинда намуда, як образи

ягонаи бадеиро ташкил медиҳад. Шоирон дар шеърӣ худ маҷмуи васеи василаҳои услубиро истифода мебаранд, ки на танҳо таъсири матнро бештар мекунад, балки хусусиятҳои бадеии муаллифро низ таҷассум месозанд.

Методҳо ва методология. Тибқи назари В.И. Корольков, маҷоз як навъи истифодаи махсуси калима мебошад, ки ду маъноӣ онро ҳамзамон амалӣ мекунад: маъноӣ мустақим ва маъноӣ маҷозӣ. Ин маъниҳо бо принсипи ҳамсоиягӣ, шабоҳат ё муқоиса ба ҳам пайвастанд. Дар маҷоз маъноӣ калима васеъ мегардад, ки ин боиси ба вучуд омадани таъбирҳои сермаъноӣ маҷозӣ мешавад. Бисёр вақт, маҷозҳо ба калима маъноҳо ва ассотсиатсияҳои ғайричашмдошт зам мекунад, ки берун аз матн бадеӣ қобили қабул нестанд [11, с.258].

Таснифи маҷозҳо низ тафсириҳои гуногун дорад. Ю.В. Рождественский чунин мешуморад: «Гарчанд таснифи маҷозҳо метавонад аз рӯйи нишонаҳои гуногун муфассал карда шавад, дар маҷмӯъ, шаш навъи асосии маҷоз мавҷуд аст: метафора (ташбеҳ), метонимия (истиора), синекдоха (маҷози мурсал), аллегория, перифраза ва антонамазия» [18, с.597].

Дар забоншиносии тоҷик, чунонки пештар қайд гардид, мавзӯи образ ва образнокии луғавӣ мавриди омӯзиш ва баррасии бевоситаю ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Профессор Ҳ. Маҷидов баъзе нуктаҳои марбут ба масъалаи мазкурро дар мавзӯи сермаъноии луғавӣ ба баҳс кашида, аз ҷумла гуфтааст: «Дар натиҷаи чунин кӯчиши маъноӣ калимаи ҷашм ба калимаи наргис калимаи дуҷум ин маъноро пуробурангтар ва ҷозибаноктар ифода кардааст. Образнокии маъноҳои маҷозӣ маҳз дар натиҷаи ҳамин раванд амалан сурат гирифтааст» [13, с.244]. Забоншинос роҳи маҷозии сермаъноиро «...дар се гурӯҳи аз ҳам ба кулӣ фарқкунанда – ташбеҳ, истиора ва синекдоха гирд оварда»-аст:

«а) Ташбеҳ. Ташбеҳ чунин навъи маҷоз аст, ки мувофиқи он маъноӣ ин ё он калима ба калимаи дигар аз рӯйи ягон шабоҳате, ки бо шайъи ифодакунандаи маъноӣ он дорад, меғузарад» [13, с.244].

«б) Истиора. Истиораи луғавӣ чунин навъи маҷоз аст, ки дар асоси он маъноӣ як калима ба калимаи дигар ба нисбати ҳамшафатии шайъҳои ифодакунандаи ин маъноҳо, ки дар фазо ва замони муайян ба вучуд омадаанд, мекуҷад» [13, с.244].

«в) Синекдоха. Синекдоха ё маҷози мурсал ба истиораи луғавӣ наздикӣ дорад. Маъно, ки бо ин усул ба вучуд омадааст, ба ҷойи мафҳуми ҷузъ кулл ва ё баръакс ба ҷойи мафҳуми кулл ҷузъро ифода мекунад» [13, с.244].

Забоншинос-фразеологӣ тоҷик Дӯстзода Ҳ., ки дар хусуси маъноҳои фразеологӣ ва дигар паҳлуҳои ВФ таҳқиқот бурдааст, дар бораи образ ва образнокӣ дар забон нуктаҳои ҷолибро қайд намудааст. Номбурда таҳти мафҳуми «маъноӣ образнок» образнокии воҳидҳои фразеологиро мавриди баррасӣ қарор дода, воҳидҳои ифодаи образнокиро дар фразеологизмҳо муқаррар намудааст. Профессор Ҳ. Дӯстзода дар таҳқиқи ин мавзӯ асосан ба таҳқиқоти забоншиносии рус С.М. Мезенин таъҷил намуда, аз ҷумла чунин фикрҳои ӯро барои тақвияти афкори худ иқтибос овардааст: «Унсӯри маъноӣ образнокро дар воҳидҳои фразеологӣ метавон дараҷаи баланди зоҳиршавии мафҳум унвон кард. Муҳаққиқи рус С.М. Мезенин истилоҳи мазкурро ба мафҳум алоқаманд дониста, таъкид медорад, ки дар ҳама гуна илмҳои, ки истилоҳи образ мавриди таҳқиқ қарор мегирад, он аз паҳлуҳои гуногун ҳамчун «ашёи дар шакли инъикосшуда» таъриф дода мешавад. Аз он ки мафҳуми образ, ҳам ба инъикоси эҳсосот ва ҳам ба мафҳум, тааллуқ дорад, аз ин рӯ, ду навъи образ: эҳсосотӣ ва концептуалиро ҷудо мекунад» [14, с.301].

Образнокиро ҳамчун навъе аз маъноҳои фразеологӣ эътироф намуда, Ҳ. Дӯстзода воҳидҳои ифодаи онро, пеш аз ҳама, «унсӯрҳои мафҳумӣ, эҳсосотӣ, баҳодихӣ, инчунин, санъатҳои бадеӣ» ба қалам додааст [8, с.144].

Образнокии забонӣ хусусиятҳои махсус ва таъвоноии калимаанд, ки барои инъикоси диди воқеият фаҳмида мешавад ва дар он образи забонӣ – «шакли лафзии даркунии визуалии ҷаҳони ашёҳо мебошад, ки шакл, ранг, нур, ҳаҷм ва ҷойгиршавии ашёи номбаршударо дар фазо инъикос мекунад» [12, с.920].

Образнокии забониро (лексикаи образӣ, калимаи образӣ) аз нигоҳи яке аз бахшҳои асосии лингвистика – луғатшиносӣ меомӯзанд, ки дар он образнокӣ хосияти

сохториву маъноии воҳидҳои сатҳи луғавӣ, яъне калима, ба қалам дода мешавад. Пояи образнокии лексикӣ дар ин маврид қобилияти калима барои номгузори ашё тавассути дигар ашё дар сатҳи ассотсиативӣ мебошад. «Имконияти образ – имконияти таъбирҳои гуногуни вазъияти ба образ мутобиқ – самти рушди маънии диомаро муайян мекунад, яъне сохтори полисемияи онро» [15, с.215].

Луғати образнок ба ду навъ чудо мешавад:

1. Маҷозии забонӣ – номгузориҳои дуҷумдараҷаи ғайримустақим, ки дорои дучонибагии маъноӣ мебошанд;
2. Калимаҳои воқеан образнок – воҳидҳои лексикӣ, ки дар асоси шаклҳои сарфӣ (морфологӣ) ба вучуд омада, дорои шаклҳои дохилии маҷозӣ мебошанд.

Бояд таъкид кард, ки асари адабӣ дар маънои умумӣ – «системаи рамзии муаллифест, ки андешаи ӯро дар шакли моддӣ инъикос мекунад ва ҳадафаш таъсир расонидан ба хонанда мебошад». Аз ин рӯ, хонанда асари адабиро ҳамчун матн дарёфт мекунад, ки дар он якпорчагии бадеии воситаҳои гуногун ҳифз шудааст; ҳамаи унсурҳои ҳамоҳангии сохторӣ ва маъноӣ доранд, василаҳои иртиботӣ нигоҳ дошта шудаанд ва ҳамаи қисматҳои тибқи ҳадафи таъсиррасонӣ ба хонанда тартиб дода шудаанд. Ҳамзамон, дар матн бадеӣ риояи ҳатмии пайдарпаии рӯйдодҳо лозим нест. Муаллиф метавонад қасдан рӯйдодҳоро ба тартиби дигар ҷой диҳад, то таваҷҷуҳи хонандаро ба раванди дарки иттилоъ ҷалб кунад ва қафолат диҳад, ки қабулқунанда иттилооти лозимаро дар лаҳзаи зарурӣ дарёфт мекунад. Масалан, поёни ривоят метавонад дар аввали матн омада бошад ва тамоми рӯйдодҳо ба тартиби баръакс ҷой дода шаванд, ки дар натиҷа хонанда танҳо дар анҷоми матн маълумоти муҳимро дар бораи оғози воқеаҳо мефаҳмад.

Умуман, матн бадеӣ ба он равона шудааст, ки ба хонанда таъсир расонад ва дар шуури ӯ тасвирҳои ва эҳсосоти муайянро шакл диҳад. Илова бар ин, дар ҷараёни арзёбии қаҳрамонон, қабулқунанда (хонанда) назари шахсии худро нисбати арзишҳои ахлоқӣ ва ҷанбаҳои рафтор дар ҳолатҳои гуногун таҳлил мекунад. Зияда аз ин, ҳангоми хониши матн адабӣ, қабулқунанда шеърӣ, ифода, шиддат, эстетика, рангорангӣ ва тасвирнокии асари адабиро дарк мекунад. Ҳамаи ин ҷанбаҳо тавассути призмаи зеҳн ва таҷрибаи ҳаётии шахс қабул ва таҳлил мешаванд.

Хусусан, агар хонанда дар соҳаи муайян дониш дошта бошад, пас маҷоз, эпитетҳо, оксюморонҳо, синонимҳо, антонимҳо, историзмҳо, архаизмҳо, диалектизмҳо ва ифодаҳои фразеологӣ, ки ба соҳаи дигар тааллуқ доранд ва дар матн воқеъанд, метавонанд барои ӯ нофаҳмо бошанд. Ҳамзамон, ба хонанда фаҳмидани ифода ва эҳсоси қаҳрамон душвор хоҳад буд, агар ҳудуди ӯ дар вазъияти монанд қарор нагирифта бошад [19, с.824].

Агар ба сохтори матн бадеӣ таваҷҷуҳ шавад, метавон унсурҳои асосии онро чудо кард, ки ба таҳлили лингвотрифтаи таъсир мерасонанд.

Образ як унсури махсусест, ки ҳиссиёт ва эҳсосоти объекти матнро инъикос мекунад. Ин як порча аз матн мебошад, ки маълумот дар бораи таассурот ва эстетикаи марбут ба қаҳрамони муайянро дар бар мегирад. Бояд гуфт, ки образ танҳо симои як шахси мушаххасро нишон намедиҳад, балки симои одамонро инъикос мекунад, ки дорои хусусиятҳои умумии ҷаҳравӣ буда, дар ҳолатҳои монанд қарор доранд ва метавонанд ба тарзе амал кунанд, ки қаҳрамон амал кардааст. Масалан, агар дар матн бадеӣ зане бошад, ки қўдакашро танҳо ба воя мерасонад, хонанда ӯро бо дигар модарони танҳо муқоиса мекунад ва дар натиҷа, дар зеҳни хонанда тасвири муайяни модари танҳо шакл мегирад. Ин образ тавассути тавсифи муҳити атроф, дунёи ботинӣ, мақоми иҷтимоӣ, ифода ва эҳсосоти қаҳрамон ба вучуд меояд [9, с.117-124].

Механизми ҳамоҳанг шудани пайгирии мувофиқати унсурҳои мухталифи ҳодисаи коммуникативӣ, ки дар образҳои забонӣ сабт шудаанд, тавассути концепсияи мантиқ ва меъёр муайян карда мешавад. Дар ин робита, фаҳмидани вобастагии генетикии образҳои забонӣ, концепсияҳои мантиқ ва мафҳумҳои меъёрӣ муҳим мебошад [10, с.71-77].

Натиҷаҳои таҳқиқот. Аз ин бармеояд, ки вазифаи меҳвари шуури мантиқӣ дар назорати пайвасти рефлексивии (таҳлили равонии) манзараи маъноиву образиест, ки дар нутқи адабӣ шакл мегирад. Ин раванд аз сӯи иштирокчиёни муошират ба таври мунтазам амалӣ мешавад. Шуури мантиқӣ на танҳо рафтори суҳангӯии муаллиф,

балки тарзи ифода ва амали қахрамони матни бадеиро низ фаро мегирад. Қобили зикр аст, ки ин раванд хусусияти пайваста ва ғаёл дорад.

Пеш аз ҳама, бояд зикр намуд, ки образ ва мафҳум ҳар ду воҳидҳои рамзгузори тафаккур ба шумор мераванд, аммо онҳо аз лиҳози табиат ва вазифа аз якдигар фарқ доранд. Мафҳум маҷмуи маъноҳои ашӣ, арзишҳои фарҳанги этникӣ ва арзёбихост. Дар доираи сохтори бисёрқабатаи он, илова бар маъноҳо, инчунин, ҳолатҳои «интуитивӣ (эҳсосотӣ)» ҷой доранд, ки дар таҳияи матни ривоятӣ (адабии бадеӣ) ширкат меварзанд [20, с.312-322]. Мафҳумҳо унсурҳои ҳиссӣ, дарк, арзёбӣ ва маъноҳои иловагиро муттаҳид менамоянд, ки дар шуури мантиқӣ тавассути призмаи фарҳанги муайяни этникӣ таҷассум меёбанд. Мафҳум хусусияти мантиқӣ дошта, аз зинаҳои муайян иборат аст. Баръакс, образ дорои хусусияти пайваста мебошад: он якпорчагии мантиқию ҳиссӣ ва коннотатсияҳои этнолингвистиро дар бар гирифта, тасвири визуалии воҳиди забониро фаро мегирад.

Дар муҳити муосири таҳқиқоти забоншиносӣ ва фалсафаи забон, муносибати мутақобилаи тафаккур ва забон ҳамчун омилҳои таҷассули маънӣ ва тасвир дар маркази таваҷҷуҳ қарор дорад. Яке аз равишҳои самарабахши таҳлили равандҳои маънофарии забонӣ, баррасии онҳо дар доираи «шуури мантиқӣ» мебошад – падидае, ки на танҳо ғаёлияти лафзии инсонро, балки унсурҳои нелафзии иртиботи фарҳангиро низ дар бар мегирад.

Шуури мантиқӣ ҳамчун қолаби маърифатӣ маъноӣ барои пуррасозии воқеият тавассути нутқ ва матн амал мекунад. Тавре ки Жак Деррида таъкид мекунад, «ҳеҷ чиз берун аз матн вуҷуд надорад» яъне тамоми таҷрибаи инсонӣ дар қолаби матнӣ ва мантиқӣ тафсир мешавад. Аз ин рӯ, шуури мантиқӣ чун зерсохтори шуури фарҳангӣ, ҳамзамон, як навъи зеҳни амалкунанда дар заминаи забони таъсирбахш ва бадеӣ мебошад.

Таҷассули образҳои забонӣ на танҳо раванди истеҳсоли рамзҳои лафзист, балки равиши мураккаби ҳамгироии ғаёлияти маърифатӣ, эҳсосотӣ ва таҷрибавии инсон аст. Дар заминаи шуури мантиқӣ, ин раванд бо ғаёл шудани механизмҳои қиссақунӣ – яъне сохтани қисса дар бораи воқеият – ҳамоҳанг сурат мегирад.

Маҳз ҳамин қобилияти инсон барои сохтани на танҳо образҳо, балки қиссаҳо дар бораи худ, дар бораи дигарон ва дар бораи ҷаҳон, тавлиди образҳои забонӣ ва фарҳангиро ба вуҷуд меорад. Ин раванд тавассути таҷрибаи шахсӣ, худшиносӣ ва баёни пайдарпайи фикр дар шакли образҳои поэтикӣ ва адабӣ сурат мегирад.

Дар ин раванд, образҳо мисли пайвандҳои байни маъноҳои лексикӣ ва воқеият амал мекунанд. Шуури мантиқӣ бо мониторинги пайвастаи маъноҳои тасвирӣ – яъне таҳлили дохилӣ ва берунии воқеият тавассути шабакаи рамзҳо ва образҳо – амал мекунад. Тавре ки Алефиренко [2, с.412] таъкид мекунад, шуури мантиқӣ, ҳамзамон, ҳам ғаёлияти фикриву суханӣ ва ҳам рафтори лафзии шахсро фаро мегирад, ки ин ба таври муттасил дар нутқи адабӣ, гуфтор ва матн ифода меёбад.

Механизмҳои маърифатии тавлиди образҳои забонӣ на танҳо тавассути сохторҳои мантиқӣ, балки тавассути дарк, ҳис, арзёбӣ ва маъноҳои фарҳангӣ амалӣ мешаванд. Онҳо ҳамчун воситаҳои асосии интиқоли маънӣ хизмат мекунанд ва маҳз бо ин сабаб, вазифаи онҳо дар тавлиди маънои амиқ дар гуфтор ва матн аз аҳаммияти баланд бархӯрдор аст.

Муҳокимаронӣ. Фаҳмидани тасвир ва мафҳум танҳо дар заминаи сохтори дохилии забон имконпазир нест; баръакс, фарҳанг ва муҳити этникӣ ҳамчун муҳаррик ва муҳити таҷассулдиҳандаи ин воҳидҳои маъноӣ нақши марказӣ доранд. Яъне, тасвир ва мафҳум ҳарду ба кодекси тафаккур тааллуқ доранд, вале бо вуҷуди ҳаммонандии зоҳирӣ, онҳо сохтор ва вазифаи мухталиф доранд.

Мафҳум – маҷмуи маълумоти маъноӣ, арзишҳои этнокультурӣ, таҷрибаҳои иҷтимоӣ, ҳамзамон, эҳсосот ва коннотатсияҳои алоқаманд бо як рамз ё истилоҳ мебошад. Он шакли дискретӣ дорад, яъне сохторе дорад, ки сатҳ ба сатҳ таҳлил мешавад. Образ бошад, дорои хусусияти муттасил ва ҳиссӣ мебошад – он дар худ на танҳо маънӣ, балки шакл, рангу садо, муҳит ва эҳсосотро ҳамзамон таҷассум мекунад.

Аз ин рӯ, образ бештар дар шеърӣ адаб, лаҳзаҳои эҳсосии гуфтор ва гуфтугӯҳои фарҳангӣ намоён мешавад. Он тавони иртиботӣ ва таъсиргузори бештар дорад, зеро қобилияти интиқоли паёмро тавассути василаҳои гуногуни ҳиссӣ дорост.

Ҳамин тавр, тасвир ва мафҳум тавассути мантиқи фарҳангӣ шакл мегиранд ва тавассути шуури мантиқӣ дар нутқ таҷассум меёбанд. Ин раванд нишон медиҳад, ки забон на танҳо воситаи иртибот аст, балки таҷассуми фарҳанги зинда ва тафаккури ҷаҳол мебошад.

Хулоса. Дар таҳлили равандҳои ташаккули образҳои забонӣ ва мафҳумҳои фарҳангӣ дар шуури мантиқӣ, мо шоҳиди як воқеияти бисёрҷабата ва мураккаби маънофар мешавем, ки дар он забон, тафаккур, фарҳанг ва эҳсосот бо ҳам пайванди зич доранд. Шуури мантиқӣ ҳамчун муҳити маърифатӣ қиссакуни на танҳо маънӣ истеҳсол мекунад, балки онро мувофиқи таҷрибаи фарҳангии сухангӯ рамзгузорӣ ва баён мекунад.

Образҳои забонӣ на танҳо воситаи баён, балки рамзи тафаккури эҳсосоти шахс ва ҷамъият мебошанд. Онҳо тавассути равандҳои қиссакуни, мониторинги маъноии пайваста ва худшиносии шахс дар зехн шакл гирифта, дар нутқ ва матн таҷассум меёбанд. Забон ва фарҳанг дар як ҳамзистии органикӣ амал мекунад – фарҳанг забонро шакл медиҳад ва забон фарҳангро интиқол медиҳад.

Тафовутҳои асосии байни образ ва мафҳум дар сохтор ва механизми таъсиргузори онҳо ба шуури инсонӣ нухуфтааст. Агар мафҳумҳо бештар сохторманд ва таҳлилпазир бошанд, образҳо бо хусусияти муттасил ва эҳсосии худ таъсири мустақим ва равонӣ доранд.

Ин раванд, ки дар заминаи мантиқи адабӣ ва гуфтори фарҳангӣ таҳлил мешавад, имкони нави дарк ва тавзеҳи маъноҳои амиқи забонӣ ва маърифатиро ба вуҷуд меорад. Ҳамин гуна таҳқиқот барои таҳкими асосҳои назариявии забоншиносии маърифатӣ ва рушди фаҳмиши байнифарҳангӣ заминаи устувор фароҳам месозанд.

Мақола дар доираи дурнамои кафедраи забони адабии муносири тоҷики факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар мавзӯи «Таҳқиқ ва тасвири забони муносири тоҷикӣ», барои солҳои 2021-2025, омода гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова / Н.Ф. Алефиренко. – Синергетика языка, сознания и культуры. – М.: Academia, 2002. – 211 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке». Учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению «Филологическое образование» / Н.Ф. Алефиренко. – 3-е издание, стереотипное. – М.: Наука, 2014. – 412 с.
3. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 191 с.
4. Васильчук, Ю. Образность в философских текстах / Ю. Васильчук. – Языки культур: образ – понятие – образ. – СПб., 2009. – 220 с.
5. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 243 с.
6. Волков И.Ф. Теория литературы / И.Ф. Волков. – М.: Просвещение, 1995. – 256 с.
7. Добровольский Д.О. Образная составляющая в семантике идиом / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – М.: Высшая школа, 2016. – 253 с.
8. Дӯстзода Ҳ.Ҷ. Мундариҷаи маъноии воҳиди фразеологӣ ва нақши воситаҳои тасвири бадеӣ дар ташаккули он / Ҳ.Ҷ. Дӯстзода. – Душанбе, 2023. – 144 с.
9. Жолос Л.М. Стилистическое своеобразие современной поэзии (часть 1) / Л.М. Жолос // Гуманитарные и социальные науки. – 2021. – № 4. – С.117-124.
10. Жолос Л.М. Стилистическое своеобразие современной поэзии (часть 2) / Л.М. Жолос // Гуманитарные и социальные науки. – 2021. – №5. – С.71-77.
11. Корольков В.И. К теории фигур / В.И. Корольков. – М.: Просвещение, 1974. – 258 с.
12. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность / А.Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1994. – 920 с.
13. Мачидов Ҳ. Забони адабии муносири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Ҷ.1: Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 244 с.
14. Мезенин С.М. Образность как лингвистическая категория / С.М. Мезенин // Вопросы языкознания. – 1983. – №6. – 301 с.
15. Мокиенко В.М. Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – СПб.: Фолио-Пресс, 1999. – 215 с.
16. Ольховиков Д.Б. Лингвистическая характеристика и функции метафоричности текста / Д.Б. Ольховиков. – М.: АКД, 1988. – 665 с.
17. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 613 с.
18. Рождественский Ю.В. Теория риторики / Ю.В. Рождественский. – М.: Добросвет, 1997. – 597 с.

19. Тимофеев Л.И. Литературная энциклопедия / Л.И. Тимофеев. – Т.11. – М.: Ком. Акад., 1939. – 824 с.
20. Pekrun R. Teachers need more than knowledge: Why motivation, emotion, and self-regulation are indispensable». DOI:10.1080/00461520.2021.1991356.

ОБРАЗНОКӢ ВА УСУЛИ ИФОДАИ ОН ДАР МАТНИ БАДЕӢ

Дар мақола масъалаи образнокӣ ва усулҳои ифодаи он дар матни бадеӣ, бахусус дар осори манзум, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Образнокӣ яке аз хусусиятҳои муҳими матни бадеӣ буда, барои ифодаи маъноҳои амиқ, эҳсосот, муносибати муаллиф, тасвири воқеият ва таъсирирасонӣ ба хонанда хизмат мекунад. Дар осори шеърӣ образнокӣ бештар тавассути воситаҳои гуногуни услубӣ зоҳир шуда, ба ташаккули муҳити эҳсосӣ, оҳангнокӣ ва тасвирҳои бадеӣ мусоидат менамояд. Дар таҳқиқот образнокии бадеӣ ба ду гурӯҳи асосӣ – маҷозӣ ва ғайримаҷозӣ – ҷудо карда мешавад. Образнокии маҷозӣ тавассути истифодаи воситаҳои бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳ, истиора ва маҷози мурсал (синекдоха), ифода меёбад. Образнокии ғайримаҷозӣ бошад, бештар тавассути шаклҳои синтаксисӣ ва риторикӣ нутқ ташаккул меёбад. Истифодаи мақсаднокии ин воситаҳои хусусиятҳои услубӣ асар, маҳорати эҷодӣ шоир ва таъсири эстетикӣ матнро муайян менамояд. Таҳлили онҳо барои дарки амиқи маъно, образ ва хусусиятҳои бадеии матни шеърӣ аҳамияти муҳим дорад. Ҳамчунин, омӯзиши образнокӣ барои муайян намудани имкониятҳои забон дар ифодаи маъноҳои маҷозӣ ва эстетикӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: матнӣ шеърӣ, образ, образнокӣ, матнӣ бадеӣ, жанр, шакли нутқ, ташбеҳ, истиора, маҷози мурсал.

ОБРАЗНОСТЬ И СПОСОБЫ ЕЁ ВЫРАЖЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В статье рассматривается проблема образности и способов её выражения в художественном тексте, в частности в поэтических произведениях. Образность является одной из важных характеристик художественного текста и служит для выражения глубоких смыслов, эмоций, авторского отношения, изображения действительности и воздействия на читателя. В поэтических произведениях образность наиболее ярко проявляется посредством различных стилистических средств, способствуя формированию эмоциональной атмосферы, ритмической выразительности и художественных образов. В исследовании художественная образность подразделяется на две основные группы – метафорическую и неметафорическую. Метафорическая образность выражается посредством использования художественных средств, в частности сравнения, метафоры и метонимии (синекдохи). Немегафорическая образность, в свою очередь, формируется преимущественно посредством синтаксических и риторических форм речи. Целенаправленное использование данных средств определяет стилистические особенности произведения, творческое мастерство поэта и эстетическое воздействие текста. Их анализ имеет важное значение для глубокого понимания смысла, образности и художественных особенностей поэтического текста. Кроме того, изучение образности способствует выявлению возможностей языка в выражении метафорических и эстетических значений.

Ключевые слова: поэтический текст, образ, образность, художественный текст, жанр, форма речи, сравнение, метафора, метонимия.

FIGURATIVENESS AND WAYS OF ITS EXPRESSION IN A LITERARY TEXT

The article examines the issue of figurativeness and the ways of its expression in a literary text, particularly in poetic works. Figurativeness is one of the important characteristics of a literary text and serves to express profound meanings, emotions, the author's attitude, the representation of reality, and the impact on the reader. In poetic works, figurativeness is most prominently manifested through various stylistic devices, contributing to the formation of an emotional atmosphere, rhythmic expressiveness, and artistic images. In the study, literary figurativeness is divided into two main groups: metaphorical and non-metaphorical. Metaphorical figurativeness is expressed through the use of artistic devices, including comparison, metaphor, and metonymy (synecdoche). Non-metaphorical figurativeness, in turn, is formed mainly through syntactic and rhetorical forms of speech. The purposeful use of these devices determines the stylistic features of the literary work, the poet's creative mastery, and the aesthetic impact of the text. Their analysis is important for a deeper understanding of the meaning, imagery, and artistic features of a poetic text. In addition, the study of figurativeness contributes to identifying the possibilities of language in expressing metaphorical and aesthetic meanings.

Keywords: poetic text, image, figurativeness, literary text, genre, speech form, comparison, metaphor, metonymy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Файзулобекова Манижа Айдаршоевна* – докторанти Ph.D-и кафедраи забони адабии муосирӣ тоҷики факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ, 17. **Телефон:** (+992) 207-07-36-36. **E-mail:** manijajon90@mail.ru.

Сведения об авторе: *Файзулобекова Манижа Айдаршоевна* – докторант Ph.D., факультет таджикской филологии, кафедра современного таджикского литературного языка Таджикского национального

университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 207-07-36-36. **E-mail:** manijajon90@mail.ru.

Information about the author: *Fayzulobekova Manizha Aydarshoevna* – Ph.D. doctoral student, Faculty of Tajik Philology, Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 207-07-36-36. **E-mail:** manijajon90@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 26.06.2026

Аз тақриз баргашт: 05.09.2026

Ба чоп таъсия шуд: 25.09.2026

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕВОДА ИСТОРИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ О СОПРОТИВЛЕНИИ ЯПОНСКОЙ АГРЕССИИ В СИНЬЦЗЯНЕ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК В СВЕТЕ ТЕОРИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ

Юй Жуй, Юань Юйсинь
Синьцзянский университет

1. Введение. Война сопротивления китайского народа японской агрессии стала одной из самых героических и тяжёлых страниц истории Китая. Под руководством Коммунистической партии Китая китайский народ, проявив исключительное мужество и стойкость, одержал полную победу над иностранным агрессором, впервые в новейшей истории страны добившись всенародной победы в борьбе против внешнего вторжения.

Расположенный на северо-западной окраине Китая, Синьцзян не оказался на линии непосредственных боевых действий против японской армии. Однако в годы войны регион играл исключительно важную роль как стратегический тыл всей страны и ключевой международный транспортный коридор для доставки иностранной помощи Китаю. Помимо этого, Синьцзян принимал беженцев, организовывал общенародные кампании по сбору пожертвований в поддержку фронта, занимался подготовкой военных кадров и выполнял множество других важных задач. Представители всех национальностей региона разделяли судьбу всей страны и своим патриотизмом, самоотверженным трудом и жертвами внесли значительный вклад в окончательную победу в войне.

Война сопротивления японской агрессии является не только важной частью исторической памяти китайского народа, но и одной из ключевых страниц истории мировой антифашистской войны. Поэтому перевод материалов, посвящённых данной войне, на английский язык, проведение соответствующих исследований и их международное распространение позволяют расширить применение переводоведческих подходов к изучению содержания и функций исторических текстов, а также способствуют формированию международного нарратива о «красном Китае» и укреплению его национального образа.

Анализ существующих исследований показывает, что результаты перевода исторических материалов периода антияпонской войны в Китае распределены крайне неравномерно. С одной стороны, имеется значительное количество переводов на японский язык, главным образом обслуживающих академические исследования истории войны. С другой стороны, работа по переводу подобных материалов на английский язык, ориентированная на международную аудиторию, заметно отстаёт. Что касается исторических документов, посвящённых участию Синьцзяна в Войне сопротивления японской агрессии, то их перевод на английский язык и соответствующие научные исследования практически отсутствуют.

Таблица 1. Результаты поиска научных публикаций по тематике исследования

Способ поиска	Ключевые слова поиска	Количество результатов
Поиск по одной теме	перевод материалов о Войне сопротивления японской агрессии на английский язык	16 публикаций
Поиск по двум темам	перевод материалов о Войне сопротивления японской агрессии на английский язык; Синьцзян	0 публикаций

Поиск по трём темам	перевод материалов о Войне сопротивления японской агрессии на английский язык; Синьцзян; межкультурная коммуникация	0 публикаций

Настоящее исследование призвано посредством английского перевода исторических документов продемонстрировать международному сообществу, что с начала Нового времени Синьцзян неизменно разделял общую судьбу с Китаем, а представители всех национальностей региона в период национальной опасности совместно противостояли агрессору и всеми силами поддерживали фронт. В настоящее время представления международного академического сообщества о Войне сопротивления китайского народа японской агрессии преимущественно сосредоточены на событиях на линии фронта, тогда как вклад северо-западного стратегического тыла остаётся малоизученным. Перевод подобных исторических материалов способен обогатить международный нарратив о Второй мировой войне и мировой антифашистской борьбе, позволив зарубежным читателям более полно осознать огромные жертвы и выдающийся вклад народов различных национальностей и регионов Китая в общую победу над фашизмом.

Исходя из этого, настоящая статья, опираясь на теорию функциональной эквивалентности, осуществляет переводческую практику и исследование исторических документов, посвящённых участию Синьцзяна в Войне сопротивления японской агрессии, а также рассматривает переводческие стратегии, методы и приёмы, наиболее соответствующие особенностям данного типа исторических текстов.

При написании этой статьи, помимо китайских источников, мы использовали исследования других российских и европейских ученых, занимающихся переводом, в том числе И.С. Алексеевой [1], Л.С. Бархударова [2], В.С. Виноградова [3], В.Н. Комиссарова [4], Л.К. Латышева [5], И. Юаня [11; 14; 15], П. Ньюмарка [12;13] и др.

2. Теория функциональной эквивалентности. Теория функциональной эквивалентности была предложена американским теоретиком перевода Юджином Найдой (Eugene Nida). Её развитие прошло три основных этапа: формальная эквивалентность, динамическая эквивалентность и функциональная эквивалентность. Под функциональной эквивалентностью понимается достижение максимально возможного соответствия между оригиналом и переводом в отношении содержания текста, способов выражения, языкового стиля и культурного фона в процессе межъязыковой коммуникации [9, с.7].

По мнению Найды, различные языки существенно отличаются друг от друга на синтаксическом, лексическом и стилистическом уровнях. Поэтому переводчик не должен быть чрезмерно связан формальными особенностями исходного текста, а обязан ориентироваться прежде всего на адресата перевода, стремясь обеспечить максимально возможное соответствие частотности восприятия информации и её коммуникативной ценности [9, с.55-63]. Учёный выделял три фактора, определяющих характер перевода: (1) особенности самого сообщения; (2) коммуникативные цели автора и цели, поставленные перед переводчиком; (3) тип предполагаемого адресата. При значительных различиях между языками и культурами неизбежно возникают трудности перевода. Хотя достижение абсолютной эквивалентности невозможно, переводчик должен стремиться к максимально близкому соответствию оригиналу.

В качестве материала для настоящего переводческого исследования использован текст из издания «Человеческие потери и материальный ущерб в Синьцзяне в период Войны сопротивления японской агрессии», подготовленного на основе архивных документов периода Китайской Республики, официальных директив, материалов периодической печати, устных исторических свидетельств и других первичных источников. Данное издание сочетает документальную достоверность и научную ценность.

Согласно концепции Найды, в случаях, когда между формой и функцией текста возникает противоречие, приоритет следует отдавать сохранению смысла и

коммуникативной функции, а не буквальному воспроизведению языковой формы. Этот принцип особенно применим к переводу исторических документов, официальных архивных материалов и документально-исторических текстов. Исходя из положений теории функциональной эквивалентности, во-первых, становится возможным более полно раскрывать многослойное содержание исторических реалий и терминов посредством необходимых культурно-исторических пояснений; во-вторых, удаётся преодолеть синтаксические различия между китайским и английским языками благодаря членению и перестройке предложений при сохранении исходного смысла и с учётом особенностей восприятия носителей языка перевода; в-третьих, обеспечивается баланс между объективностью и официально-деловым стилем исторического текста и эффективностью его межкультурной коммуникации, что способствует более полному и объективному пониманию международной аудиторией вклада Синьцзяна в Войну сопротивления японской агрессии и мировую антифашистскую борьбу.

3. Перевод исторических документов о сопротивлении японской агрессии в Синьцзяне в свете теории функциональной эквивалентности

3.1. Лексический уровень

Пример 1

Оригинал: 新疆民众抗日救国后援总会

Перевод: General Association of Xinjiang People for National Salvation Against Japanese Aggression

«Всеобщая ассоциация народа Синьцзяна по оказанию поддержки делу национального спасения в борьбе против японской агрессии» являлась центральной общественной организацией, объединявшей население Синьцзяна для участия в антияпонском движении в период Китайской Республики, и представляет собой регионально обусловленное историческое собственное наименование. Исходя из принципа лексической эквивалентности, данное название можно разделить на три смысловых компонента: «Народ Синьцзяна» обозначает субъект, «борьба против японской агрессии и спасение страны» отражает основную цель организации, а «Всеобщая ассоциация поддержки» определяет её организационный статус.

При буквальном переводе, например, Xinjiang People's Anti-Japanese Support General Association, возникают два существенных недостатка. Во-первых, выражение Anti-Japanese может быть ошибочно интерпретировано зарубежными читателями как негативное отношение к японскому народу в целом, что нивелирует справедливый характер сопротивления китайского народа агрессии японского милитаризма. Во-вторых, слово Support не способно передать центральную идею «спасения государства и народа», поскольку обладает слишком широким семантическим значением.

Поэтому в переводе используется выражение National Salvation Against Japanese Aggression, соответствующее распространённой терминологии англоязычной историографии Второй мировой войны. Такой вариант не только чётко указывает на агрессивную сущность японского милитаризма, но и точно передаёт идею национального спасения в условиях угрозы существованию государства. Несмотря на отсутствие буквального соответствия оригиналу, перевод обеспечивает полную эквивалентность на семантическом и культурном уровнях, позволяя зарубежному читателю правильно понять характер и задачи данной общественной организации.

Пример 2

Оригинал: 一县一机运动

Перевод: One County, One Aircraft Donation Campaign

«Движение Один уезд – один самолёт» представляло собой организованную в 1943 году в Синьцзяне общенародную кампанию по сбору средств на приобретение самолётов для фронта. Данное словосочетание является характерным для китайского языка сокращённым выражением, за лаконичной формой которого скрывается целый исторический контекст.

С точки зрения функциональной эквивалентности буквальный перевод One County, One Aircraft не позволяет англоязычному читателю понять, что речь идёт именно о

кампании по сбору пожертвований, вследствие чего смысл выражения остаётся неясным. Поэтому в переводе используется сочетание буквального перевода с добавлением смыслообразующего компонента Donation Campaign, который раскрывает характер данного исторического события и восполняет имплицитную информацию оригинала.

При этом словосочетание One County, One Aircraft сохраняет лаконичный лозунговый стиль китайского оригинала, а добавление центрального компонента позволяет полностью передать содержание и цель кампании, тем самым обеспечивая функциональную эквивалентность.

3.2. Синтаксический уровень

Пример 3

Оригинал: 1938年冬, 想为前方将士捐助银两或物品的和阗(田)区维吾尔族贫民艾沙, 因家贫无力不能达到目的, 愿将18岁的儿子于素甫捐送前方, 以抗日寇, 为国家牺牲。

Перевод: In the winter of 1938, Aisha, a poor Uyghur man of Hotan Prefecture, hoped to donate money and supplies to frontline soldiers. Being too destitute to fulfill this wish, he decided to send his 18-year-old son Yusufu to the front to fight Japanese invaders and sacrifice him for the motherland.

Данный фрагмент представляет собой документальное историческое повествование, содержащее устаревшие наименования, традиционные реалии и типичную для китайского языка цепочку последовательно соединённых предикативных конструкций, что создаёт значительные различия между оригиналом и английским языком как в лексическом, так и в культурном отношении. Руководствуясь принципом функциональной эквивалентности, перевод не ограничивается буквальным воспроизведением исходного текста.

Так, слово «银两» обозначает традиционную денежную единицу Китая. Его буквальный перевод silver taels был бы малопонятен большинству современных зарубежных читателей, поэтому используется более универсальное слово money, которое в сочетании с supplies («материальные пожертвования») адекватно передаёт намерение оказать помощь фронту.

Топоним «和阗(田)» передаётся общепринятым международным вариантом Hotan, что обеспечивает узнаваемость географического названия. Поскольку оригинал представляет собой типичное для китайского языка длинное бессоюзное предложение, в переводе оно разделено на две самостоятельные части с использованием причастной конструкции Being too destitute..., благодаря чему логические связи становятся более очевидными и соответствуют особенностям английского синтаксиса.

Кроме того, выражения «捐送儿子» и «为国家牺牲» не воспроизводятся буквально. Перевод стремится не только точно передать исторический факт, но и сохранить присущий оригиналу патриотический пафос и трагическую эмоциональную окраску, обеспечивая тем самым функциональную эквивалентность одновременно на семантическом, синтаксическом и эмоциональном уровнях.

Пример 4

Оригинал: 自1944年8月下旬开始, 从印度狄布鲁伽乘火车运至斯利那伽, 改用驮马运至列城, 从列城由新疆马队接运入境, 于同年10月上旬抵达叶城, 费时40多天, 行程千余公里 (不包括印度铁路运程)。

Перевод: Starting in late August 1944, the goods were transported by train from Dibrugarh in India to Srinagar, then carried by packhorses to Leh (Kashmir). Afterwards, horse caravans from Xinjiang took over the delivery across the border. The shipment finally arrived at Yecheng County (Kashgar) in early October the same year. The whole journey lasted more than 40 days and covered over 1,000 kilometers, excluding the railway section in India.

Данный пример взят из документального повествования, посвящённого открытию первого международного почтово-транспортного маршрута через Синьцзян в годы войны. Текст включает многочисленные иностранные географические названия, терминологию, связанную с транспортировкой грузов, а также характерное для китайского языка

последовательное повествование. Как отмечается в исследовании [8, с.152-156], географические названия представляют собой не просто собственные имена, но и являются носителями исторической памяти и средствами культурной коммуникации.

Топонимы Dibrugarh, Srinagar, Leh и Yecheng передаются в соответствии с международно признанными вариантами написания, что облегчает их идентификацию зарубежными читателями. При этом для Leh и Yecheng дополнительно указывается их административная принадлежность, что способствует более точному восприятию географической информации.

Транспортные реалии также адаптированы с учётом английской языковой нормы: «驮马» переводится как packhorses, а «马队» – как horse caravans, что соответствует принятой в английском языке терминологии, описывающей исторические способы перевозки грузов на большие расстояния.

Поскольку в китайском оригинале отсутствует грамматически выраженное подлежащее, в английском переводе оно эксплицируется посредством слова the goods, благодаря чему восстанавливается полная грамматическая структура предложения и последовательно описывается весь процесс трансграничной перевозки грузов. Одновременно точно воспроизводятся сведения о продолжительности маршрута, его протяжённости и пояснительное примечание, что позволяет сохранить документальную достоверность и официальный стиль исторического источника. Тем самым достигается функциональная эквивалентность на семантическом, синтаксическом и стилистическом уровнях.

3.3. Текстовый (дискурсивный) уровень

Пример 5

Оригинал: 我新省四百万民众，在新政府领导之下以建设新新疆，打倒日本帝国主义，解放中国为最中心之任务。对此次日本侵犯绥远，誓所同仇，绥东将士为保卫领土主权，不惜牺牲血肉头颅而奋死搏战，是我们所最敬佩的民族英雄和将士。我们为支持绥东抗战，打倒日本帝国主义，将予以最大声援。

Перевод: The four million people of Xinjiang Province, under the leadership of the new government, take establishing a new Xinjiang, overthrowing Japanese imperialism and liberating China as the core mission. In the face of Japan's recent invasion of Suiyuan, we share a common hatred against the enemy. The officers and soldiers in eastern Suiyuan fought bravely at the cost of their lives to safeguard national territory and sovereignty. They are the national heroes and warriors we deeply admire. To back the war of resistance in eastern Suiyuan and defeat Japanese imperialism, we will offer our fullest support.

Сокращённое название «新省» являлось официальным обозначением провинции Синьцзян в период Китайской Республики и может быть непосредственно переведено как Xinjiang Province. Провинция Суйюань (1928–1954) представляла собой административную единицу провинциального уровня, входившую в состав так называемых «четырёх северных приграничных провинций» Китая наряду с Жэхэ, Чахаром и Нинся. Её административным центром был город Гуйсуй (современный Хух-Хото). Поскольку данный фрагмент затрагивает историческое административно-территориальное деление Китая, переводчик должен опираться на соответствующие исторические источники. Поэтому топонимы Suiyuan и Eastern Suiyuan передаются посредством общепринятой международной транслитерации.

Выражение «打倒日本帝国主义» нецелесообразно переводить посредством глагола beat, поскольку он не соответствует официальному стилю политических и исторических текстов. В переводе используются варианты overthrow Japanese imperialism и defeat Japanese imperialism, широко распространённые в англоязычной политической и исторической литературе. Образное выражение «牺牲血肉头颅» передано посредством смыслового перевода at the cost of their lives, что позволяет сохранить ключевую идею

самопожертвования во имя Родины и одновременно избежать культурных расхождений между китайской и английской языковыми традициями. Краткая четырёхиероглифная конструкция «誓所同仇» развёрнута в полноценное английское предложение we share a common hatred against the enemy, при этом эксплицируется подразумеваемый субъект – народ Синьцзяна, благодаря чему достигается грамматическая завершённость и передаётся коллективный патриотический настрой населения региона.

Основная коммуникативная функция данного фрагмента заключается в донесении до читателя позиции народов Синьцзяна в отношении борьбы против японской агрессии, прославлении героизма воинов на передовой и выражении решимости поддерживать общенациональное сопротивление. Таким образом, текст одновременно выполняет документальную и агитационно-пропагандистскую функции. В переводе сохранён торжественный и эмоционально приподнятый стиль оригинала посредством использования официальной книжной лексики, что позволяет подчеркнуть патриотические чувства и решимость населения Синьцзяна. Повторяющееся в оригинале выражение «打倒日本帝国主义» передаётся посредством синонимичных глаголов overthrow и defeat, благодаря чему избегается неоправданная лексическая повторяемость при сохранении смыслового единства текста. Это позволяет англоязычному читателю ясно осознать исторический факт того, что Синьцзян, являясь неотъемлемой частью Китая, вместе со всей страной участвовал в борьбе против японской агрессии, обеспечивая тем самым функциональную эквивалентность как на информационном, так и на эмоциональном уровнях.

Пример 6

Оригинал: 现款、元宝、金块、枪支、首饰、衣物、牛羊、毛驴大车等像潮水似的往后援会涌去。捐款人的成分包括各族男女同胞、老汉、孀妇、儿童、小学生、商人、工人、农夫、牧民、小贩、厨夫、监犯等男女老幼，以及各种职业的人们。富有的，毫不吝惜地慷慨解囊，贫穷的也踊跃输将，数目虽小，意义却非常重大，因为这里的一点一滴都是他们节衣缩食用血汗换来的。在这里，应该指出来的就是，每个民众的捐助，全是出于自愿，其中丝毫没有勉强或摊派的现象。

Перевод: Cash, silver ingots, gold bullion, firearms, jewelry, clothing, cattle, sheep, donkeys and carts poured into the national salvation association in an endless stream. Donors covered men and women of all ethnic groups, elders, widows, young children, school pupils, merchants, laborers, farmers, herdsman, peddlers, cooks, prisoners and people of all ages and occupations. The wealthy donated generously without hesitation, while the poor also contributed enthusiastically. Modest as the poor's donations, they carried immense significance as every bit of money and goods was saved through frugality and earned by their toil. It must be emphasized that all donations from the public were entirely voluntary, with no coercion or mandatory apportionment.

Данный пример содержит ряд лексических единиц и выражений, имеющих ярко выраженную историческую специфику, что требует особого внимания при переводе. Так, «元宝» в период Китайской Республики обозначали главным образом серебряные и золотые слитки, использовавшиеся при крупных денежных расчётах, уплате налогов, хранении капитала и залоговых операциях. Поскольку золотые слитки были крайне редки и практически не применялись в повседневном обращении, в рассматриваемом контексте «元宝» логично интерпретировать как серебряные слитки, отличая их от последующего «金块» («золотые слитки»). Поэтому используется перевод silver ingots.

Наименование «后援会» по своему функциональному значению аналогично рассмотренной выше «Ассоциации поддержки национального спасения» и переводится как national salvation association. Архаичное книжное выражение «踊跃输将», обозначающее активное и добровольное пожертвование денежных средств и материальных ценностей, передаётся посредством contributed enthusiastically, что соответствует современным нормам английского языка.

В стилистическом отношении оригинал построен на характерных для китайского языка длинных сочинительных конструкциях и многочисленных перечислениях, объединённых принципом смысловой, а не формальной связи. При переводе первое предложение подвергается перестройке: образное сравнение «像潮水似的» не воспроизводится буквально, а передаётся выражением *poured into... in an endless stream*, сохраняющим представление о непрерывном потоке пожертвований и одновременно соответствующим английской повествовательной традиции.

Во втором предложении многочисленные категории жертвователей организованы в более логичную структуру посредством обобщающего выражения *Donors covered...*, после которого последовательно перечисляются возрастные, социальные и профессиональные группы населения, что делает текст более естественным для англоязычного читателя. В третьем предложении противопоставление богатых и бедных оформлено с помощью союза *while*, а вводная конструкция «应该指出来的就是» преобразована в типичную для официально-делового стиля форму *It must be emphasized that*, усиливающую объективность и документальный характер повествования.

На уровне всего текста перевод выдержан в едином официально-документальном стиле. Это позволяет последовательно воссоздать историческую картину добровольной поддержки войны населением Синьцзяна независимо от национальной принадлежности, социального положения или имущественного достатка. Одновременно подчёркивается, что все жертвования осуществлялись исключительно по собственной инициативе граждан и не были следствием какого-либо принуждения или обязательного распределения. Благодаря этому зарубежный читатель получает не только достоверное представление о рассматриваемом историческом событии, но и возможность глубже понять единство китайского народа в борьбе против агрессии и его решимость отстаивать независимость страны.

Подводя итог, следует отметить, что теория функциональной эквивалентности Юджина Найды представляет собой эффективную теоретическую основу для перевода исторических документов, посвящённых участию Синьцзяна в Войне сопротивления японской агрессии. Анализ шести переводческих примеров демонстрирует практическое применение таких приёмов, как перевод исторических реалий и собственных имён, синтаксическая перестройка, семантическое дополнение и стилистическая адаптация. В процессе перевода основное внимание уделяется достижению единства коммуникативной функции текста и читательского восприятия. С учётом особенностей когнитивных моделей англоязычной аудитории и задач межкультурной передачи исторической информации переводчик гибко использует различные стратегии и методы, включая раскрытие скрытых смыслов, членение сложных синтаксических конструкций, введение необходимого историко-культурного комментария и последовательное соблюдение официального стиля изложения. Такой подход позволяет одновременно обеспечить высокую степень исторической достоверности оригинала и хорошую читаемость перевода, тем самым реализуя основные положения теории функциональной эквивалентности.

4. Выводы. Текст представляет собой статичную форму существования языка, язык является средством коммуникации, а конечной целью коммуникации выступает взаимопонимание. В настоящее время количество зарубежных переводов исторических материалов, посвящённых Войне сопротивления китайского народа японской агрессии, остаётся весьма ограниченным, а иноязычные публикации, освещающие участие Синьцзяна в этой войне, практически отсутствуют. Продвижение английского перевода данного издания способствует не только распространению истории революционной борьбы приграничных районов Китая, но и более эффективному представлению китайской исторической памяти международному сообществу, защите исторической истины и национального исторического нарратива, а также формированию объективного образа современного Синьцзяна.

Как отмечали Чжэн Чжэньдо, Ван Жэньшу и Кун Линцзин в подготовленной ими серии «Литература и искусство эпохи великих перемен» (《大时代文艺丛书》), литераторы

должны осознавать свою историческую миссию, «ещё смелее и твёрже стоять на своём посту» и «использовать своё могучее перо как меч, копьё и снаряд, сражаясь за Родину и право на существование» [10, с.195-196].

Настоящее исследование, основанное на теории функциональной эквивалентности Юджина Найды, рассматривает особенности перевода исторических документов, характеризующихся наличием специальных исторических терминов, сложных синтаксических конструкций официально-делового стиля, строгой логической организацией текста и официальной языковой нормой. В процессе перевода применяются такие приёмы, как буквальный перевод, смысловой перевод и синтаксическая перестройка. Анализ практических примеров показывает, что теория функциональной эквивалентности позволяет одновременно обеспечить точность передачи исторических фактов и высокую степень понятности перевода для зарубежной аудитории, эффективно преодолевая основные трудности перевода исторических документов.

Исторические документы служат своеобразным мостом между различными культурами и эпохами. Их перевод позволяет донести до мирового сообщества достоверную историю участия Синьцзяна в Войне сопротивления японской агрессии, сохранить память о духе сопротивления китайского народа и содействовать совместной защите общей исторической памяти человечества.

Настоящая статья является одним из промежуточных результатов исследования, выполненного в рамках проекта Программы инновационного развития послевузовского образования Синьцзян – Уйгурского автономного района на 2026 год «Перевод исторических документов о сопротивлении японской агрессии в Синьцзяне на английский язык и их межкультурное распространение» (XJ2026G067).

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение/ И.С. Алексеева. – М.: Академия, 2008. – 368 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: Советский писатель, 1975. – 238 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода: лингвистические аспекты/ В.Н.Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
5. Латышев Л. К. Технология перевода / Л.К. Латышев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академия, 2005. – 320 с.
6. Ли Чжунцзе. Человеческие потери и материальный ущерб в Синьцзяне в период Войны сопротивления японской агрессии / Ли Чжунцзе, Ли Жун, Яо Цзиньго. – Пекин: Издательство истории Коммунистической партии Китая, 2016 [на китайском].
7. Сы Сяньчжу. Ориентация на адресата при переводе внешнего новостного дискурса / Сы Сяньчжу // Вестник Тяньцзиньского университета иностранных языков. – 2020. – №2. – С.55-63 [на китайском].
8. Фу Хунцзюнь. Транслитерация и нормы перевода топонимов Синьцзяна на английский язык / Фу Хунцзюнь, Юй Жуй // Вестник Синьцзянского университета (Философия и социальные науки). – 2015. – Т. 43. – № 5. – С.152-156 [на китайском].
9. Чжан Линьин. Основные современные западные теории перевода и их применение в переводе текстов различных функциональных стилей / Чжан Линьин. – Пекин: Издательство Университета Цинхуа, 2019 [на китайском].
10. Чжан Цзэсинь. Обзор переводных изданий современной китайской литературы: 1934-1949 / Чжан Цзэсинь. – Шанхай: Издательство «Дальний Восток», 2009 [на китайском].
11. Юань И. Сравнительное исследование теорий перевода Райс и Ньюмарка, основанных на типологии текстов / И. Юань // Вестник Шэньсийского технологического университета (социальные науки). – 2008. – №1.
12. Newmark Peter. About Translation / Newmark, Peter. – Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2006.
13. Newmark Peter. Approaches to Translation / Newmark Peter. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001.
14. Nida Eugene A. The theory and Practice of Translation / Nida Eugene, R. Charles – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2004.
15. Nida Eugene A. Toward a science of translation / Nida, Eugene A. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2004.

**ТАҲКИҚИ ТАРҶУМАИ ХУЧЧАТҲОИ
ТАЪРИХӢ ДАР БОРАИ МУҚОВИМАТ БА ТАЧОВУЗИ
ЯПОНИЯ ДАР СИНТСЗЯН БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
ДАР ПАРТАВИ НАЗАРИЯИ БАРОБАРИИ ФУНКЦИОНАЛӢ**

Мақола бо така ба назарияи баробарии функционалии Ючин Найда, масъалаҳои асосӣ ва мураккабтарини тарҷумаи хуччатҳои таърихӣ марбут ба давраи Ҷанги муқовимат алайҳи таҷовузи Японияро дар Синтсзян ба забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ҳамчун матни асли асари «Талафоти ҷонӣ ва зарари моддӣ дар Синтсзян дар давраи Ҷанги муқовимат ба таҷовузи Япония» интиҳоб шудааст. Муаллифон бо пайравӣ аз принципҳои баробарии функционалӣ, душвории тарҷумаи номҳои хос, воқеиятҳои минтақавию фарҳангӣ ва ҷумлаҳои мураккаби расмӣ кориро таҳлил намуда, инчунин истифодаи чунин усулҳои тарҷума, аз қабилӣ тарҷумаи лафзӣ (харфӣ), тарҷумаи маъноӣ ва азнавсозии синтаксисиро дида мебароянд. Ба воситаи таҳлили мисолҳои мушаххас, қорбурди ин назария дар тарҷумаи хуччатҳои таърихӣ арзёбӣ мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки назарияи баробарии функционалӣ имкон медиҳад, ки эътимоднокии мазмунӣ таърихӣ, дақиқияти академикӣ ва самаранокии муоширати байнифарҳангӣ таъмин карда шавад ва он метавонад ҳамчун асоси назариявӣ ва амалӣ барои тарҷумаи хуччатҳои давраи Ҷанги зиддиҷопонӣ ва паҳн кардани онҳо дар сатҳи байналмилалӣ хизмат кунад.

Калидвожаҳо: муқовимат, таҷовузи Япония, Синтсзян, тарҷума, хуччатҳои таърихӣ, баробарии функционалӣ, муоширати байнифарҳангӣ.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕВОДА ИСТОРИЧЕСКИХ
ДОКУМЕНТОВ О СОПРОТИВЛЕНИИ ЯПОНСКОЙ АГРЕССИИ В СИНЬЦЗЯНЕ
НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК В СВЕТЕ ТЕОРИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ**

Настоящая статья, опираясь на теорию функциональной эквивалентности Юджина Найды, рассматривает ключевые и наиболее сложные вопросы перевода на английский язык исторических документов, посвящённых периоду антияпонской войны в Синьцзяне. В качестве исходного текста выбрана работа «Человеческие потери и материальный ущерб в Синьцзяне в период Войны сопротивления японской агрессии». Руководствуясь принципами функциональной эквивалентности, авторы анализируют трудности перевода собственных имён, регионально-культурных реалий и сложных официально-деловых предложений, а также рассматривают применение таких переводческих приёмов, как буквальный перевод, смысловой перевод и синтаксическая перестройка. На основе анализа конкретных примеров оценивается применимость данной теории к переводу исторических документов. Практика показывает, что теория функциональной эквивалентности позволяет одновременно обеспечить достоверность исторического содержания, академическую точность и эффективность межкультурной коммуникации, а также может служить теоретической и практической основой для перевода документов периода антияпонской войны и их международного распространения.

Ключевые слова: сопротивление, японская агрессия, Синьцзян, перевод, исторические документы, функциональная эквивалентность, межкультурная коммуникация,

**A STUDY ON THE ENGLISH TRANSLATION OF HISTORICAL
DOCUMENTS ON RESISTANCE TO JAPANESE AGGRESSION IN XINJIANG
IN LIGHT OF FUNCTIONAL EQUIVALENCE THEORY**

Grounded in Eugene Nida's Functional Equivalence Theory, this article examines key challenges in translating historical documents regarding the War of Resistance Against Japanese Aggression in Xinjiang into English. The study uses Human Loss and Property Damage in Xinjiang During the War of Resistance Against Japanese Aggression as its source text. Guided by the principles of functional equivalence, the authors analyze the difficulties involved in translating proper names, regional cultural concepts, and complex official-business sentence structures. The paper also explores the application of translation strategies such as literal translation, free (semantic) translation, and syntactic restructuring. Based on the analysis of specific examples, the applicability of this theory to historical document translation is evaluated. Practice demonstrates that Functional Equivalence Theory ensures historical authenticity, academic precision, and effective cross-cultural communication, providing a solid theoretical and practical foundation for translating and globally disseminating documents from the Anti-Japanese War period.

Keywords: resistance, Japanese aggression, Xinjiang, translation, historical documents, functional equivalence, cross-cultural communication.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Юй Жуй* – доктори илмҳои филологӣ, профессори Институти забонҳои хориҷии Донишгоҳи Синзян. **Суроға:** Донишгоҳи Синзян, хиёбони Юй Хантанг, Ханчжоу, вилояти Сензян, Чин.

Юан Юйсин – магистранти Институти забонҳои хориҷии Донишгоҳи Синзян. **Суроға:** Донишгоҳи Синзян, хиёбони Юй Хантанг, Ханчжоу, вилояти Сензян, Чин.

Сведения об авторах: *Юй Жуй* – доктор филологических наук, профессор Института иностранных языков Синьцзянского университета. **Адрес:** Чжэцзянский университет, проспект Юй Хантан, Ханчжоу, Провинция Чжэцзян, КНР.

Юань Юйсинь – магистрант Института иностранных языков Синьцзянского университета. **Адрес:** Чжэцзянский университет, проспект Юй Хантан, Ханчжоу, Провинция Чжэцзян, КНР.

Information about the authors: Yu Rui – Doctor of Philology (English Philology), Lecturer, Department of Foreign Languages, Xinjiang University. **Address:** Xinjiang University, Shenglilu Avenue, Urumqi, Xinjiang, People's Republic of China.

Yuan Yuxin – Master's student, Department of Foreign Languages, Xinjiang University. **Address:** Xinjiang University, Shenglilu Avenue, Urumqi, Xinjiang, People's Republic of China.

Статья поступила в редакцию: 15.07.2026

Одобрена после рецензирования: 28.09.2026

Принята к публикации: 29.09.2026

«МАНТИК-УТ-ТАЙР» ФАРИДУДДИНА АТТАРА: ОТ ПЕРСИДСКОГО ОРИГИНАЛА К ФРАНЦУЗСКИМ ПЕРЕВОДАМ

Махмудов Д.О.

Таджикский национальный университет

Введение. Поэма «Мант-ик-ут-тайр» выдающегося персидско-таджикского поэта и мыслителя Фаридулдина Аттара занимает особое место в истории классической литературы Востока. Это произведение считается одним из величайших памятников суфийской поэзии и подлинным шедевром персидско-таджикской литературной традиции. В поэме органично соединяются глубокая философская мысль, богатая символика и высокий художественный стиль, отражающие духовные поиски человека и его стремление к познанию высшей истины.

Поэма была создана приблизительно в XII-XIII веках – в период расцвета персидско-таджикской литературы. В это время формировались важнейшие эстетические и философские традиции классической поэзии Востока. В этот же период творили такие великие поэты, как Низами Ганджеви, Джалалуддин Балхи-Руми, Саади Ширази и Насриддин Туси. Однако творчество Аттара отличается особой глубиной мистической мысли и оригинальностью художественного замысла.

Сюжет поэмы построен в форме аллегорического повествования о собрании птиц, которые решают отправиться на поиски своего царя — Симурга. Птиц ведёт мудрый удод, который символизирует духовного наставника. Путешествие птиц через семь долин символизирует духовный путь человека к истине и самопознанию. Таким образом, произведение представляет собой не только художественное повествование, но и философско-мистическую аллерию, отражающую основные идеи суфийской духовной традиции.

Поэма «Мант-ик-ут-тайр» оказала огромное влияние на развитие восточной литературы и философии. Её идеи нашли отражение в произведениях многих поэтов и мыслителей, в частности в знаменитом произведении «Маснави маънави» Джалалуддина Балхи-Руми. На протяжении веков данная поэма привлекала внимание исследователей и переводчиков разных стран мира.

Особый интерес к творчеству Аттара проявился в Европе, прежде всего во Франции. Переводы поэмы на французский язык сыграли важную роль в знакомстве европейского читателя с богатым наследием персидско-таджикской литературы и суфийской философии. Одним из наиболее известных французских исследователей и переводчиков творчества Аттара является Гарсин де Тасси, который впервые осуществил перевод поэмы на французский язык. Его перевод и комментарии к «Мант-ик-ут-тайр» способствовали более глубокому пониманию символики и философского содержания произведения среди франкоязычных читателей.

Кроме того, интерес к поэме Аттара проявляли и другие европейские востоковеды (Э. Фицджеральд [15], К.С. Нотт [11], Г. Риттер [17], П. Аверни [12] и др.), исследовавшие суфийскую поэзию и духовную традицию ислама. Так, например, английский поэт и переводчик Э. Фицджеральд после знакомства с переводом Г. де Тасси создал поэтический перевод отдельных частей «Мант-ик-ут-тайра». Благодаря этим переводам и исследованиям произведение Аттара стало частью мирового литературного наследия и получило широкое признание за пределами Востока.

Таким образом, поэма «Мант-ик-ут-тайр» представляет собой выдающийся памятник персидско-таджикской литературы, в котором через богатую систему символов и аллегорий раскрываются глубокие идеи духовного совершенствования человека. Её переводы на европейские языки, в том числе на французский, сыграли важную роль в распространении и изучении суфийской философии и классической восточной литературы в мировом культурном пространстве.

Цель исследования. Целью данного исследования является всесторонний анализ поэмы Мантик-ут-тайр выдающегося представителя персидско-таджикской классической литературы Фаридулдина Аттара, выявление её художественных, философских и символических особенностей, а также изучение её значения в развитии суфийской литературы и её восприятия в европейской культурной традиции, в частности через переводы на французский язык.

Методы исследования. В процессе исследования поэмы «Мантик-ут-тайр» выдающегося персидско-таджикского поэта и мыслителя Аттара используются историко-литературный, текстологический, герменевтический методы, позволяющие всесторонне рассмотреть художественные, философские и переводческие особенности данного произведения.

Прежде всего применяется литературоведческий анализ, который позволяет исследовать идейное содержание произведения, его художественную структуру, систему образов и символов, а также определить место поэмы в истории персидско-таджикской классической литературы.

Наряду с этим применяется текстологический анализ, направленный на изучение особенностей интерпретации поэмы в трудах европейских исследователей и переводчиков, в частности, французского востоковеда Гарсина де Тасси.

Использование комплекса научных методов – литературоведческого, сравнительно-литературного, историко-литературного и переводоведческого – позволяет глубже раскрыть художественную и философскую ценность поэмы «Мантик-ут-тайр», а также показать её значение в мировой литературной и культурной традиции.

Основная часть. Анализ и обзор научной литературы. Поэма «Мантик-ут-тайр» выдающегося персидско-таджикского поэта и мыслителя Фаридулдина Аттара на протяжении многих десятилетий привлекает внимание исследователей различных стран. Она рассматривается не только как художественное произведение, но и как важный источник изучения суфийской философии, символики и духовной культуры средневекового Востока.

Одним из первых европейских востоковедов, обративших внимание на творчество Аттара, был французский исследователь Гарсен де Тасси [10]. В своих работах он отмечал значение суфийской поэзии и подчеркивал глубокую философскую символику произведений Аттара. Его исследования способствовали распространению интереса к персидско-таджикской литературе во французской научной среде.

Также следует отметить труды других европейских исследователей, которые посвятили ряд работ суфийской литературе и духовной культуре исламского мира. К.С. Нотт [11], Д. Дэвиса [13], А. Дарбанди [13] и П. Эвери [12] перевели «Мантик-ут-тайр» Аттара на английский язык. В своих исследованиях они рассматривали творчество Аттара как важное звено в развитии мистической поэзии.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что поэма «Мантик-ут-тайр» занимает важное место в исследованиях востоковедов и литературоведов, которые рассматривают её как выдающийся памятник духовной и художественной культуры Востока.

Обсуждение результатов исследования. Проведённый анализ позволяет сделать вывод, что поэма Аттара является многослойным произведением, в котором сочетаются художественная форма, философское содержание и глубокая символика. Аллегорический образ путешествия птиц отражает духовный путь человека, стремящегося к познанию истины и совершенству.

Исследователи отмечают, что особенность произведения заключается в соединении поэтического повествования с философскими и нравственными размышлениями. Через систему символов и притч автор раскрывает основные идеи суфийского мировоззрения – любовь к Богу, духовное очищение и отказ от мирских привязанностей.

Переводы поэмы на европейские языки, в том числе на французский, сыграли важную роль в распространении суфийской литературы за пределами Востока. Благодаря работам европейских востоковедов произведение Аттара стало предметом изучения в университетах и научных центрах разных стран.

Ограниченность исследования. Несмотря на значительное количество научных работ, посвящённых поэме «Мантук-ут-тайр», данное исследование имеет определённые ограничения.

Во-первых, работа основывается главным образом на анализе отдельных научных публикаций и переводов, что не позволяет охватить всё многообразие существующих исследований.

Во-вторых, из-за ограниченного объёма исследования не представляется возможным подробно рассмотреть все аспекты поэмы, такие как её поэтика, языковые особенности и полный сравнительный анализ всех европейских переводов.

В-третьих, некоторые оригинальные рукописи и научные исследования остаются труднодоступными, что также ограничивает возможности более глубокого текстологического анализа произведения.

Из этого следует, что дальнейшие исследования могут быть направлены на более детальное изучение художественной структуры поэмы, её переводов на различные европейские языки, а также на анализ влияния творчества Аттара на мировую литературную традицию.

Великий мыслитель и суфийский поэт персидско-таджикской литературы Фаридуддин Аттар, живший во второй половине XII и начале XIII века в Нишапуре, и, по некоторым данным, убитый монголами во время массового убийства в Нишапуре между 1219 и 1221 годами, написал более сорока произведений, таких как «Мантук-ут-тайр», «Асрарнаме», «Илахинаме», «Мусибатнаме», «Мухтарнаме», «Тазкират-ул-авлиё» и многие другие. Среди его произведений только «Тазкират-ул-авлиё» написана прозой, остальные написаны стихами. Поэтические произведения Аттара в основном составлены в форме маснави, только «Мухтарнаме» полностью состоит из рубаи. Многие исследователи считают, что Фаридуддин Аттар был величайшим мастером маснави во всей истории персидской мистической поэзии, а «Мантук-ут-тайр» является одним из лучших произведений суфийской литературы.

Кандидат филологических наук Али Мухаммад Хуросони в предисловии к «Мантук-ут-тайр» Аттара, изданному в 2014 году, пишет: «Мантук-ут-тайр» маснави комилан рамзи буда, мояи аслии онро метавон ба қавли Атторминоси эронӣ Ризо Ашрафзода дар ман арафа нафсаху, фақад арафа раббаху», яъне «касе, ки худро шинохт, Худоро шинохт» донист» [1, с.10]. («Мантук-ут-тайр» считается символическим маснави, и по мнению иранского знатока Аттара Риза Ашрафзаде, главное его значение – «ман арафа нафсаху, фақад арафа раббаху», т.е. «кто познал себя, познал Бога»).

Значение творчества Фаридуддина Аттара для персидской поэтической традиции широко известно и общепризнано. Он создал литературный жанр суфийского маснави как дидактической поэмы, которая с тех пор стала у персоязычных авторов излюбленной формой выражения философских идей. Однако философские аспекты творчества Аттара лишь частично освещены в отечественной исследовательской литературе: он известен и изучен скорее, как суфийский поэт, а не как самобытный мыслитель [4, с. 83].

Аттар в своих стихах был сторонником дервишской идеи и суфийской морали. Как хорошо образованный человек, он собрал в своих произведениях множество интересных рассказов, почерпнутых из восточного фольклора.

Каждое произведение Аттара – это собрание разных поучительных, коротких или длинных рассказов, охватывающих широкий круг мистико-суфийских и социально-культурных тем [2, с.6].

«... мир суфийского поэта находится внутри него, мы должны изучить его внутренний духовный опыт, и чтобы понять смысл того, что он говорит, необходимо понимать суть его выражений, ибо его поэтическое творчество является прямым описанием его мистического опыта. Для того чтобы адекватно понимать мистический опыт суфия, нужно попытаться понять истинные намерения пережившего этот опыт поэта, через особенности его поэтического языка» [3, с.163].

Профессор Б. Фурузанфар [8] проделал огромную исследовательскую работу над произведениями Аттара. Он считает, что сначала был создан «Мантук-ут-тайр» в 4458 бейтах, а потом другие произведения поэта.

Основное произведение – поэма «Мантик-ут-тайр» (Беседа птиц) является одним из крупнейших литературных памятников суфизма и пользовалась огромной популярностью.

Знаменитую поэму «Мантик-ут-тайр», название которой переводится как «Логика птиц», или «Язык птиц», можно считать во многих отношениях лучшим произведением Аттара, она по праву считается образцом суфийско-дидактической поэмы [5]. Формальный сюжет её прост, он выстроен вокруг истории о путешествии птиц, которые захотели отыскать своего Господина, легендарного Симурга, и эта аллегория отсылает к историям о реальных духовных странствиях людей, объединившихся во имя совместного поиска Истины. Возможно, Аттар сочинил «Мантик-ут-тайр» под влиянием Ибн Сины (Авиценны) или аль-Газали, так как у каждого из этих авторов есть аналогичные рассказы о путешествиях птиц. Но высокая художественность поэмы, точность выражения мысли, поэтическое красноречие делают «Мантик-ут-тайр» совершенно самостоятельным произведением [17].

«Мантик-ут-тайр» Аттара неоднократно переводился на европейские языки. Среди наиболее известных европейских переводов поэмы «Язык птиц» можно выделить работы французского востоковеда Гарсина де Тасси, впервые осуществившего перевод поэмы на французский язык. Первый перевод «Мантик-ут-тайр» (Mantic Uttair) во Франции появился в 1863 году.

В 1954 К.С. Нотт перевёл «Мантик-ут-тайр» Аттара на английский язык (The conference of birds. Mantiq ut-tair) [11] по дословному и полному французскому переводу книги Гарсина де Тасси. А Мостафа Борзуи перевёл «Мантик-ут-тайр» с персидского на русский язык и считает, что высокая художественность поэмы, точность выражения мысли, поэтическое красноречие делают его совершенно самостоятельным произведением.

Поэтический перевод «Мантик-ут-тайр» Д. Дэвиса и А. Дарбанди на английский язык, а также прозаический комментированный перевод П. Эвери является первым научным переводом поэмы.

Второе издание «La Conférence des oiseaux» (Mantic Uttair) на французском языке вышло в свет в 1996 году в Париже.

Гарсин де Тасси родился в 1794 году в Марселе в семье торговца. Когда ему было 20 лет, он познакомился с деловыми партнерами своего отца из Египта, и после этого начал изучать арабский язык. В 1817 году он уехал в Париж, и там начал изучать восточные языки под руководством Сильвестра де Саси. Потом он изучил хинди и был удостоен звания профессора индологии в Школе живых восточных языков. В 1838 году де Тасси был избран в Академию надписей и художественной литературы. Он был одним из основателей Азиатского общества, а затем стал её президентом [17].

Благодаря общим трудам по исламу и переводам с арабского, а именно: *Islamisme d'après le Coran* (Исламизм согласно Корану, 1874 г.), *La Poésie philosophique et religieuse chez les Persans. Le Langage des oiseaux* (Философская и религиозная поэзия у персов. Язык птиц, 1864 г.), «*Allégories, récits poétiques*» (Аллегии, поэтические рассказы, 1877 г.) и др. Гарсин де Тасси становится известным не только во Франции, но и в Европе.

Жан-Клод Карьер в предисловии к драме «La Conférence des Oiseaux» (Конференция Птиц) пишет: «Farid Uddin Attar vécut au douzième siècle de notre ère en Perse, à Neshapur, la ville d'un autre poète célèbre, Omar Khayyam. Il hérita de son père un commerce de parfums, d'herbes médicinales et d'épices (attar signifie: le parfumeur) et passa sans doute une grande partie de sa vie dans cette boutique. Il en fait mention dans ses œuvres. C'est là qu'il écrivait» [14, с.3]. (Фаридуддин Аттар жил в двенадцатом веке нашей эры в Персии, в Нишапуре, город другого великого поэта Омара Хайяма. Он унаследовал от отца торговлю парфюмерией, медицинскими травами и пряностями (аттар означает парфюмер) и, несомненно, большая часть его жизни проходила в этой лавке. Он упоминал об этом в своих произведениях. Именно там он их и написал).

О том, что он начал и закончил писать некоторые свои труды в своей аптечной лавке, говорит:

«Мусибатнома», к-андухи чахон аст,
«Илохинома», к-асрори чахон аст,

Ба дорухона кардам ҳар ду оғоз,
Чӣ гӯям, зуд растам з-ину он боз.
(«Мусибатнаме», которое печаль мира,
«Илохинаме», которое секрет мира,
В лавке аптечной начал их писать,
Что сказать, сделал и то и другое. Пер. автора).

Как отмечает де Тасси: «Мантик-ут-тайр» (на французский язык) переводится либо *le Langage des Oiseaux* (Язык Птицы), либо *l'Assemblée, la Réunion, la Conférence des Oiseaux* (Ассамблея, Собрание, Конференция Птиц). Мы выбрали последнее название. Эта поэма, состоящая из четырех тысяч шестисот сорока семи стихов, развивает уже известную тему в исламской литературе, тему птицы, которая освобождается от западни и от тяжестей мира, чтобы возвратиться к своему настоящему царю [9].

«Мантик-ут-тайр» Аттара занимает выдающееся место в персидской и мировой мистической литературе. Настоящее вдохновение, которое поэт отражает в своём произведении, это божественная сущность человека, его внутренний порыв к раскрытию мистической связи человека и Бога с опорой на беззаветную веру в Создателя. Произведения Аттара стоят в одном ряду с вечными шедеврами персидской литературы и входят в сокровищницу культурного наследия мира.

Учитывая растущий интерес иностранных читателей к произведениям мистической литературы Востока, французский востоковед и переводчик Гарсен де Тасси решился на выполнение этой трудной задачи.

Несмотря на многочисленные трудности при выполнении переводов подобных текстов на французский язык, переводчик настоящей книги предпринял усилия найти во французском языке эквиваленты важнейших понятий и терминов, содержащихся в стихах Аттара.

В «Мантик-ут-тайре» рассказывается о колебаниях, размышлениях и путешествии птиц во главе с удоудом в поисках Симурга, их царя, через семь чудесных долин. Их сопровождают бесчисленные сказки, рассказы, слова святых и юродивых. Это путешествие символизирует мистическое путешествие души в поисках божественного.

Ключевую роль в суфийском учении безусловно играет понятие «путь к Богу», или «странствие к Богу» [5, с.103].

Согласно учениям Аттара, чтобы достичь пантеизма, нужно пройти семь стадий: спрос (требование), любовь, отсутствие нужды, единобожие, изумление, нужда и тленность. Эта сущность в «Мантик-ут-тайре» выражена лучше и более характерно, чем во всех других произведениях поэта.

По традиции «Мантик-ут-тайр» начинается восхвалением Аллаха и пророка, затем упоминанием четырёх сподвижников пророка – Абубакра, Умара, Усмона и Али.

Существенная часть поэмы касается самой конференции, обсуждения птицами различных извинений, которые они находят, чтобы ускользнуть от большого приключения, ответов удода.

«Мантик-ут-тайр» начинается обращением к удоуду:

Мархабо, ай худхуди ходишуда,
Дар хакикат пайки ҳар водӣ шуда.
Ай ба сарҳадди Сабо сайри ту хуш,
Бо Сулаймон «Мантик-ут-тайр» -и ту хуш [1, с.47].
(Хвала тебе, о предводителем ставший Удоуд,
поистине посланником ставший в каждой пустыне.
О, как восхитителен твой полёт до края Сабы!
О, сколь чудесна твоя беседа с Сулейманом и птицами! [2, с.25]).

Потом в первой речи удоуд обращается к горлице, попугаю, куропатке, фазану, соловью, павлину, горлинке, голубю, хумо и другим птицам. В следующих частях говорится о том, что птицы мира собрались и сказали, что в этом мире ни одна страна не бывает без

царя и им нужен царь. Удод, который был сообразительным и осведомлённым, сказал, что царь, которого они ищут, находится за горами Кафа, его зовут Симург и он – царь птиц. Если они присоединятся к нему, то он поможет найти Симурга. Но когда птицы узнали, что дорога к нему очень длинная и опасная, каждая из них пытается найти себе какое-нибудь оправдание, чтобы не участвовать в путешествии. Так, например, соловей говорит о своей любви к розе, попугай о живой воде Хизра, павлин желает вернуться в райский сад..., а удод, в свою очередь, даёт птицам достойные ответы и старается вразумить и переубедить их.

«Во всех созданных им портретах узнаются черты людей, уже приступавших к поиску, однако застрявших или «заснувших» где-то в самом начале движения, если вообще не на первом шаге. Для Аттара эта ситуация «засыпания» является совершенно очевидной, почему Удод и борется изо всех сил с косностью своих собеседников, укрепляя в них стремление к духовному поиску и мобилизуя их волю» [2, с.2].

Согласно персидской традиции, Аттар переплетает свой рассказ с большим числом интересных рассказов, которых насчитывается около ста пятидесяти – неравной длины, и которые иллюстрируют и освещают тот или иной эпизод. В отличие от основного рассказа, в этих рассказах есть человеческие персонажи. Впрочем, птицы сами теряют время от времени свой крылатый характер. Искусное и хитрое смешение распространяется довольно быстро между птицами и нами самими.

Pour donner une forme dramatique à ce long poème, nous avons d'abord précisé et souligné la direction du récit, en recherchant et en organisant les sentiments forts qui commandent à tour de rôle l'action: d'abord le désir ardent de partir, aussitôt suivi de la crainte qu'inspire ce voyage redoutable, des excuses que trouvent les oiseaux pour y renoncer. Après le départ – qui se décide beaucoup plus tôt que dans le poème – vient la traversée d'un long désert, où les oiseaux rencontrent ceux qui sont partis sur le même chemin, mais qui se sont arrêtés ou égarés en route. Tout au long de ce chemin, les tentations sont grandes d'en rester là, et même de revenir en arrière. D'où un conflit constant avec le désir de continuer, d'aller de l'avant, de braver le péril, d'accomplir l'impossible [14, с.2]. (Чтобы дать драматическую форму этой длинной поэме, мы вначале уточнили и подчеркнули направление рассказа, ища и организовывая сильные чувства, которые внушают действие поочередно: вначале пылкое желание уехать, тотчас же следовавший за ним страх, который внушает эта пугающая поездка, извинения, которые находят птицы, чтобы от неё отказаться. После отправления, которое решается намного раньше, чем в поэме, наступит переход длинной пустыни, где птицы встречают тех, кто уехал на ту же дорогу, но задерживались или заблудились в дороге. На протяжении этой дороги были большие искушения, чтобы остаться там, и в то же время вернуться назад. Оттуда и неизменная набожность с желанием продолжать путь, продвигаться вперед, пренебрегать опасностью, выполнить невозможное).

Ce désir conduit les plus vaillants, après le désert, à la traversée des sept vallées. La présence, dans chaque vallée, d'une énigme qu'il faut résoudre, donne à tout ce passage un évident caractère initiatique. il s'agit ici d'un «Mystère», comme il s'en célébrait à Eleusis ou en Egypte. Des officiants interprètent des rôles, présentent les énigmes, font surgir les apparitions. C'est un voyage immobile, mais périlleux, à l'intérieur de soi-même. Il importe de devenir sentinelles et de ne plus se laisser distraire par les phénomènes de la route. « Nous ne voyageons pas pour voir, disait saint Jean de la Croix, mais pour ne pas voir». (Это желание побуждает самых отважных после пустыни пересечь семь долин. Присутствие в каждой долине загадки, которую необходимо разгадать, придает всему этому отрывку очевидный посвятельный характер. Здесь речь идет о «Тайне», так как она совершилась в Элевсинии или в Египте. Отправляющие богослужение исполняют роли, представляют загадки, заставляют показаться видению. Это – поездка неподвижная (застывшая), но опасная, внутри самого себя. Важно становиться часовыми и не позволить себе больше отвлекаться явлениями дороги. «Мы не путешествуем, чтобы видеть, говорил святой Жан де ла Круза, а чтобы не видеть») [14, с.2].

После того как птицы ознакомились с семи долинами, они начинают свой путь к Симургу, и когда птицы после долгого и трудного путешествия добираются к горе Каф, то

они с удивлением видят, что Симург – это они сами, «си мург» на персидском означает «тридцать птиц», то есть только тридцать птиц прошли испытания и добрались к горе Кафа.

Встреча, отложенная долгое время, с птицей-королем Симургом – встреча, которая венчает это путешествие внешности, чье каждое состояние описывается Аттаром с живой точностью. Решение отдаляет нас от неба, к которому мы думали направляться, и нас грубо возвращает к земле. Большая тайна – на этом свете. Надо было заплатить наиболее высокую цену, чтобы наконец оказаться лицом к лицу перед самим собой. И это необходимое одиночество, переносимое только в сердцах, укрепленных испытаниями. Даже внутри суфизма это последнее изображение, которое отодвигает Бога, глубоко оригинально. Отсюда и удивление, которое произведение Аттара вызывает сегодня среди читателей.

Впрочем, долина Удивления, Оцепенения – одна из последних, чтобы преодолеть, прежде, чем достичь конца путешествия. Тут противоположности свыкнутся. Они ощутимы в тот же момент, с той же силой. Видно, и не видно. Это одновременно день и ночь, и в то же время ни день, ни ночь. Ищут вещи, которые не потеряны. Это привилегированное состояние, где логика и здравый смысл перестанут существовать или, как бы то ни было, функционировать, есть своеобразный вклад Аттара. Он противопоставляет огонь страсти хладнокровным рассуждениям и «так называемой мудрости» тех, которых Аттар называет греками. Надо принять изумление и превзойти его [10].

В конце своего произведения Аттар, сознающий свой талант, пишет:

Кардй, эй Аттор, бар олам нисор
Нофаи асрор хар дам сад хазор.
Аз ту пуратр аст офоки чахон,
Аз ту дар шӯранд ушшоки чахон [1, с.259].
«О Аттар! Ты разбрасывал в мир
сотню тысяч благоуханных тайн каждый миг.
Твой аромат наполнил пространство до всех горизонтов,
все влюблённые в мире пришли в восторг от тебя» [2, с.276].

В то же самое время он признает, что писание окончательно удалило его от истинной дороги духовной жизни: «M'occuper à faire des vers fut un vain prétexte pour ne pas entrer résolument dans cette voie, comme c'est folie que de sa regarder soi-même... J'ai répandu assez d'huile sur le sable; j'ai attaché assez de perles au cou des pourceaux... J'ignore où je suis, qui je suis et ce que je suis... Je n'ai pas profité de cette vie... Je suis demeuré stupéfait entre la foi et infélicité» (Занимать себя тем, что писать стихи, был напрасный повод, чтобы не входить решительно на этот путь, как безумие смотреть на самого себя. Я разлил достаточно масла на песке; я привязал достаточно жемчужин к шее свиньям... Я не ведаю, где я, кто я и то, что я есть... Я не пользовался той жизнью, которая мне была выделена... Я остаюсь ошеломлённым между верой и неверием) [14, с.13].

Книга «Океан души» немецкого востоковеда Хельмута Риттера [16], посвящена мистицизму Аттара и его поэтическому мастерству, и в ней он утверждает, что Аттар в действительности не был суфием, и ссылаясь на введение к прозаическому сочинению Аттара «Поминание друзей Божиих», подчеркивал, что сам поэт не причислял себя к суфиям. Но не все исследователи согласны с этим мнением.

«Хотя возможно, что смысл слов поэта был несколько иным: Аттар с таким почтением и уважением относился к ранним суфийским шейхам, кроме того, поэт полагал, что сам он недостоин стоять в одном ряду с такими великими наставниками, и потому не смел называть себя суфием. Подобного мнения придерживается большинство исследователей, и уверенно причисляют Аттара к блестящей плеяде персидских суфийских поэтов» [6, с. 110].

Поэмы Аттара, особенно «Мантук-ут-тайр», стали нормативными произведениями суфийской литературы, из которых черпали вдохновение целые поколения мистиков и поэтов. Но достаточно упомянуть его сюжет о шейхе Сан'ане, который влюбился в девушку-христианку и «сменил четки на пояс неверного». Эта история проникла даже в кашмирскую и малайскую литературы [8, с.148].

В заключении можно сказать, что «Мантик-ут-тайр» – одна из самых известных поэм в творчестве Фаридуддина Аттара. Она представляет собой наиболее совершенный поэтический финал к мистическому Пути, который пролагался через семь долин, и знакомит нас со всеми трудностями, какие душа встречает по жизненной дороге.

Немецкий востоковед Аннемари Шиммель в главе «Паломничество птиц – Санаи и Аттар» книги «Мир исламского мистицизма» отмечает: «После Аттаровой «Мантик-ут-тайр», ставшей одной из любимых книг в персидской литературе, «птичья» образность разрабатывалась все далее и далее. Всякий, кто знаком с персидской поэзией, хотя бы по переводам, знает о соловье, который тоскует о розе» [8, с.301].

«Мантик-ут-тайр» и другие произведения Аттара содержат разные поучительные рассказы о реальных духовных странствиях людей, которые имеют разные длины и глубокие смыслы.

Выводы. Поэма «Мантик-ут-тайр» выдающегося персидско-таджикского поэта и мыслителя Фарид ад-Дин Аттар является одним из наиболее значительных произведений классической восточной литературы. Она представляет собой уникальный синтез поэтического искусства, философской мысли и суфийской духовной традиции.

Проведённый анализ научной литературы показал, что данное произведение на протяжении многих столетий привлекает внимание исследователей различных стран. Учёные рассматривают поэму не только как художественный памятник, но и как важный источник изучения мистической философии и духовной культуры средневекового Востока.

Особое значение имеет символическая структура произведения, в которой путешествие птиц к Симургу отражает духовный путь человека к самопознанию и истине. Через систему аллегорий и притч автор раскрывает важнейшие идеи суфийского мировоззрения – любовь, духовное очищение и стремление к единству с высшей реальностью.

Важную роль в распространении и изучении творчества Аттара сыграли переводы его произведений на европейские языки. Особенно значимы французские исследования и переводы, которые способствовали популяризации суфийской литературы на Западе. В этом контексте особого внимания заслуживают работы французской исследовательницы Ева де Витре-Мейерович, а также труды известного исламоведа Аннемари Шиммель, которые внесли существенный вклад в изучение суфийской поэзии и философии.

Таким образом, поэма «Мантику-т-тайр» занимает важное место не только в персидско-таджикской литературе, но и в мировой культурной традиции. Её глубокое философское содержание, богатая символика и художественное совершенство продолжают привлекать внимание исследователей и читателей во всём мире.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры иностранных языков факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета, на тему «История и теория иностранных языков», на 2026-2030 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аттор Ф. Мантик-ут-тайр. Асрорнома / Ф. Аттор. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
2. Аттар Ф. Логика птиц / Ф. Аттар / Пер. с перс. Мостафа Борзуи. – М.: Номос, 2009. – 320 с.
3. Суфиев Ш.З. Суфийский опыт – основа возникновения суфийской поэзии / Ш.З. Суфиев // Вестник Таджикского Национального Университета. Серия филологических наук. – 2017. – №4/2. – С.161-167.
4. Федорова Ю.Е. Путь к Истине: структура философской поэмы «Язык птиц» Фарид ад-Дина Аттара (XII в.) / Ю.Е. Федорова // Философия и культура. – 2012. – № 9. – С.83-93.
5. Федорова Ю.Е. Понятие истинного пути в философской поэме «Язык птиц» Фарид ад-Дина Аттара / Ю.Е. Федорова // Филология: научные исследования. – 2013. – №2. – С.102-108.
6. Федорова Ю.Е. Философская поэма Фарид ад-Дина Аттара «Язык птиц»: избранные главы в переводе и переложении / Ю.Е. Федорова // Философская мысль. – 2014. – №11. – С.107-150.
7. Фурузунфар Б. Шархи ахвол ва нақди тахлили асари Шайх Фаридуддин Мухаммад Аттори Нишопурӣ / Б. Фурузунфар. – Нашри 2-юм. Техрон, 1994. – 184 с.
8. Шиммель А. Мир исламского мистицизма / А. Шиммель. Пер. с англ. Н.И. Пригариной, А.С. Раппопорт. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «Садра, 2012». – 416 с.

9. Attar F. La Conférence des Oiseaux. Traduit par Garcin de Tassy / F. Attar. – Paris, 1996. – 368 p.
10. Attar and the Persian Sufi Tradition: the art of spiritual flight / Ed. by Leonard Lewisohn and Christopher Shackle. – London; New York: I.B. Tauris; London: in association with the institute of Ismaili Studies, 2006. – 200 p.
11. Attar F. Mantiq ut-tair. The conference of birds by C.S. Nott / F. Attar. – California: First Shambala edition, 1971. – 158 p.
12. Attar F. The Speech of the Birds, Islamic Texts Society by P. Auvery / F. Attar. The islamic texts society, GB, 1998. – 582 p.
13. Attar F. The conference of birds by Darbandi, D. Davis / F. Attar. – Penguin Classics edition, 2005. – 304 p.
14. Carrière J.-C. La conférence des oiseaux / J.-C. Carrière. – Paris: Albin Michel, 2013. – 105 p.
15. Fitzgerald E. (tr.), Bird Parliament by F. Attar / E. Fitzgerald. London and New York: Macmillan and Co., 2010. – 44 p.
16. Hussain S.S. Garcin de Tassy: Biographie et étude critique de ses œuvres / S.S. Hussain. Pondichéry: Institut Français de Pondichéry, 1962. – 258 p.
17. Ritter H. The Ocean of the Soul: Man, the World, and God in the Stories of Farid al-Din Attar / H. Ritter, J. O'Kane, B. Radtke. Leiden, NL: Brill., 2003. – 842 p.

«МАНТИҚ-УТ-ТАЙР»-И ФАРИДУДДИНИ АТТОР: АЗ МАТНИ АСЛИИ ФОРСӢ TO ТАРҶУМАҶОИ ФАРОНСАВӢ

Дар мақола осори адабии мутафаккири бузург ва шоири тасаввуфӣи адабиёти форсу тоҷик Фариуддини Аттори Нишопурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ба маснавии машҳури ӯ «Мантиқ-ут-тайр» таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Ҷанбаҳои бадеӣ, фалсафӣ ва тасаввуфӣи асар, мақоми он дар таърихи назми ирфонӣи форсӣ ва саҳми Аттор дар рушди суннати маснавӣи тасаввуфӣ таҳлил мешаванд. Ба рамзҳои асар, хусусан ба сафари тамсилии мурғон дар ҷустуҷӯи Симурғи афсонавӣ, ки роҳи маънавӣи инсонро ба сӯи худшиносӣ ва дарки ҳақиқати илоҳӣ таҷассум мекунад, таваҷҷуҳи хосса дода мешавад. Дар мақола инчунин осори асосӣи Аттор, хусусиятҳои жанрии онҳо ва нақши шоир дар ташаккули суннати таълимии назми тасаввуфӣи форсӣ баррасӣ мешаванд. Яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқот таърихи қабул ва тарҷумаи «Мантиқ-ут-тайр» ба забонҳои аврупоӣ, пеш аз ҳама ба забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ мебошад. Саҳми шарқшиноси фаронсавӣ Гарсен де Тассӣ дар муаррифӣ ва паҳн намудани осори Аттор дар Аврупо, инчунин тарҷумаҳо ва таҳқиқоти минбаъдаи К.С. Нотт, Дик Дэвис, Афҳам Дарбандӣ, Питер Эверӣ ва дигар муҳаққиқону тарҷумонҳо таҳлил мегардад. Таваҷҷуҳи махсус ба тафсири маснавӣ аз ҷониби шарқшиносони аврупоӣ ва ба хусусиятҳои интиқоли рамзҳои тасаввуфӣ, андешаҳои фалсафӣ ва вижагӣҳои бадеӣи он дар тарҷумаҳо равона шудааст. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки «Мантиқ-ут-тайр» на танҳо яке аз ёдгориҳои барҷастаи адабиёти форсу тоҷик, балки асари муҳимми фалсафӣ ва ирфонӣ буда, дар рушди минбаъдаи адабиёти Шарқ ва адабиёти ҷаҳонӣ саҳми назаррас гузоштааст.

Калидвожаҳо: Фариуддини Аттор, Мантиқ-ут-тайр, тасаввуф, адабиёти форсу тоҷик, маснавӣ, Симурғ, рамзҳои тасаввуфӣ, шарқшиносӣ, тарҷума, Гарсен де Тассӣ, ретсепсияи аврупоӣ.

«МАНТИҚ-УТ-ТАЙР» ФАРИДУДДИНА АТТАРА: ОТ ПЕРСИДСКОГО ОРИГИНАЛА К ФРАНЦУЗСКИМ ПЕРЕВОДАМ

В статье рассматривается творчество выдающегося персидско-таджикского мыслителя и суфийского поэта Фариуддина Аттара Нишапури, особое внимание уделяется его знаменитой поэме «Мантик-ут-тайр» (Беседа птиц). Анализируются художественные, философско-суфийские и идейно-содержательные особенности произведения, его место в истории персидской мистической поэзии, а также значение творчества Аттара для развития жанра суфийского маснави. Особое внимание уделяется символике поэмы, в основе которой лежит аллегорическое путешествие птиц в поисках легендарного Симурга, воплощающее духовный путь человека к самопознанию и постижению Божественной истины. В работе рассматриваются основные произведения Аттара, особенности их жанровой организации и роль поэта в формировании дидактической традиции персидской суфийской поэзии. Отдельный аспект исследования составляет история восприятия и перевода «Мантик-ут-тайр» на европейские языки, прежде всего на французский и английский. Анализируется вклад французского востоковеда Гарсина де Тасси в популяризацию творчества Аттара в Европе, а также последующие переводы и исследования поэмы. Рассматриваются труды К.С. Нотта, Д. Дэвиса, А. Дарбанди, П. Эвери и других исследователей и переводчиков. Особое значение придается изучению интерпретации поэмы европейскими востоковедами и выявлению особенностей передачи её суфийской символики, философской проблематики и художественного своеобразия в переводах. Исследование позволяет показать, что «Мантик-ут-тайр» представляет собой не только выдающийся памятник персидско-таджикской литературы, но и значительное философско-мистическое произведение, оказавшее заметное влияние на последующее развитие восточной и мировой литературы.

Ключевые слова: Фариуддин Аттар, Мантик-ут-тайр, суфизм, персидско-таджикская литература, маснави, Симург, суфийская символика, востоковедение, перевод, Гарсин де Тасси, европейская рецепция.

FARIDUDDIN ATTAR'S MANTIQ-UT-TAYR: FROM THE PERSIAN ORIGINAL TO FRENCH TRANSLATIONS

The article examines the literary heritage of the outstanding Persian-Tajik thinker and Sufi poet Farid al-Din Attar of Nishapur, with particular attention to his celebrated poem *Mantiq ut-Tayr* (*The Conference of the Birds*). It

analyzes the artistic, philosophical, and Sufi dimensions of the poem, its place in the history of Persian mystical poetry, and Attar's contribution to the development of the Sufi masnavi tradition. Particular attention is paid to the poem's symbolism, in which the allegorical journey of the birds in search of the legendary Simurgh represents the human spiritual path toward self-knowledge and the apprehension of divine truth. The study also considers Attar's major works, their generic characteristics, and his role in shaping the didactic tradition of Persian Sufi poetry. A separate part of the research focuses on the reception and translation of *Mantiq ut-Tayr* into European languages, especially French and English. The contribution of the French Orientalist Garcin de Tassy to the dissemination of Attar's works in Europe is examined, together with subsequent translations and studies by C. S. Nott, Dick Davis, Afkham Darbandi, Peter Avery, and other scholars and translators. Special attention is devoted to European Orientalist interpretations of the poem and to the ways in which its Sufi symbolism, philosophical ideas, and artistic qualities are conveyed in translation. The study demonstrates that *Mantiq ut-Tayr* is not only a major monument of Persian-Tajik literature but also an important philosophical and mystical work that significantly contributed to the subsequent development of Eastern and world literature.

Keywords: Farid al-Din Attar, *Mantiq ut-Tayr*, Sufism, Persian-Tajik literature, masnavi, Simurgh, Sufi symbolism, Oriental studies, translation, Garcin de Tassy, European reception.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудов Давлатхуҷа Орифович* – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 934-48-84-39. **E-mail:** khudja70@mail.ru.

Сведения об авторе: *Махмудов Давлатхуджа Орифович* – к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 934-48-84-39. **E-mail:** khudja70@mail.ru.

Information about the author: *Makhmudov Davlatkhujja Orifovich* – candidate of philological science, assistant professor, Department of Foreign Languages, Faculty of Asian and European Languages, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 934-48-84-39. **E-mail:** khudja70@mail.ru.

Статья поступила в редакцию: 18.08.2026
Одобрена после рецензирования: 28.09.2026
Принята к публикации: 29.09.2026

ВОЗРАСТНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ЖЕНЩИНА» В ТАДЖИКСКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

Максудзода Н.М.
Российско Таджикский (Славянский) университет

Введение. Язык является не только средством общения, но и способом отражения того, как человек воспринимает и осмысливает окружающий мир. В его лексике закрепляются знания, оценки и культурные представления, сформированные в процессе исторического и общественного развития народа. Важную роль в этом процессе играет концепт, объединяющий в сознании человека различные знания и ассоциации, связанные с определённым явлением. Совокупность концептов и способов их языкового выражения образует языковую картину мира, обладающую национальной спецификой. Поэтому изучение лексики русского и таджикского языков позволяет выявить особенности культурного восприятия человека, в том числе представлений о женщине и её возрастных периодах.

Цель исследования. Цель исследования – выявить особенности языковой репрезентации возраста женщины в русском и таджикском языках и определить их семантические и национально-культурные характеристики.

Методы и методология исследования. Методологическую основу исследования составляет сопоставительный подход. В работе применяются описательный, семантический и компонентный методы, позволяющие выявить особенности возрастных номинаций женщины в русском и таджикском языках с учётом их языковой и культурной специфики.

Результаты исследования и их обсуждение. В целях уточнения содержания термина «концепт» обратимся к его словарной интерпретации. Рассмотрение словарных дефиниций позволяет определить основное содержание данного понятия и перейти к анализу его трактовки в исследованиях российских лингвистов. В «Большом лингвистическом словаре» 1993 года термин «концепт» определяется следующим образом: «Концепт (от лат. *conseptus* – мысль, понятие) - смысловое значение имени (знака)» [1, с.94]. Иными словами, под концептом понимается содержательная сторона понятия, соотносимая с определённым объектом и совокупностью представлений о нём. В «Кратком словаре когнитивных терминов» Е.С. Кубряковой понятие «концепт» представлено с позиции когнитивного подхода и определяется как «ментальный или психический ресурс нашего сознания, в котором отражаются знание и опыт человека» [6, с.90]. В «Толковом словаре иностранных слов» Л.П. Крысина термин «концепт» раскрывается через его этимологическое происхождение и философское значение. В словаре приводится следующее определение: «Лат. *conception* система, совокупность, сумма – *concipere* содержать; представлять себе; формулировать, филос. понятие» [5, с.356].

В современной когнитивной лингвистике отсутствует унифицированный подход к определению сущности концепта и его исследованию. Различные научные школы и отдельные исследователи предлагают собственные трактовки данного понятия, а также используют неодинаковые методологические принципы и инструментарий концептуального анализа. Как отмечает Е.Ю. Белашова, в отечественной когнитивной лингвистике сформировались два основных направления в изучении концепта – лингвокогнитивное и лингвокультурологическое. Как отмечает З.Д. Попова, оба подхода обладают собственной значимостью и при этом взаимно дополняют друг друга [10, с.96].

Несмотря на общую направленность на исследование концептуальной сферы, данные подходы основываются на различных исследовательских перспективах, что обуславливает их неодинаковую интерпретацию в научной литературе. Разграничивая указанные направления, В.И. Карасик подчёркивает: «Эти подходы различаются векторами по отношению к индивиду: лингвокогнитивный – направлен от индивидуального сознания к

культуре; лингвокультурологический – направлен от культуры к индивидуальному сознанию» [2, с.97].

Так, в рамках лингвокультурологического направления концепты рассматриваются преимущественно в аспекте их культурной обусловленности и отражения национально-специфических особенностей сознания. Исследовательское внимание при этом сосредоточено на взаимосвязи языка, сознания и культуры, что позволяет выявлять особенности национальной концептосферы и механизмы их репрезентации в языке. В.А. Маслова отмечает междисциплинарный характер данного направления, указывая, что оно «размещается на «стыке» двух фундаментальных наук – лингвистики и культурологии» [8, с.11]. По мнению В.И. Красных, концепт является сложным когнитивным образованием, отражающим национально-культурную специфику и репрезентируемым в языковом сознании: «Самую общую, максимально абстрагированную, но конкретно репрезентируемую языковому сознанию, подвергшуюся когнитивной обработке идею «предмета» в совокупности всех валентных связей, отмеченных национально-культурной маркированностью» [4, с.268]. Д.С. Лихачёв считает, что «концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения словарного значения слова с личным и народным опытом человека» [7, с.4].

Н.И. Каримова подчёркивает, что применяемая методика концептуального анализа определяется особенностями самого концепта, выбранной исследовательской перспективой и спецификой языкового материала: «выбор методов исследования концептов зависит от типа исследуемого концепта, от подхода изучения концепта и материала исследуемых языков» [3, с.37].

Применение различных методов концептуального анализа позволяет выявить особенности репрезентации действительности в языке и определить специфику её осмысления носителями определённой культуры. В связи с этим обращение к языковой картине мира представляется важным для понимания того, каким образом в языке систематизируется и отражается человеческий опыт. М.В. Пименова определяет языковую картину мира как «совокупность знаний о мире, которые отражены в языке, а также способы получения и интерпретации новых знаний» [9, с.5]. Сходное понимание картины мира представлено в концепции В.И. Постоваловой, которая рассматривает её как «целостный глобальный образ мира, который является итогом не какой-либо её одной стороны, а всей духовной активности человека, которая возникает в ходе взаимодействия с миром» [11, с.19]. Согласно концепции В.Н. Телии, языковая картина мира складывается из информации, распределённой между различными элементами концептуальной системы и участвующей в процессе формирования понятий. В связи с этим невозможно говорить о существовании единой и универсальной картины мира, поскольку она может различаться в зависимости от особенностей концептуализации действительности [12, с.18].

Возрастной компонент исследуемого концепта в таджикском языке выражается посредством лексем, обозначающих различные возрастные категории, в частности: «**ДУХТАРАК** دخترک шакли тасғир ва навозишии духтар; духтарча, духтари хурдсол; духтари наврас» [14, с.482]. Девочка, девчонка – уменьшительно-ласкательная форма; маленькая девочка, подрастающая девочка; девочка-подросток.

В таджикском языке термин *духтарак* чаще всего употребляется в значении маленького ребёнка, или же при обращении к девочке подростку. Суффикс **-ак**, входящий в число продуктивных словообразовательных формантов, придаёт слову не только значение малости, но и выраженную эмоционально-оценочную окраску. В коммуникации *духтарак* выполняет как номинативную, так и прагматическую функцию: в бытовой речи оно нередко выражает ласковое или заботливое отношение, а в нейтральных контекстах служит для обозначения возрастной категории без дополнительной экспрессии.

Лексема *духтарак* занимает особое место в системе возрастных обозначений женского лица в таджикском языке. Её семантика преимущественно связана с представлением о ребёнке женского пола и может распространяться на девочку подросткового возраста. Возрастной компонент значения в данном случае дополняется словообразовательной и прагматической характеристиками. Суффикс **-ак** не ограничивается функцией указания на небольшой возраст или размер. В зависимости от коммуникативной ситуации он способен

вносить в значение слова оттенки субъективной оценки. Поэтому употребление формы **духтарак** может свидетельствовать об эмоциональном отношении говорящего к обозначаемому лицу – например, о нежности, доброжелательности или заботе. Вместе с тем в нейтральном контексте данная единица может использоваться без явно выраженной эмоциональной оценки и выполнять прежде всего номинативную функцию, указывая на принадлежность лица к определённой возрастной группе. Таким образом, **духтарак** репрезентирует возрастной фрагмент концепта «женщина» на периферии его понятийной структуры, поскольку обозначает ещё не взрослую женщину, а девочку, находящуюся на раннем этапе возрастного развития. При этом слово отражает характерную для таджикской языковой картины мира взаимосвязь между возрастной характеристикой и эмоционально-оценочным отношением говорящего. Следовательно, семантическая структура данной номинации формируется взаимодействием **возрастного, словообразовательного и прагматического компонентов**.

«**ДУХТАРЧА** دخترچه ниг. духтарак» [14, с.482]. Уменьшительно-ласкательное: дочурка. Слова **духтарак** и **духтарча** можно признать абсолютными синонимами.

«**ДУХТАР** درتخ 1. фарзанди модинаи инсон; муқоб. писар. 2. дӯшиза, бокира» [14, с.482]. Дочь 1. Потомство женского пола; в противоположность мальчику. 2. Невинная.

Рассматриваемая лексема не имеет выраженной стилистической или эмоционально-оценочной окраски и употребляется преимущественно в нейтральной речи. Её отличительной особенностью является широкий возрастной охват: обозначаемое лицо может находиться примерно в пределах от 13-14 лет до 27-30 лет. Следовательно, данная номинация объединяет несколько последовательных возрастных этапов – подростковый, юношеский и период ранней взрослости, что свидетельствует о достаточно широких границах её возрастной семантики.

«**ЧАВОНДУХТАР** جواندختр духтари наврасида, духтари чавон» [15, с.574]. Девушка-подросток, молодая девушка.

По своей семантической структуре данная лексема близка к номинации **духтар**, однако между ними прослеживается определённое возрастное разграничение. В рассматриваемом случае речь преимущественно идёт о девушках, занимающих промежуточное положение между возрастной категорией **духтар** – девочка и **зан** – женщина. Таким образом, лексема отражает переходный этап возрастной и социальной идентификации женского лица, связанный с постепенным переходом от детства и юности к взрослости.

«**ДУШИЗА** дӯшиزه духтари бакадрасидаи бикр, чавондухтари шавхарнакарда, бокирадухтар» [14, с.487]. Незамужняя молодая девушка, девственница.

Рассматриваемая лексема отличается ограниченной частотностью употребления и в современном таджикском языке может рассматриваться как элемент пассивного словарного состава. С точки зрения возрастной семантики она используется для характеристики девушки, находящейся на переходной стадии между молодым возрастом и более поздним периодом женской жизни. При этом важно отметить отсутствие в таджикской языковой системе прямого лексического эквивалента русскому выражению «старая дева», вследствие чего соответствующее возрастное и социальное представление получает иное языковое оформление.

«**ДУХТАРӢ** دخترى 1. давраи духтар будан. 2. бакорат, дӯшизагӣ. 3. мансуб ба духтар: набераи духтарӣ» [14, с.482]. 1. Период девичества. 2. Невинность. 3. Принадлежащий девушке: внучка в значении женский пол. Лексема **духтарӣ** обозначает возрастной и социальный период, связанный с состоянием девушки до вступления в брак. В её семантической структуре актуализируется признак **незамужнего положения**, то есть отсутствия брачных отношений. Вместе с тем данная единица имеет выраженный культурно обусловленный компонент, поскольку понятие девичества в традиционной таджикской культуре связывается с представлениями о целомудрии и сохранении нравственной чистоты девушки до замужества. Таким образом, **духтарӣ** следует рассматривать не только как обозначение определённого этапа возрастного развития, но и как культурно маркированное понятие, отражающее традиционные представления о социальном статусе девушки. Оно характеризует период жизни, предшествующий вступлению женщины в брак,

и тем самым занимает промежуточное положение между возрастной характеристикой и семейно-социальной идентичностью.

«**ЗАН** زن 1. чинси модинаи инсон, чинси муқобили мард. 2. завҷа, аёл, ҳамсари мард» [14, с.507]. Женщина. 1. В значении женского пола, противоположного мужскому. 2. Жена, супруга. *Самое употребительное многозначное слово в рассматриваемом нами лексико-семантическом поле.* Лексема **зан** в таджикском языке характеризуется многокомпонентной семантической структурой. В одном из основных значений она обозначает женщину как взрослого представителя женского пола и одновременно актуализирует совокупность социальных характеристик, традиционно связываемых с данной категорией. В другом значении слово **зан** употребляется для обозначения супруги, что свидетельствует о тесной связи понятий женственности, взрослости и семейного статуса в таджикской языковой картине мира. Культурная семантика данной лексемы раскрывается через традиционные представления о роли женщины в семье и обществе. С раннего возраста девочек знакомят с семейными ценностями, нормами поведения и представлениями о нравственной ответственности. В традиционной модели семейных отношений от женщины ожидается соблюдение морально-этических норм, уважение к старшим и выполнение семейных обязанностей. При этом в патриархальной структуре семьи женщина исторически занимала положение, в значительной степени связанное с зависимостью от мужа: принятие важных семейных решений преимущественно относилось к сфере мужской ответственности, что ограничивало самостоятельность женщины. Вместе с тем современная трансформация таджикского общества способствует переосмыслению традиционной модели женской роли. Наряду с сохраняющимися культурными установками всё более заметными становятся стремление женщин к образованию, профессиональной деятельности, самостоятельности и личной самореализации. В результате содержание концепта «**зан**» приобретает более сложный характер: наряду с традиционными представлениями о семейной роли женщины в нём постепенно актуализируются значения, связанные с социальной активностью, самостоятельностью и индивидуальной идентичностью.

«**ЗНАНАК** زنک шакли тасғири зан; хитобан нисбат ба занон гуфта мешавад (дар забони омма)» [14, с.507].

Используется как форма обращения восклицания к женщинам-характерно для разговорной (просторечной) речи. В таджикской речевой культуре употребление лексемы **занак** по отношению к незнакомой женщине может восприниматься как нарушение речевого этикета и проявление недостатка уважения. В подобных ситуациях выбор номинации определяется не только её прямым значением, но и социально-прагматическими нормами общения. Поэтому при обращении к женщине, с которой говорящий не состоит в близких отношениях, предпочтение отдаётся более нейтральным и этикетно приемлемым формам. Таким образом, лексема **занак** обладает выраженной прагматической маркированностью, и её употребление во многом зависит от степени социальной и коммуникативной близости между участниками общения.

«**ЧАВОНЗАН** جوانزن зани чавон» [15, с.574]. Молодая женщина.

Лексема **чавонзан** используется для обозначения женщины молодого возраста и прежде всего актуализирует признак ранней зрелости. Однако её значение не ограничивается указанием на возраст: в семантической структуре слова прослеживаются социальные и культурные компоненты, связанные с представлениями о положении молодой женщины в обществе. В традиционной таджикской лингвокультуре образ **чавонзан** связан с периодом вступления женщины во взрослую семейную и социальную жизнь. Данная возрастная категория предполагает определённые нормы поведения и систему ожиданий, сформированные культурными традициями и семейными ценностями. В то же время лексема может обладать положительной эмоционально-оценочной окраской, поскольку молодость женщины ассоциируется с привлекательностью, жизненной активностью и возможностью дальнейшей реализации её социальных и семейных ролей. Таким образом, **чавонзан** представляет собой комплексную номинацию, в которой возрастной признак взаимодействует с социальными и культурными смыслами. Её употребление позволяет увидеть, каким образом в таджикской языковой картине мира категория молодой женщины

соотносится не только с определённым этапом жизни, но и с системой общественных представлений о женственности, семейном статусе и социальной роли.

«**КАМПИР** کمپير пиразан, зани солхӯрда ва фартут: чолу кампир пирмарду пиразан» [14, с.589]. Старуха, пожилая и одряхлевшая женщина.

В этом же ряду следует рассматривать синонимичные данному слову слова «**ПИРАЗАН** پيرزن зани пир, зани солхӯрда, кампир» [15, с.100]. Старуха, старая женщина, в возрасте. Другим синонимом является слово «**ПИРАЗОЛ** پيرزال пиразан, кампир [15, с.100]. Престарелая старуха.

Все рассматриваемые лексические единицы имеют сходное значение и относятся к обозначению женщин, находящихся в пожилом возрасте. Другим синонимом со значением преклонного возраста является слово «**СОБУТА** سابوته//صابوته зани пир, пиразан» [15, с.256]. Старая женщина. Проблема возраста в отношении женщин рассматривается более остро, чем в мужской среде. Хотя невозможно обозначить универсальный возраст, после которого женщина воспринимается как старушка, в обществе существуют определённые стереотипы и нормы, определяющие отношение к женщинам пожилого возраста.

Замыкает этот синонимический ряд слово «**ПОРОВ** پاراو кит. пир, пиразан, кампир» [15, с.115]. Пожилая женщина, старая, старуха. Следует отметить, что последние два слова малоупотребительны в таджикском языке.

Грубое обозначение преклонного возраста часто передают через слово «**АЧУЗ** // **АЧУЗА** а. عجز//عجوزه 1. пиру фартут; пиразан, кампир. 2. духтар; ачузи фартут дунёи кухна» [14, с.103]. Баба-яга. 1. В значении старой, дряхлой. 2. Девушка; дряхлая баба-яга. Ачуза – старая, дряхлая, уродливая, пожилая женщина. В таджикском языке ачуза могут называть и сварливую, злую женщину, и необязательно старую.

В синонимический ряд данного возрастного класса можно включить также малоупотребительное разговорное слово «**БУЧЧАК** بچک гуфт. пажмурда; фарсуда, фартут: кампири уччаку буччақ» [14, с.250]. Оно, кроме возраста, указывает на неказистую внешность – очень морщинистая, изношенная, избитая жизнью старуха.

Следующие лексические единицы **русского языка** актуализируют возрастной компонент исследуемого концепта. Самая младшая по возрасту представлена словом «**ДЕВОЧКА** – девочки, ж. 1. Ребёнок женского пола; малолетняя девушка. 2. Женщина лёгкого поведения, проститутка (вульг.)» [13].

В основном данная лексема реализуется в первом значении, однако второе значение начинает активнее употребляться с конца XX – начала XXI века, особенно среди молодёжи. Подобную динамику можно связать с изменением традиционных нравственных ориентиров, ослаблением системы ценностного воспитания молодого поколения, влиянием массовой культуры и расширением информационного пространства, в том числе доступностью интернет-ресурсов. В русском менталитете образ девочки с раннего возраста связан с представлением о воспитанности, самостоятельности суждений и умении соблюдать нормы поведения. Родители стремятся с детства сформировать у дочери нравственные ориентиры, целомудрие и чувство собственного достоинства. Девочка не должна нарушать установленные моральные границы; ей должны быть свойственны заботливость, доброта, внимательность, чуткость и любовь. Совокупность этих качеств получает дальнейшее развитие и проявляется на последующих возрастных этапах.

Следующая возрастная группа отражена в слове «**ДЕВУШКА**, девушки, ж. 1. Лицо женского пола, достигшее половой зрелости, но ещё не вступившее в брак. 2. Служанка, работница (разг. устар.)» [13].

Во втором значении данная лексема в современном русском языке практически не употребляется и семантически не связана с её основным значением. Рассматриваемая возрастная категория в сознании таджиков, шугнанцев и русских соотносится с образом девушки, вступающей в период самостоятельной и семейной жизни. Данный возраст предполагает определённые требования к её внешним и внутренним качествам, включая воспитанность, уровень образования, сформированность мировоззрения и способность соблюдать нормы поведения в различных ситуациях.

С этим же возрастом связано и слово «**ДЕВИЦА** – (офиц. устар. разг.) и (нар. – поэт.) Девушка, девицы, ж. То же, что девушка в 1 знач.» [13].

Хотя в словарных источниках значение рассматриваемой лексемы определяется через её связь с понятием «девушка», современная языковая практика позволяет отметить наличие у неё пренебрежительной коннотации. В настоящее время данное обозначение воспринимается как устаревшее и преимущественно относится к женщине, достигшей брачного возраста, но при этом не имевшей опыта супружеских отношений.

Другим словом, отражающим данный возраст, является «**ДЕВА**, – девы, ж. (книжн. поэт.). То же, что девушка в 1 знач.» [13].

Согласно словарным источникам, рассматриваемое слово относится к возвышенной лексике и может характеризовать женщину, которая к определённому возрасту не вступила в брак и не имела отношений с мужчиной. Именно с последним значением связано возникновение устойчивого выражения «старая дева». На Руси в Средние века девушки, как правило, вступали в брак уже в четырнадцати-пятнадцатилетнем возрасте. Раннее замужество исследователи нередко связывают с социальными представлениями того времени и стремлением мужчины влиять на формирование характера будущей супруги. Считалось, что молодую девушку, ещё не обладавшую значительным жизненным опытом и устойчивыми убеждениями, было легче воспитать в соответствии с представлениями мужа о семейной жизни. Таким образом, раннее заключение брака объяснялось не столько биологической способностью женщины к деторождению, поскольку возможность иметь детей сохраняется и в более зрелом возрасте. Существенную роль играли социальные и семейные нормы, согласно которым юную супругу стремились сформировать как хозяйку и жену в соответствии с ожиданиями мужа. С возрастом, когда характер и взгляды женщины становились более самостоятельными, подобное влияние осуществить было значительно труднее. В результате для обозначения незамужних женщин в противопоставление замужним постепенно закрепились такие выражения, как «старая дева» и «седа макушка».

Слово *молодка* отмечено в словаре как «**МОЛОДКА**, молодки, ж.1. То же, что молодница (обл.). 2. «Молодая курица» [13] – диалектизм, который означает молодую женщину, но уже замужнюю: «**МОЛОДИЦА** *молодицы, ж. (обл.). Молодая крестьянская замужняя женщина*» [13]. В современном русском литературном языке данное слово не употребляется. Во втором значении используется по отношению к молодой курице.

Наиболее употребительным в возрастной группе является слово «**ЖЕНЩИНА**, женщины, ж.1. Лицо противоположное мужчине по полу. 2. Взрослая, в противопоставление девочке. Замужняя женщина. 3. Лицо женского пола лёгкого поведения, кокетка (фам.)» [13]. В словарной дефиниции достаточно отчётливо подчёркивается возрастной разрыв между девушкой и женщиной, связанный с половой жизнью и замужеством. Женщина – это мать, жена и хранительница очага. Женщины достаточно быстро свыкались с данной своей ролью: *В женщине природой заложена потребность созидать, а не разрушать. Женщина должна быть хранительницей очага и воспитателем своих детей.* В третьем значении данное слово является малоупотребительным.

С точки зрения возрастной дифференциации, слову *женщина* близко разговорное *баба*: «**БАБА**, бабы, ж. 1. В устах «господь» (прежде) и в крестьянском быту – замужняя крестьянка, противоп. девка. 2. Жена (простореч.). 3. Вообще женщина (разг. вульг.)» [13].

В современном русском языке это слово может восприниматься как уничижительное или оскорбительное обращение к женщине. В XVIII веке на Руси оно употреблялось преимущественно для обозначения женщины, принадлежавшей к простому народу. При этом по отношению к представительницам более состоятельных сословий, например, купчихам или помещицам, такое наименование обычно не применялось.

Слово *тётка* применительно, как репрезентация возраста, только во втором значении: «**ТЁТКА**, *тётки*, ж.1. Сестра отца или матери. 2. Обращение к пожилой женщине (простореч.)» [13]. До революции в России принято было обращение «тётушка», особенно в высших кругах. Так называли обычно только родственников: *Как ваше здоровье, тётушка Софья?* В наши дни *тётушка* – это архаизм. Зато в ходу обращение *тётя*.

Замыкает группу слов, означающих возраст женщины в русском языке, слово *старуха*: «**СТАРУХА, старухи**. Женск. к старику в 1 знач. Глубокая старуха. *Старушка, старушки*, ж. Уменьш.-ласкат. к старухе» [13].

В представлениях русского народа старуха нередко ассоциируется с женщиной, достигшей заключительного периода жизни – старости. Этот этап обычно связывают с ослаблением здоровья, снижением умственных способностей и постепенным угасанием физических функций организма. В художественных произведениях данный образ также может приобретать символическое значение и использоваться как метафорическое воплощение смерти.

Выводы. Таким образом, анализ возрастных номинаций женского лица в таджикском и русском языках показывает, что их семантика формируется не только на основе возрастного признака, но и с учётом семейного положения, социального статуса и эмоционально-оценочного отношения говорящего. В обоих языках прослеживается последовательное обозначение различных этапов женского возраста – от детства и девичества до зрелости и старости. При этом таджикские номинации особенно ярко демонстрируют взаимосвязь возраста с семейно-социальными представлениями, тогда как в русском языке заметнее стилистическая и эмоциональная вариативность отдельных обозначений. Полученные данные позволяют говорить о том, что система возрастных номинаций отражает не только языковую категоризацию возраста, но и культурные представления о положении женщины на разных этапах её жизни.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры теоретического и прикладного языкознания Российско-таджикского (Славянского) университета, на тему «Усовершенствование методов научных исследований в сфере лингвистики, компаративистики и типологии языков», на 2026-2030 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1993. – 1632 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.
3. Каримова Н.И. Вербализация концепта «Пространство» в русской, польской и таджикской национально-культурных картинах мира: монография / Н.И. Каримова. – Душанбе: РТСУ, 2020. – 173 с.
4. Красных В.В. «Свой» среди чужих: миф или реальность / В.В. Красных – М.: Гнозис, 2003. – 374 с.
5. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. – 5-е изд., стер. – М.: Русский язык, 2003. – 856 с.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ, 1996. – 245 с.
7. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – 505 с.
8. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
9. Пименова М.В. Душа и дух: особенности концептуализации: монография / М.В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 386 с.
10. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 191 с.
11. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В.И. Постовалова // Пермский государственный педагогический университет. – Пермь, 2011. – С.1-14.
12. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М., 1996. – 288 с.
13. Ушаков Д.И. Толковый словарь [электронный ресурс]. URL: <https://ushakovdictionary.ru> (дата обращения: 22.05.2026).
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И СИННУСОЛИИ КОНСЕПТИ «ЗАН» ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ҶАҲОНИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Дар мақола тасвири марбут ба синну сол дар мафҳуми «зан» дар доираи ҷаҳонбинии забони тоҷикӣ ва русӣ баррасӣ мешавад. Дар он воҳидҳои луғавӣ, ки марҳилаҳои гуногуни ҳаёти занро – аз кӯдакӣ ва

духтарӣ то чавонӣ, камолот ва пиронсолӣ – ифода мекунанд, таҳлил мегарданд. Муайян шудааст, ки семантикаи вобаста ба синну соли истилоҳоти мавриди омӯзиш бо вазъи оилавӣ, мавқеи иҷтимоӣ ва мафҳумҳои эҳсосӣ-арзёбӣ ва фарҳангӣ робитаи зич дорад. Дар забони тоҷикӣ робитаи байни ифодаҳои марбут ба синну сол ва тасаввуроти анъанавӣ оид ба духтарӣ, издивоҷ ва нақши зан дар оила бахусус равшан ба назар мерасад. Забони русӣ дар истилоҳоти ифодакунандаи синн тафовутҳои назарраси сабқӣ ва арзёбикунандаву эҳсосиро нишон медиҳад. Муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ҳам умумиятҳо ва ҳам хусусиятҳои хоси фарҳангиро дар дарки мафҳуми синни зан ошкор месозад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки истилоҳоти марбут ба синн на танҳо марҳилаҳои пайдарпайи ҳаёти зан, балки тарзи қабули ўро дар заминаи мушаххаси забонӣ ва фарҳангӣ низ инъикос мекунанд.

Калидвожаҳо: концепт, зан, тасвири забонии ҷаҳон, инъикос, лексемаҳо, забон, менталитет, духтар.

ВОЗРАСТНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ЖЕНЩИНА» В ТАДЖИКСКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

В статье рассматривается возрастная репрезентация концепта «женщина» в таджикской и русской языковых картинах мира. Анализируются лексические единицы, обозначающие различные возрастные этапы женского лица – от детства и девичества до молодости, зрелости и старости. Установлено, что возрастная семантика исследуемых номинаций тесно связана с семейным положением, социальным статусом, эмоционально-оценочными и культурными представлениями. В таджикском языке особенно заметна связь возрастных обозначений с традиционными представлениями о девичестве, браке и семейной роли женщины. В русском языке наблюдается значительная стилистическая и эмоционально-оценочная вариативность возрастных номинаций. Сопоставление таджикского и русского языков позволяет выявить общие закономерности и национально-культурные особенности осмысления женского возраста. Исследование показывает, что возрастные номинации отражают не только последовательные этапы жизни женщины, но и характер её восприятия в определённой языковой и культурной среде.

Ключевые слова: концепт, женщина, языковая картина мира, репрезентация, лексемы, язык, менталитет, девушка.

AGE-RELATED REPRESENTATION OF THE CONCEPT "WOMAN" IN TAJIK AND RUSSIAN LINGUISTIC WORLDVIEWS

The article examines the age-related representation of the concept "woman" within the Tajik and Russian linguistic worldviews. It analyzes lexical units denoting various stages of a woman's life—from childhood and girlhood to youth, maturity, and old age. It has been established that the age-related semantics of the terms under study are closely linked to marital status, social standing, and emotional-evaluative and cultural concepts. In the Tajik language, the connection between age-related terms and traditional notions regarding maidenhood, marriage, and a woman's role in the family is particularly evident. In Russian, significant stylistic and emotional-evaluative variation is observed in age-related terms. A comparison of the Tajik and Russian languages makes it possible to identify common patterns and national-cultural specificities in the conceptualization of a woman's age. The study demonstrates that age-related terms reflect not only the successive stages of a woman's life but also the nature of her perception within a specific linguistic and cultural environment.

Keywords: concept, woman, linguistic worldview, representation, lexemes, language, mentality, girl.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Максудзода Назарбегим Моёнишо* – унвонҷӯии кафедраи забоншиносии назариявӣ ва амалии Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон. **Суроға:** 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода, 30. **Телефон:** (+992) 557-77-79-99. **E-mail:** naida94.94@mail.ru.

Сведения об авторе: *Максудзода Назарбегим Моёнишо* – саискатель кафедры теоретического и прикладного языкознания Российско-Таджикского (Славянского) университета. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. **Телефон:** (+992) 557-77-79-99. **E-mail:** naida94.94@mail.ru.

Information about the author: *Maksudzoda Nazarbegim Moyonsho* – Postgraduate Student of the Department of Theoretical and Applied Linguistics at Russian-Tajik (Slavonic) University. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade Str., 30. **Phone:** (+992) 557-77-79-99. **E-mail:** naida94.94@mail.ru.

Статья поступила в редакцию: 18.07.2026
Одобрена после рецензирования: 28.09.2026
Принята к публикации: 29.09.2026

КЛАССИФИКАЦИЯ КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕАЛИЙ И ИХ ПЕРЕДАЧА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Абдуллоева М.М.

Таджикский национальный университет

Введение. Художественный перевод является одним из самых сложных видов переводческой деятельности. Он включает в себя передачу стиля и смысла через различные культурные границы, а также тонкое понимание замысла и стиля автора. При переводе художественных текстов переводчик создает новое произведение на целевом языке, стремясь сохранить эмоциональное воздействие и влияние оригинала на читателя. В своей книге Лев Семёнович Бархударов отмечает: для того чтобы понять сущность перевода, прежде всего необходимо глубоко разработать теорию языковых значений [4, с.50].

Автор книги «Теория перевода» Вилен Наумович Комиссаров говорит, что лингвистическая специфика каждого текста, направленность его содержания на конкретное языковое сообщество, знания, культурные и исторические особенности этого сообщества не могут быть в «совершенной» полноте обнаружены в другом языке [8, с.21]. Каждый художественный перевод включает в себя метафоры, неологизмы, диалектизмы, топонимы, а также слова, не имеющие точного перевода на другой язык.

Такие слова называются «безэквивалентной лексикой», к основным видам которой относятся реалии, экзотизмы, историзмы, фразеологизмы, имена собственные, а также слова с суффиксами субъективной оценки (лакуны). Безэквивалентная лексика по своему содержанию является масштабным массивом лексем, «которые не имеют ни полных, ни частичных эквивалентов среди лексических единиц любого другого языка» [12, с.87]. Среди безэквивалентных единиц реалии занимают особое место – слова и выражения, отражающие уникальные культурные, исторические и социальные особенности народа, «в то время как словарь без эквивалентной лексики изменяется в соответствии с языками оригинала и перевода» [3, с.117]. Слово реалия происходит от латинского слова *realis* – «вещественный, действительный», которое развивалось в лингвистике в начале 1950-х годов. Данные единицы «составляют особый, наибольший по количеству разряд без эквивалентной лексики» [18, с.73]. Книга Сергея Ивановича Влахова и Сиднея Петровича Флорина под названием «Непереводимое в переводе» привлекает внимание исследователей, так как в ней иллюстрируется одна из главных проблем теории перевода – проблема передачи культурно-национальных особенностей текста, обусловленных средой его создания, и сохранения национальной идентичности оригинала. Болгарские учёные называют реалии непереводимыми, однако они делают акцент на то, что переводчик должен стремиться к адекватной передаче реалий, веря в свои знания. «Как правило, реалии являются непереводимыми словами в тексте оригинала, но, тем не менее, они передаются, однако не путем перевода» [6, с.128].

Георгий Дмитриевич Томахин – выдающийся советский и российский лингвист, исследователь проблемы отражения языка в культуре и быте носителей языка, подчеркивает, что реалии представляют собой «слова, обозначающие предметы или явления, связанные с историей, культурой, экономикой и бытом страны изучаемого языка, которые отличаются полностью или частично от лексических понятий слов сопоставляемого языка» [16, с.15].

Как отмечает российский учёный-филолог и специалист по переводоведению Наталья Николаевна Николина, реалии представляют собой «компонент фоновых знаний, необходимых для понимания иноязычного текста» [13, с.18].

В соответствии с мнением вышеупомянутых ученых, мы рассмотрим типы интерпретации реалий в художественном тексте на основе примеров из «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси и «Толкового таджикского словаря».

Материалы и методы исследования. Методологической основой исследования послужил теоретический анализ и обобщение научной литературы, посвященной вопросам передачи культурно-национальных реалий в художественном переводе.

Для исследования употреблены работы отечественных и зарубежных ученых в сфере лингвистики и переводоведения, в частности работы М.Ф. Турсунова [18], В.Н. Комиссарова [8], С. Флорина и С. Влахова [6], Л.С. Бархударова [4], Г.Д. Томашина [16] и других.

В исследовании использовались следующие методы: описательный метод, направленный на описание реалий как особой категории безэквивалентной лексики; сравнительно-сопоставительный метод, позволяющий обнаружить особенности передачи реалий на другие языки; также использовался классификационный метод для систематизации типов реалий и способов их интерпретации.

Комплексное использование данных методов позволило выявить основные способы передачи культурной и национальной действительности и определить их роль в литературном тексте. Применение вышеуказанных методов позволило выявить основные способы передачи культурно-национальных реалий и осмыслить их функцию в художественном тексте.

Основной текст. В каждом художественном тексте встречаются культурно-национальные реалии. Для интерпретации данных единиц с одного языка на другой язык переводчик должен знать точно и адекватно культуру исходного и целевого языков. Обязанность переводчика – не только передать текст с одного языка на другой, а также установить межкультурную коммуникацию. Для переводчика важно сохранить их и должным образом перевести, обеспечивая межкультурное взаимодействие. Как отметил советский учёный-лингвист Михаил Михайлович Копыленко, «при переводе, прежде всего, нужно передать образ безэквивалентной лексики, а не её языковую структуру» [9, с.28]. Сохранение реалии в сюжете текста может быть частью художественного замысла, и их исключение возможно ухудшит стиля авторского письма. По мнению Мирзоева Г.С., переводчик должен тщательно учитывать, как языковые формы, так и культурные ассоциации, и контекстуальные нюансы, чтобы правильно перевести реалию для того чтобы она была понятна читателям [11, с.50].

Также она считает правильный перевод реалий «ключевым принципом», так как при переводе необходимо обеспечить эквивалентность каждой реалии и передать прагматические особенности в форме, понятной представителям чужой культуры. Иначе говоря, «сохранение национально-культурной специфики и прагматических свойств реалий является существенным требованием на уровне руководящих принципов перевода» [11, с.50].

Всвоей статье современный ученый-лингвист – Садаева Ф.Ш. выделила следующие важные приёмы перевода реалий:

«Транслитерация (транскрипция) – передача звучания оригинального слова буквами целевого языка;

Калькирование – дословный перевод частей сложного слова или фразы;

Описательный перевод – разъяснение значения реалии с помощью описания;

Функциональный аналог – поиск соответствующего явления в культуре перевода;

Замена (адаптация) – замена на аналогичное по функции / значению понятие;

Опущение (эллиминация) – полное исключение реалии из перевода» [15, с.7-14].

Выбор конкретного способа перевода текста определяется от различных факторов: в зависимости от характера текста, значимости реалии в контексте, специфики самих реалий, также особенностей исходного и целевого языков и целевой аудитории перевода. Для перевода топонимов и собственных имен особенно используется транслитерация или транскрипция, но, когда перевод остается непонятным читателям, понадобится описание. Таджикский филолог Турсунов Ф.М. упомянул, что «в научной литературе по проблемам теории и практики перевода транскрипция и транслитерация упоминаются как самый распространенный способ передачи реалий, особенно собственных имен» [18, с.60]. Когда транслитерация или транскрипция не одобряется, можно использовать калькирование, но калькирование меньше употребляется, чем транслитерация и транскрипция. Для

объяснения смысла и сути понятий используется описательный перевод, однако этот способ не имеет культурного аналога, например, «сада – таджикский национальный праздник, отмечается за 50 суток до праздника «Навруз», с разжиганием костров как символа победы света над тьмой» [20, с.19].

К числу гибких интерпретирующих приемов относятся функциональные аналоги и замены, широко используемые в рекламных и публицистических текстах для сохранения не только текста и прагматического эффекта, но и смыслового и прагматического воздействия. Однако избыточная адаптация текста может привести к «этнокультурной ликвидации». Опусшении реалий не всегда правильный выбор, так как это может привести к потери эмоциональной и культурной окраски. Н.Н. Николина отметила, что «трудность перевода состоит в том, что тексты содержат большой объем разнообразной информации, требующей владения фоновыми знаниями, в число которых входят реалии. Особенно проблематичным в этом плане оказывается перевод художественных текстов, которые помимо указанной национально и культурно окрашенной информации, содержат также тропы» [13, с.326].

Для точного правильного перевода важно классифицировать реалии. Во-первых, для описания и определения конкретной лексики, и во-вторых, для разработки корректных решений при переводе реалии. В своей книге С. Влахов и С. Флорин предложили подробную классификацию реалий в схеме, которая позволяет рассматривать их с разных точек зрения. Рассмотрим эту схему, на примерах из эпоса «Шахнаме» А. Фирдоуси и Толкового словаря таджикского языка:

I. Предметное деление

А. Географические реалии:

- 1) Названия объектов физической географии, в том числе и метеорологии: Омул, Албурзкух, Дамовандкух [20, с.40,38,39];
- 2) Названия географических объектов, связанных с человеческой деятельностью: бора, хауз [19, с. 230,494];
- 3) Названия эндемиков: лаъли Бадахшан [20, с.115].

Б. Этнографические реалии:

- 1) Бытовые:
  - а) кушанье, питье: хон, мей, бода [20, с.36,19];
  - б) одежда: джома, кулах, жупин [20, с.33,40];
  - в) жилье, мебель: кох, айван, диж, бора [20, с.38, 26, 31, 28];
  - г) транспорт: ароба [19, с.79];
  - д) другие: зин [20, с.140].
- 2) Труд:
  - а) люди труда: охангар, дехган [20, с.33,657];
  - б) орудия труда: арра, табар, теша, гироз [20, с.19].
- 3) Искусство и культура:
  - а) музыка и танцы: макам, дастгах, сегах [19, с.749, 426, 234];
  - б) музыкальные инструменты: дутар, рубаб, танбур, соз, най [19, с.481, 174, 314, 262, 887];
  - в) фольклор: Заххак, Ахриман, Иблис [20, с.23, 20, 23];
  - г) театр: тазия, марака [19, с.342, 787].
  - д) другие искусства и предметы искусств: адрасбофи, намадбофи, абрешимдузи [19, с.40, 892, 31];
  - е) исполнители: ашулахон, марсиясаро, мотриб [19, с.105, 765, 855];
  - ж) обычаи, ритуалы: рамазан [19, с.142];
  - з) праздники, игры: Мехргон, Сада, Навруз [20, с.40,19,13];
  - и) мифология: Симург, Аргангдив, Диви Сапед [20, с.160,162];
  - к) культы-служители и последователи: дервиш [19, с.411];
  - л) календарь: сарв, мехрмах, хамал [20, с.41, 39, 17].
- 4) Этнические объекты:
  - а) этнонимы: Сасаниды, Саманиды [19, с.267, 266];
  - б) название лиц по месту жительства: бадахшанец, бактрийский [19, с.111, 238].

5) Меры и деньги:

- а) единицы мер: фарсанг [20, с.136].
- б) денежные единицы: дирам [20, с.40].

В. Общественно-политические реалии:

1) Административно-территориальное устройство:

- а) административно-территориальные единицы: шахристан, вилоят, шахрак [19, с.662, 276, 661].

2) Органы и носители власти:

- а) органы власти: меджлис [19, с.781];
- б) носители власти: шоханшоҳ, бек [19, с.684, 174].

3) Общественно-политической жизни:

- а) политическая деятельность и деятели: фидаи [19, с.414];
- б) патриотические и общественные движения: имам, шахид [19, с.545, 686];
- в) звания, степени, титулы, обращения: сардар, шахиншах [19, с.215, 685];
- г) учебные заведения и культурные учреждения: китабхана, медресе [19, с. 614,

740];

- д) сословия и касты: муфтий, дервиш [19, с.857, 411].

4) Военные реалии:

- а) подразделения: сипах [20, с.37];
- б) оружие: ханджар, гурз, найза, тег [20, с.17, 37];
- в) военнослужащие: лашкар, джанговарон [20, с.37].

II. Местное деление

А. В плоскости одного языка:

1) Свои реалии:

- а) национальные
- б) локальные
- в) микрореалии

2) Чужие реалии:

- а) интернациональные
- б) региональные» [6, с.57].

Б. В плоскости пары языков:

- 1) Внутренние реалии
- 2) Внешние реалии

Свои реалии – в основном выражаются исконные слова, но и могут быть заимствованные слова, которые ассимилировались в языке и утратили ощущение чужеродности для носителей.

Под чужими реалиями понимаются заимствованные слова и понятия, значение которых непонятно читателю и нуждается в объяснении.

Опираясь на сравнительный анализ языков Валерий Павлович Берков, исследователь в области переводоведения, выделяет внутренние и внешние реалии [5, с.113].

К внешним реалиям относятся те слова и понятия, которые непонятны носителям обоих языков (переводимого и исходного), например, в строке «Ки чавшан набуд он гах оини чанг» слова **чавшан** [20, с.17] считается внешней реалией для английского и французского языков.

Внутренние реалии – это те реалии, которые присущие одной культурно-языковой системе и воспринимаются как инородные. В качестве примера можно привести слово **чавшан** [20, с.17], которое является внешним для английского и французского языков, но оно считается внутренним для французско-таджикских или таджикско-английских языков.

III. Временное деление

Как указали С. Влахов и С. Флорин, можно разделить все реалии на: «1) современные и 2) исторические, но четко обусловленные фактором времени:

- 1) Связь реалий по предмету и времени;
- 2) Связь реалий по месту и времени;
- 3) Поступление чужих реалий в язык;
- 4) Реалии, вошедшие через художественную литературу;
- 5) Освоение чужих реалий» [6, с.65].

Связь реалий по предмету и времени. Состояние слова как реалии не обладает абсолютной устойчивостью и может измениться со временем. Так, термин способен

переходить в группу реалий, а реалья, наоборот, превращается в термин. Такая трансформация обусловлена различными факторами, например, возникновением новых технических объектов или исчезновением старых явлений, которые со временем утрачиваясь, переходя в историю, становятся историческими реалиями.

Связь реалий по месту и времени. Исторические реалии обладают устойчивой связью с национальной основой, особенно когда речь идет о явлениях глубокой древности. Но можно рассмотреть многие реалии с исторической точки зрения, не теряя их национальной принадлежности.

Поступление чужих реалий. Поступление чужих реалий в лексику происходит регулярно. Это зависит от политико-исторических случаев жизни страны, а иногда появления новых литературных течений.

Реалии, вошедшие через художественную литературу. Большинство реалий проникают в лексику через литературные связи. Вводятся они писателями или переводчиками. Ярким примером могут стать произведения С. Айни (в романе «Дохунда» много использовано русских реалий, например, **клуб, декломация** и др. [1, с.413]), поэзии М. Турсунзаде (есть реалии Индии, например, **Ганг, Дехрадун** [17, с.11]).

Освоение чужих реалий. Выше мы отмечали вхождение поступлении реалий по причине исторических событий. Здесь речь идет о поступлении реалий из чужой лексики, но не связанное с государством или эпохой, а зависящее от моды. Эти модные слова отличаются от других тем, что быстро привлекают внимание, но быстро и устаревают.

IV. Переводческое деление

В переводоведении художественном переводе изучение реалий играет особо важную роль, так как они являются важным элементом в языкознании, тесно связанным с культурой и историей определенной страны [6, с.47-79].

Обсуждение. Следует подчеркнуть, что реалии выполняют особо важную функцию в воссоздании атмосферы и быта страны исторического периода. Также они являются носителем национально-культурной информации. Если реалья пропускается и не переводится во время перевода со стороны переводчика, то это указывает на неспособность переводчика осуществить межкультурное взаимодействие между создателем исходного текста и рецепиентом перевода. Адекватная передача реалии предполагает не только особое знание языка, но и развитую интеркультурную компетенцию. Советский и российский лингвист, переводчик, Александр Давидович Швейцер подчеркивал, что реалии «наиболее ярко выражают этнокультурную специфику, в силу чего оказываются наиболее трудно переводимыми элементами текста» [15, с.8].

Чтобы перевод реалий был адекватным необходим междисциплинарный подход, основанный на понимании культурной основы и прагматики текста.

Выводы. Можно прийти к выводу, что реалии предоставляют собой одну из наиболее специфических и обширных категорий безэквивалентной лексики. Они представляют культурно-национальные элементы определенной страны, которых нет в другой культуре. Реалии играют ключевую роль для передачи культурно-национальной информации. Поэтому неверное описание этих элементов может привести к потере смысла, искажению эмоциональной и культурной окраски и даже коммуникативному непониманию. Таким образом, переводчику необходимо развивать культурологическое знание и межкультурное толкование. Удачные методы перевода достигаются за счет использования описательных структур, функциональных аналогий и культурных объяснений.

В ходе исследования стало ясно, что адекватность перевода обеспечивается использованием различных методов перевода, таких как транскрипция, калькирование, описательный перевод и функциональная замена, выбор которых зависит от контекста, коммуникативной задачи и целевой аудитории. Следовательно, эффективный перевод реалий служит сохранению культурной информации и более глубокому пониманию оригинального текста в переводе.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы кафедры английского языка и сопоставительной типологии факультета азиатских и европейских языков Таджикского национального университета, на тему «Проблема передачи культурно-национальных реалий при

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Дохунда / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 431 с.
2. Алексеева М.Л. Перевод реалий и реалий перевода: особенности передачи русских реалий в разновременных немецких переводах романов Ф.М. Достоевского / М.Л. Алексеева. – Вестник МГУ. Серия Теория перевода, 2010. – 221 с.
3. Амири М.А. Классификация реалий в русском и персидском языках / М.А. Амири, А.А. Мадаени // Вестник РУДН. Серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания. – 2014. – №4. – С.90-97.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М.: Междунар. отношения, 1973. – 240 с.
5. Берков В.П. Вопросы двуязычной лексикографии / В.П. Берков. – Л.: Изд-во Ленинградского государственного университета, 1973. – 192 с.
6. Влахов С. Непереводимое в переводе: учебное пособие / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
7. Ивлева А.Ю. Реалии национальной культуры как объект переводческого исследования / А.Ю. Ивлева, К.С. Куликова // Гуманитарные научные исследования. – 2017. – №2. – С.117-120.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 324 с.
9. Копыленко М.М. Очерки по общей фразеологии. Проблемы, методы, опыты / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. – Воронеж, 1978. – 144 с.
10. Мамадназаров А. Достижение таджикской лексикографии / А. Мамадназаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – №4/4(91). – С.37-45.
11. Мирзоева Г.С. Национальные – культурные особенности реалий в художественном тексте и проблемы их перевода / Г.С. Мирзоева // Model and method in modern science. – 2023. – С.46-50.
12. Нелюбин Л.Л. Толковый переводческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – М.: Флинта, 2003. – 178 с.
13. Николина Н.Н. Способы передачи реалий при переводе художественных текстов (на примере переводов романа С.Кинга «Оно») / Н.Н. Николина // Грамота. – 2018. – №10(88). – С.325-329.
14. Николукина А.Н. Реалия / А.Н. Николукина // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак. – 2001. – С.863-1595.
15. Садаева Ф.Ш. Проблема перевода реалий и культурных коннотаций в межкультурной коммуникации / Ф.Ш. Садаева // Актуальные исследования. – 2024. – №42(224). – С.7-14
16. Томахин Г.Д. Реалии – американизмы. Пособие по страноведению: учеб. пособие для институтов и факультетов иностранных языков / Г.Д. Томахин. – М.: Высшая школа, 1988. – 239 с.
17. Турсунзаде М. От Ганга до Кремля / М. Турсунзаде. – М.: Правда, 1971. – 32 с.
18. Турсунов М.Ф. О средствах передачи национально-культурного компонента художественного текста / М.Ф. Турсунов // Учёные записки. – 2022. – №3(72). – С.73.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
20. Фирдавси А. Шохнома / А. Фирдавси. – Душанбе: Шарқ и озод, 2025. – 792 с.

ТАСНИФИ РЕАЛИЯҲОИ ФАРҲАНГИВУ МИЛЛӢ ВА ИНТИҚОЛИ ОНҲО ҲАНГОМИ ТАРҶУМАИ МАТНҲОИ БАДЕӢ

Дар мақолаи мазкур интиқ оли калимаҳои фарҳангӣ ва милли дар тарҷумаи матнҳои адабӣ баррасӣ шудаанд. Вобаста ба ин, дар мақола воситаҳои интиқоли калимаҳои фарҳангӣ ва миллиро, ки аз ҷониби назарияпардозони тарҷумон пешниҳод шудаанд, баррасӣ гардидаанд. Инчунин, роҳҳои гуногун барои тафсир ва таснифи ин унсурҳои забонӣ таҳлил карда шудааст. Ҳамин тариқ, аҳамияти реалияҳо дар фаҳмидани маънои асарҳо ва матн таъкид карда мешавад. Дар мақола инчунин қайд карда мешавад, ки калимаҳои фарҳангӣ-миллӣ гуруҳи калони вохидҳои луғавиро ташкил менамоянд, ки дар назарияи тарҷума вохидҳои луғавӣ бемуодил шинохта шуда, таваҷҷуҳи олимони ин соҳаҳо ҷалб сохтааст. Дар мақола таҳлил карда мешавад, ки чӣ гуна ин калимаҳо фазои махсус эҷод мекунанд ва матни бадеиро ғани мегардонанд.

Калидвожаҳо: вохиди луғавӣ бемуодил, фарҳанг, экзотизмҳо, тарҷумашиноӣ, транслитератсия, калка, муродифи функционалӣ, интернационалӣ, тарҷумаи бадеӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕАЛИЙ И ИХ ПЕРЕДАЧА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Статья посвящена исследованию передачи культурно-национальных реалий при переводе художественных текстов. В связи с этим в статье рассматриваются средства передачи культурно-национальных реалий, предложенные различными теоретиками перевода. А также анализируются различные подходы к толкованию и классификации данного языкового явления. Таким образом, подчеркивается их важность в понимании смысла произведений и контекста. В статье также отмечается, что лексические единицы с национально-культурным компонентом, реалии составляют большую группу единиц, которые в теории перевода определяются понятием без эквивалентной лексики, что привлекло внимание ученых в этой области. В статье рассматривается формирование реалий как способов создания особой атмосферы и средств обогащения художественного произведения.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, культура, экзотизмы, переводоведение, транслитерация, калькирование, функциональный аналог, интернациональный, художественный перевод.

CLASSIFICATION OF CULTURAL-NATIONAL REALIA AND THEIR TRANSLATION IN LITERARY TEXTS

The article is devoted to the study of the transfer of cultural and national realities in the translation of literary texts. In this regard, the article examines the means of conveying cultural and national realities proposed by various translation theorists. Also, various approaches to the interpretation and classification of this linguistic element are analyzed. Thus, their importance in understanding the meaning of works and context is emphasized. The article also notes that lexical units from national-cultural reality constitute a large group of units that in translation theory are defined as concepts without equivalent vocabulary, which has attracted the attention of all scientists in this field. The article examines how these realities create a special atmosphere and enrich a work of literary text.

Keywords: non-equivalent vocabulary, culture, exoticism, translation theory, transliteration, calquing, functional analogue, international, literary translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Мубина Миршакаровна* – докторанти курси 1-уми факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 987-93-01-10. **E-mail:** abdulloeva0110@gmail.com.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Мубина Миршакаровна* – докторант 1 курса факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 987-93-01-10. **E-mail:** abdulloeva0110@gmail.com.

Information about the author: *Abdulloeva Mubina Mirshakarovna* – first year PhD student of Faculty of Asian and European Languages of Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** (+992) 987-93-01-10. **E-mail:** abdulloeva0110@gmail.com.

Статья поступила в редакцию: 01.09.2026

Одобрена после рецензирования: 28.09.2026

Принята к публикации: 29.09.2026

КОГНИТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ЯЗЫКА

Сафарова А.С.

Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзаде

Введение. При изучении различных направлений рассматриваются вопросы их функционирования, репрезентации и выявления их сопоставительных аспектов. В процессе изучения роли языка в познавательной (когнитивной) деятельности человека лингвистам приходится сталкиваться с такими грамматическими особенностями, которые раскрывают характерные черты развития лингвистических норм в языковой системе не одного языка, а множества языков в мире, так как в этой позиции мы обсуждаем роль и место сравнительно-сопоставительного языкознания в развитии языковых направлений. Данный процесс поэтапно рассматривает их когнитивные функции и локализованные фрагменты результатов их исследования лингвистами в различных языковых ареалах. В статье представлены цитаты из работ ряда лингвистов, рассматривавших идентичную тему, в том числе Т.В. Ахутина [2], П.К. Анохина [1], В.М. Бехтерева [5], В.В. Богданова [6], Л. Вайсгерберга [7], Р.М. Султановой [19], Г.Х. Мирзоевой [15].

Цель статьи. В данной статье мы рассмотрим лингвоэпистологию и лингвопраксеологию как фундаментальные особенности в развитии лингвистических направлений в процессе их когнитивного развития или зависимости, без которых языковое сотрудничество невозможно. Национальная аудитория, изучающая русский язык, иногда пропускает те аспекты в языке, которые стали основой вербальной репрезентации как в языке, так и за его пределами. В.В. Богданов отмечает: «Предмет изучения в лингвоэпистемологии, является познавательной функцией языка, в которой обрабатывается весь комплекс процессов, благодаря которым человек ориентируется в мире, учится, контактирует, принимает различные решения и, конечно же, приспосабливается к изменениям, проявляя толерантность» [6, с.39].

Когнитивные направления в исследовании языка служат для выявления их фундаментальных свойств, имеющих историческое развитие.

Они изучаются на основе двух точек зрения – слушающего и говорящего, которые используют эту позицию с точки зрения семасиологических и ономасиологических особенностей. Сам термин **когнитивность** происходит от латинского слова **cognoscere** [17, с.110] – **познавать**, обладает лингвоэпистемологическими свойствами или мотивами. Здесь необходимо отметить роль двух форм познавательной (когнитивной) функции языка – семасиологической и ономасиологической – как атрибутов **операционных** целей в языке [17, с.161]. Эти цели распространяются в языковой сфере как природное воодушевление и познавательное (приобретённое) свойство. В этом направлении можно рассмотреть и мотивы компаративных (сравнительных) конструкций.

По мнению Р.М. Султановой, «сравнение, как лингвистическая единица представляет собой сопоставление двух позиций или предметов, располагающих общим признаком, с целью определения их сходных черт. Сравнение устанавливает изменение интенсивности признака предмета и степени этого изменения, которое выражается средствами различных уровней языка» [19, с.162]. Итак, репрезентация грамматических и семантических свойств в лингвистике выявляется при изучении лингвоэпистемологии и лингвопраксеологии, как основных направлений в языковой системе, подлежащих сравнению и сопоставлению.

В.В. Дементьев в своей научной работе отмечает, что «семасиологические формы познавательной функции языка, с точки зрения речевых субстантивов, влияют на мировоззрение и речь индивида, определяют функции языковых единиц, которые будут отвечать на вопросы без особых затруднений, под воздействием коммуникативных функций языка» [12, с.11].

По этому вопросу можно высказать такое мнение, что лингвоэпистемология является не преднамеренным, не подготовленным, не сформированным, высказыванием, а просто

результатом действий человека. И при этом его значение распространяется в лингвистике как эталон категориальной мысли, речи и действия, необходимый в процессе исследования языков.

В разных языковых ареалах они имеют свои индивидуальные цели и задачи: грамматические (упражнения, направленные на строение слов и предложений) и прагматические (цели, ориентированные на получение практической пользы от исследованного материала).

Степень разработанности. В основном работы учёных направлены на исследование влияния когнитивных направлений в процесс восприятия языковых разновидностей в целом. Установлено, что познание мира полностью осознаётся непосредственно с помощью разработки языка и речи, так как эти функции воздействия развиваются в области филологических наук с воздействием на их сопоставительные функции. Новые факты познаются благодаря собственным наблюдениям за окружающей действительностью и изменениями в её структурных формах. Специалисты, информированные в тех или иных вопросах, передают новые исследовательские мотивы с целью увлечений и интересов в области познавательных факторов языкознания. Категориальная мысль в лингвистике является способностью мышления группировать объекты, явления и понятия в конкретные классы или категории, на основе их общих свойств. Они, в свою очередь, используют предельно общие понятия или категории в целях упорядочения своего опыта в языковой системе. Лингвисты выявили, что это понятие, как инструмент познания позволяет переработать хаос информации в структурированные представления о мире и действовать как образованный внутренний скелет логического мышления в целом.

Информация для аудиторий передаётся с помощью языка, живописи, музыки и других знаковых средств существующих в мире увлечений современных людей. Они бывают очень многообразны и многотонны, имеют индивидуальное содержание и задачи, функционирующих в фонологической сфере языка. В этом плане язык является основным средством передачи когнитивной информации для слушающих в коммуникативности жизни и деятельности. Но, если придерживаться современных взглядов на развитие языка, то образование – начиная со школы и заканчивая докторантурой, постоянно познаёт мир и не видит в нём начала и конца. Преподаватели по своему признанию в этом направлении, как правило, старше своих учеников, и они уже познали мир, усвоили и выявили свои функции в деле науки и образования в коммуникативной системе языков. По мнению Л.С. Выготского, «благодаря языку люди старших поколений веками передают свой опыт людям более молодого поколения с целью не потерять ценную информацию и накопленный опыт как необходимый материал. Они рассматривают язык как связующее звено в истории человечества, как звено с недопустимой ошибкой или с уже уцелевшей позицией, на основе которой формируется познавательная деятельность человека» [9, с.73].

Результаты познавательной деятельности студентов могут закрепляться в письменной форме, в научных и образовательных текстах, здесь люди могут приобретать знания не только в непосредственном общении, но также с помощью письменной формы языка, исследуя различного рода тексты. Исследовав многозначные понятия, лингвисты опираются на их семантическую сущность. Когнитивная же функция в языковой системе появилась в XX веке и до появления интернета для передачи познавательной информации люди стали использовать разнообразные лингвотехнические средства, такие как радио, телевидение, почта. Закреплённые знания в системе языка используются в качестве основного источника познания, основного информационного материала, где технически не опосредованные формы передачи знаний современному реципиенту доказаны наукой.

Все формы передачи знаний идут от речи, мышления и доводов, где когнитивный опыт одного поколения передаётся другому с помощью языка, образования и культурных факторов, и это естественно. В этом заключается его непреходящая ценность в языке во все времена.

Т.Г. Винокур в своих научных исследованиях писал: «В сокровищницу родного языка складывает одно поколение за другим плоды глубоких сердечных движений и мыслительных норм, плоды исторических событий в процессе которых происходят великие открытия, верования, поклонения, воззрения, следы прожитого горя и прожитой радости

или невзгод, словом, весь след своей духовной жизни народ бережно сохраняет в слове» [8, с.61].

Материалы и методы. В статье мы использовали метод сравнительного сопоставления и метод подборки материалов, в виде цитат, высказываний из научных исследований учёных. Все методы исследования направлены на позитивное восприятие когнитивных явлений в языке, материалами для исследования являются ранее исследованные материалы лингвистов, разработки, исследованные факты, брошюры, диссертационные темы.

Язык – это источник репрезентации мировоззрения человека, он имеет обильную и прочную связь в межкультурном контакте, соединяет давно отжившие мотивы, определяет культурную традицию поколения народов, историческое живое целое и призывает их к познанию.

Есть восточная притча: «Исток пера сильнее мысли, он остаётся навсегда, а то, что в мыслях всех блуждает, уйдёт в иной мир навсегда» [10, с.48], или «Что написано пером, не вырубишь топором» [11, с.91]. К этому можно добавить и следующее определение: мысль, созревшая в умах, сохраняется только в процессе контакта с текстом, то есть письменное описание является доказательством.

Роль языка в совершенствовании познавательной деятельности говорящего и мыслящего очень велика. Этот процесс совершенствования наблюдается с ростом активизации современных методов и технологии. В этом вопросе велика роль использованных текстологических материалов и электронного текста в образовательном, художественном и научном тексте. Язык влияет на познавательную деятельность человечества в когнитивно-образовательном направлении. Если рассмотреть ономастическую форму познавательной деятельности, рассматривается роль лингвопраксеологии, как направления вспомогательной формы действия и сущности прагматической функции языка, приобретённой опытом. В исследованиях В.М. Бехтерева отмечается: «Лингвопраксеология изучает прагматическую, то есть практическую, прaxeологическую функцию языка в мире, в целом, сущность которой состоит в том, что язык служит для человека не только средством общения и познания, но и средством практического воздействия на мир – обогащает его трудоспособность» [5, с.70].

Прагматическая функция языка тоже исходит от содержаний когнитивных направлений, интересующих таджикских, английских и русских лингвистов. В работе «Проблема значения в примитивных языках» А.А. Мельникова рассматривает прагматическую и когнитивную функцию языка как основную позицию освещения языковых единиц в грамматике. Во все времена язык и его функциональные свойства должен рассматриваться как способ действия мысли, так как язык способствует жизни и деятельности человека, не информируя его способности заранее. По мнению А.А. Мельникова: «Язык должен рассматриваться скорее, как способ действия, чем средство передачи мысли – язык способствует жизни деятельности человека – не информируя его способности ранее» [14, с.201].

По этому вопросу «отец американской лингвистики» Леонард Блумфильд (1887-1949) выделяет основные назначения языка как материала для развития мысли говорящего, вызывающего определённые действия со стороны слушающего. Например:

- роль языка как инструмента общения;
- функция языка как средства передачи информации;
- необходимость языка в приспособлении к трудовой деятельности;
- язык как контакт с миром образования, науки и культуры [4, с.48].

В исследованиях Л. Блумфильда отмечается, что все языковые единицы оказывают влияние на прагматическую функцию языка. В ходе исследования стало понятно, что языковая функция в контексте своего влияния на образование и культуру оказывает такое взаимодействие, что сопоставление их свойств с другими языками определяют функциональные воздействия на мотивы их проявлений в общелингвистическую сферу. Его заслуга состоит в том, что он стал рассматривать эту языковую функцию в контексте влияния языка на развитие культуры в целом или перемещения одной культуры в другую. Он хорошо показал в своих работах то, что стремление учёных к созданию искусственных, символических языков связано с тем, что обыденный язык в некоторых случаях

препятствует адекватному описанию того или иного предмета исследования, обогащающего научную структуру.

Результаты. В данной статье приведены результаты работ учёных, в которых рассматриваются отдельные моменты неизученных материалов. Актуальность темы раскрывается в ходе исследования фактов, представленных в научных исследованиях различных структур. Эти и подобные наблюдения по данной теме позволили Л. Вайсгерберу сделать вывод о том, что «язык занимает важное место в общей жизни, он является силой, которая воздействует на развитие различных областей культуры, в том числе и когнитивные действия, влияющие на контакты и обмен опытом» [7, с.190]

В исследованиях Л. Вайсгербера, рассматривающих прагматическую функцию языка, изучены масштабные и разноструктурные свойства языковых единиц. Такой подход в лингвопраксеологии исследует условия возникновения и развитие данных особенностей.

Исследовательская работа В. Кожинова направлена на изучение различных языковых направлений, он отмечает: «В нашем сознании прочно засело поверхностное и механическое противостояние человеческого дела и слова. Эти два аспекта полностью зависят от личного интеллекта отдельных индивидов, которые связаны с миром культуры, науки и образования. Дело, подразумевающее те или иные телесные мускульные усилия, связанные с более или менее значительной тратой энергии, реально и практически изменяет нечто в мире – это физическая деятельность; слово же представляет собою, так сказать, лишь сотрясение воздуха – умственную деятельность» [13, с.220].

В. Кожинов отмечает, что прагматическая функция языка очевидна у повелительных предложений, где грамматические свойства являются ключевым фактором в структуре языковых единиц. Данный процесс наблюдается в предложениях, призывающих человека к действию, выполнению, ответственности и исполнению, покаянию и приверженности к идеям. Те действия, которые обусловлены в значительной мере влиянием лингвоэпистологии и лингвопраксеологии как фундаментальных форм изучения лингвистических аспектов приобретаются с помощью языка или образовательной деятельности в жизни человека в полной мере.

Таким образом грамматическая и прагматическая функция языка тесно связана с его познавательной функцией в процессе мышления, так как сначала с помощью языка человек познает мир, а затем его преобразует или меняет на свой вкус и поведение. В этом и состоит переход слова в дело, дело в действие, действия в результат, а результат в исполнение. Человек может способствовать или препятствовать тому, что ему не пригодно или не нужно. Ум человека развивается путем познания и общения под воздействием психологического состояния его носителя.

Анализ. Проведённый анализ указывает на то, что в языковой системе представлена информация о репрезентации и интерпретировании когнитивных направлений исследования языка. Это чтение и пересказ художественного текста, анализ научных исследований, исследование мнений и факторов, раскрывающих значение тех или иных глобальных тем.

Интерпретация когнитивных направлений опирается на эмоции человека и является материалом для исследования не только в области филологической науки, но и других научных направлений в современном мире. К ним относятся биология, физика, культура, история, музыка, философия. По мнению Э.Л. Носенко, «структура головного мозга – позитивный компонент, имеющий отношение к образованию эмоций в психике человека и получивший название «лимбическая система», то есть это работа «эмоционального мозга», это работа древних подкорковых и корковых структур человеческого мозга в процессе его тысячелетнего развития отвечающих за эмоции, мотивацию, память, сон, поведение и рефлексивность» [16, с.43].

В работах Т.В. Ахутиной поясняется, что «живые нервные сигналы, поступающие от всех органов чувств, направляются по нервным путям ствола мозга в кору, проходят через одну или несколько лимбических (комплексивных) структур, в результате чего возникает эмоция, которую переживает человек или встречает в социуме своего проживания» [2, с.22].

В структуре современного языкознания существуют определённые специфические особенности, они указывают на мозговые механизмы, которые обеспечивают переживание

эмоций и их выражение в поведении индивида, отражаются в текстах художественных произведений. Если проделать тщательный анализ исследований, то в эту область можно включить основы психологической науки, свидетельствующее об эмоциональных процессах, вовлекающих многие зоны и системы человеческого мозга в позитивную работу. Здесь наблюдаются два вида информации, необходимые человеку:

- Первое – это влияние контрастной и вербальной информации в языке, которая обладает смысловой информацией и выражается отдельными языковыми отрезками в процессе общения в социуме;

- Второе – это статус современной невербальной информации в экстралингвистической сфере, передающей научные сведения о говорящем и его отношении к теме разговора.

В современном языкознании все виды невербальной информации с эмоциональным тоном в речи, характеризуют эмоциональное состояние говорящего по отношению к слушающему в процессе диалога или диспута.

Современная лингвистика, рассматривая эмоциональный контекст речи, изучает её логический смысл в целом, в значительной мере этот процесс усиливает его значимость в сфере востребования. Люди в обыденной речи опираются на эмоциональный контекст, а не на логический смысл слов, а тем самым принимают адекватные меры и сочувствуют процессу ретирования, то есть организованного отступления в лингвистической науке.

Е.Н. Ремчукова высказала предположение: «Медиобазальные отделы височной области мозга, которые однородно в взаимосвязи с гипоталамической областью и стволовой ретикулярной формацией образуют гармонически работающий механизм, лежащий в основе возникновения эмоций и участвующий в их выражении» [18, с.70].

Эти особенности в процессе исследования раскрывают когнитивный характер распространения в языковых ареалах. Все психологические состояния функции возникают в коре мозга, в результате рефлекторного возбуждения гипоталамуса человеческой генетики независимо от места возникновения или функционирования.

В работах П.К. Анохина отмечается, что «эмоции – это физиологические состояния организма, имеющие ярко выраженную субъективную окраску и охватывающие все виды чувствований и переживаний человека - от глубоко травмирующих психологических форм страданий до высоких форм радости и социального жизнеощущения в мире его распространения» [1, с.114].

В работе В.М. Бехтерева сообщается об основных мотивах семантических свойств в языке, это «теоретические предположения о том, что в мозге человека постоянно систематически возникают эмоции, они теснейшим образом связаны с системой, обеспечивающей его интеллектуальную деятельность, позднее были подтверждены данными, полученными в экспериментах, при изучении эмоциональных расстройств, и в ходе лечения больных методом вживления в мозг электродов или других особенностей инородного влияния. Но они имеют разносторонний характер развития» [5, с.61].

Также по этому вопросу рассмотрим взгляды другого лингвиста Г.Х. Мирзоевой, которая отмечает: «семантический анализ перевода языковых единиц, раскрывается путём анализа в переводческой системе. Сопоставляя семантические поля некоторых слов, можно твёрдо обозначить эквивалентность значений в переводе на другой язык» [15, с.153].

Все состояния, связанные с эмоцией, переходят в ведение психологической науки и передают единую дефиницию эмоций. По определению С.И. Ожегова, «эмоция – это душевное переживание или чувство, семантически делятся на положительные и отрицательные» [17, с.910].

По определению Л.С. Выготского, «эмоция – психологическое явление или нечто, изменяющее биение сердца человека. Это может быть типом поведения или нечто, являющееся причиной полной потери сосредоточенности или заикания в процессе речи» [9, с.44].

Обсуждение и выводы. Вопросы, рассматриваемые лингвистами с самых различных точек зрения на природу, значение и способы проявления эмоций в языке, в последние годы показали, что в языке термин **эмоция** раскрывает различные мотивации, освещающие функции эмоций в психологическом ракурсе. В лингвистике изучение природы эмоций и

характеристика эмоциосферы направлено только на человеческое сознание, связанное с многогранностью его сфер. Исследование пронизывает все стороны человеческого существования в сфере образования, в том числе и в языковом, в силу чего обоснованным представляется наше обращение к психологии эмоций как к научно-языковой компетенции.

При исследовании языковых единиц проявляются специфические нормы их значений, которые соответствуют субъективной форме переоценки предметов и явлений действительности, что определяется потребностями человека в вопросе расширения мировоззрения, лежащего в основе мотива его деятельности.

Отметим конкретную роль психологии при репрезентации эмоций, они обуславливаются как соответствием потребностей человека, необходимых для жизни и культурного комфорта, связанных с научными факторами. В значительной мере влиянием лингвоэпистемологии и лингвопраксеологии определяются исследование когнитивных направлений в изучении языка и фундаментальных норм и различные лингвистические аспекты.

Статья написана в рамках научно-исследовательской работы
кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода
Таджикского международного университета иностранных языков
имени Сотима Улугзаде, на тему «Актуальные вопросы языкознания
и переводоведения», на 2022-2027 гг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин П.К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональных систем / П.К. Анохин. – М., 1978. – 397 с.
2. Ахутина Т.В. Модель порождения речи: нейролингвистический анализ синтаксиса / Т.В. Ахутина. – М., 2007. – 326 с.
3. Бархударов С.Г. Словарь современного русского литературного языка / С.Г. Бархударов. – М.: Изд-во Академия наук СССР, 1954. – 855 с.
4. Блумфильд Л. Язык: учебное пособие / Л. Блумфильд. – М.: Наука 1968. – 145 с.
5. Бехтерев В.М. Психика и жизнь. Внушение: избранные труды по психологии личности / В.М. Бехтерев. Том 1. – М.: Наука., 1903. – 420 с.
6. Богданов В.В. Познавательные функции языка и семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 200 с.
7. Вайсгербер Л. Теория речи и мышления / Л. Вайсгербер. – М.: Наука, 1997. – 280 с.
8. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: варианты речевого поведения. 3-е изд / Г.М. Винокур. – М.: 1997. – 180 с.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – 5-е издание. – М.: Лабиринт, 1999. – 350 с.
10. Ганджави Н. Ҳазору як андарз. Сборник стихов / Н. Ганджави. Под ред. М. Лутфуллоева, М. Муллоаҳмада. – Душанбе: Маориф, 2007. – 188 с.
11. Голубев Д.С. Пословицы и поговорки народов СССР / Д.С. Голубев. – М.: Литература, 1981. – 154 с.
12. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В.В. Дементьев. – М., 2006. – 189 с.
13. Кожин В. Об изучении художественной речи / В. Кожин. – М.: Литература. 1975. – 311 с.
14. Мельникова А.А. Язык и национальный характер: взаимосвязь структуры языка и ментальности / А.А. Мельникова. – СПб.: Речь, 2003. – 320 с.
15. Мирзоева Г.Х. Анализ переводов языковых единиц с понятием «добро» в русском и таджикском языках на примере художественной литературы / Г.Х. Мирзоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2020. – №5. – С.153-162.
16. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь / Э.Л. Носенко. – Киев: Высшая школа, 1981. – 195 с.
17. Ожегов С.И. Словарь русского языка: (53000 слов) / С.И. Ожегов. – 24-е изд. / С.И. Ожегов. – М.: ООО Оникс: ООО Мир и Образование, 2008. – 640 с.
18. Ремчукова Е.Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е.Н. Ремчукова. – М., 2005. – 89 с.
19. Султанова Р.М. Структура компаративных конструкций в русском и таджикском языках / Р.М. Султанова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2020. – №5. – С.162-169.

РАВАНДҲОИ КОГНИТИВӢ ДАР ТАҲҚИҚИ ЗАБОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи баррасии ахборот дар бораи хусусиятҳои лингвоэпистемология ва лингвопраксеология ҳамчун самтҳои забоншиносии муосир таҳқиқ қарда шудааст. Муаллиф хусусиятҳои таракқиёти ду самти забоншиносиро омӯхтааст. Ин ду самт хусусиятҳои ба ҳам пайвастаи омӯзиши сохторҳои забониро муайян менамоянд. Дар мақола масъалаи таъсири ба фазои миллӣ омӯхтани хусусиятҳои дида шуда, ахборотҳои гуногун оид ба илми забоншиносӣ пешниҳод шудаанд. Аз нуқтаи назари таҳқиқи муаллиф дар мақола омилҳои таҳқиқ шудаанд, ки онҳо аз тарафи омӯхта шуда ҷои ҳудро дар илми забоншиносӣ муайян намудаанд. Лингвоэпистемология ва лингвопраксеология, ҳамчун шохаи илми забоншиносӣ зиёда аз сад сол

мешавад, ки чузби калидӣ дар шоҳаи забоншиносӣ ғабол аст. Дар мақола муаллиф ҳислати умумии таракқиёти ғаболӣ раванди забониро дар раванди таълим ва илм муайян намудааст. Мақолаи мазкур метавонад барои таҳқиқотҳои оянда маводи лозимӣ шуда дар соҳаҳои пешбарандаи фанҳои забоншиносӣ нақши ҳудро бозад.

Калидвожаҳо: лингвоэпистемология, лингвопраксеология, забон, азҳудкунӣ, раванд, забоншиносӣ, таҳқиқ, нутқ, фикрронӣ, сарфу наҳ, коммуникатсия, омил.

КОГНИТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИИ ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается вопрос передачи информации об особенностях лингвоэпистемологии и лингвопраксеологии как языковых направлений в структуре современной лингвистики. Автор исследовала фундаментальные особенности развития двух лингвистических направлений. Эти два направления выявляют особенности связанные с изучением структуры языка. В статье изучен вопрос влияния национальной аудитории на изучение русского языка, они информируются о различных языковых дисциплинах, которые стали основой вербальных репрезентаций в языке. В данной статье автор выявила особенности языковых направлений, которые уже были исследованы многими лингвистами, и определила их место в языковой системе. Лингвоэпистемология и лингвопраксеология изучаются уже более ста лет и являются ключевым направлением в области современной лингвистики. В статье автор определила общий характер развития и функционирования данных языковых направлений в образовательных научных направлениях. Данная статья может стать нужным материалом в дальнейших исследованиях в области лингвистических дисциплин.

Ключевые слова: лингвоэпистемология, лингвопраксеология, язык, когнитивность, направление, лингвистика, исследование, речь, мышление, грамматика, коммуникация, фактор.

COGNITIVE TRENDS IN LANGUAGE RESEARCH

This article discusses the issue of transmitting information about the features of linguoepistemology and linguopraxeology as linguistic areas in the structure of modern linguistics. The author has investigated the fundamental features of the development of two linguistic trends. These two directions reveal the features associated with the study of language structure. The article examines the influence of the national audience on the study of the Russian language; they are informed about various linguistic disciplines that have become the of verbal representation in the language. In terms of the research aspects of this article, the author has identified the features of linguistic trends that many linguists have already explored and identified their place in the language system. Linguoepistemology and linguopraxeology have been studied for over a hundred years and are a key area in the field of modern linguistics. In the article, the author has identified the general nature of the development and functioning of these language areas in educational scientific areas. This article may become necessary materials for further research in the field of linguistics disciplines.

Keywords: linguoepistemology, linguopraxeology, language, cognition, direction, linguistics, research, speech, structure, communication, grammar, factor.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Азиза Сафармахмадовна* – докторанти соли – 3 уми PhD – 6D 021300, факултети забони англисии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои ҳориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. **Телефон:** (+992) 557-88-88-44.

Сведения об авторе: *Сафарова Азиза Сафармахмадовна* – докторант PhD – 6D 021300 3-го курса факультета английского языка Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улуғзода. **Адресс:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева, 17/6. **Телефон:** (+992) 557-88-88-44.

Information the author: *Safarova Aziza Safarmahmadovna* – 3 uear PhD – 6D 021300 student of the English Language fakulty of the tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzoda. **Address:** 734019, Republik of Tajikistan, Dushanbe, F. Muhamadiev Str., 17/6. **Phone:** (+992) 557-88-88-44.

Статья поступила в редакцию: 18.08.2026
Одобрена после рецензирования: 28.09.2026
Принята к публикации: 29.09.2026

ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Назарова Ш.С.
Институт энергетики Таджикистана

Введение. лингвистических исследованиях начала XXI века прослеживается тенденция к анализу механизма и средств выражения эмоционально-оценочной лексики, которая функционирует преимущественно как репрезентант эмоционального состояния субъекта речи и его оценочного отношения к ситуации, объекту и другим элементам высказывания, в то время как её информативный потенциал реализуется на вторичном уровне.

В настоящем исследовании предпринята попытка выявления и анализа особенностей передачи художественных средств выразительности, в частности, метафор, с акцентом на сложности, возникающие в связи с необходимостью соблюдения стилистических норм, характерных для таджикского и русского языков, а также обеспечения адекватного лексико-стилистического соответствия при переводе.

Основы лингвистической концепции метафоры были заложены ещё в античные времена, например, Аристотель рассматривает метафору как фигуру речи. «Метафора – перенесение слова с изменением значения из рода в вид, из вида в род, или из вида в вид, или по аналогии» [2, с.66]. По мнению Аристотеля, выразительности речи можно достигнуть, если художественно – изобразительные средства используются ясно, уместно и правильно. По мнению Т. Хазагерова и Л. Ширина, метафора относится к важнейшим средствам риторической выразительности и способствует усилению эмоционального воздействия речи. Исследователи отмечают, что метафора основана на переносе значения по сходству и позволяет создавать яркие художественные образы, раскрывающие авторское восприятие действительности. В риторике метафора рассматривается не только как троп, но и как средство формирования экспрессивности текста [15, с.320].

При этом автор подчёркивает, что речь должна воздействовать не только на разум, но и на чувства слушателя и сможет вызывать эмоциональный отклик. Особое значение автор придавал метафоре как одному из важнейших средств создания образности и выразительности текста. «Метафора – перенесение слова» [2, с.252]. В свою очередь Цицерон интерпретирует понятие *метафора* как образование новых, необходимых языку знаний, когда перенос происходит «ввиду отсутствия в языке соответствующего понятию слова» [1, с.218]. Метафора является одним из основных приёмов познания объектов действительности, создания художественных образов и новых значений [14, с.100]. Харченко выделяет пятнадцать функций метафоры: номинативную, мнемоническую, текстообразующую, эмоционально – оценочную и другие. Она в своих трудах отмечает, что метафора выручает словотворчество: без метафоры словотворчество было бы обречено на непрерывное производство все новых и новых слов [14, с.23-25].

Что же касается изучения метафоры в таджикском языке, исследователь Р.М. Султанова очень подробно описывает значение и происхождение метафоры – **истиора** во многих своих исследованиях, особенно в своей монографии «Лексические средства выразительности в русском и таджикском языках, метафора и метонимия» (2020 г.). Как отмечает Р.М. Султанова, что **истиора** – слово арабского происхождения. «Имеет два значения. Первое – основное, тогда как второе образовано по принципу переноса значения. То есть бытующий в таджикском литературоведении термин **истиора** образован на основе метафорического переноса значения «что-то, взятое взаймы». Данное определение, раскрывая природу метафоры, тем не менее, не выдвигается авторами словаря в качестве основной семы лексического значения. Ключевым в приведенной дефиниции является значение «для красоты и выразительности слова», то есть не происхождение, а назначение понятия, которое заключается не только в выразительности» [10, с.17].

Исходя из изученных материалов по данной проблеме на современном этапе, можно констатировать, что метафора как неотъемлемая часть языка выполняет коммуникативные, номинативные и познавательные функции.

Основная часть. Проведенный в данном исследовании, стилистический анализ примеров, почерпнутых из романа М. Булгакова, сделал возможным выявить большое число используемых автором средств выразительности лексического уровня. В качестве наиболее востребованных и эффективных средств выразительности выступает метафора. В этом романе были выявлены очень интересные лексические средства выразительности. Например: *раскалив Москву, сердце вернулось, но с тупой иглой, засевшей в нем, отколол такую штуку, подернутый дымкой страдания глаз, отсверлили свистки, металлический человек, чувствовалось солнце, атласная змея, песня загремела, утренняя волна ожидания, вскипала радость, сердце согрелось, цепочки огней, дно души, надежда кружила голову, сердце похолодело, бал упал в виде света, рев труб, молчание упало на толпы людей, золотые искры хрусталя прыгали в глазах, черная тоска подкатила к сердцу, взрыв отчаяния, платок ночного света, рыдания душили, лицо засияло, все пожрала тьма, дымное черное варево, ураган терзал сад, внезапно треснувший голос, мысли помутились, зажигалось изломанное солнце, черный платок ночи, лунные цепочки, дымка сострадания, лунный путь, вскипает лунная река* и др.

В данной статье нами произведена попытка интерпретировать специфику использования семантического анализа некоторых из перечисленных метафорических единиц в русском и таджикском языках, несмотря на то, что роман «Мастер и Маргарита» по настоящее время не был переведен на таджикский язык, он привлек наше внимание богатым наличием эмоционально-экспрессивной лексики. Так же произведена попытка перевода исследуемого материала на таджикский язык, с учетом максимального соблюдения образной информации. Как отмечает Р.М. Султанова в своей монографии, «для перевода образного средства необходимо определить его информационное содержание, и его семантическую структуру. В теории перевода важную роль играет сравнительное определение объема образной информации подлинника и перевода. Анализ образной информации следует проводить на уровне языка, определяя и сравнивая постоянно закрепленные за словом объем и содержание образной информации» [10, с.44].

Наш анализ начнем с предложения, где сильное эмоциональное переживание и физиологическая реакция, возникшая в результате волнения и страха, очень ярко выражена в лексемах *сердце стукнуло*. Данное сочетание автором произведения использовано в предложении «Он внезапно перестал икать, *сердце* его стукнуло и на мгновение куда-то провалилось, потом вернулось, но с тупой иглой, засевшей в нем» [3, с.12].

В русском языке слово *сердце* по своей лексической структуре, характеризуется как многозначная лексема, которая имеет несколько значений, широко используемая в метафорическом и метонимическом аспекте. По словарю русского языка А.П. Евгеньевой:

1.анат. центральный орган кровеносной системы человека и позвоночных животных; 2.перен. место в левой стороне груди, под которым находится сердце. *К сердцу своему он прижал поспешно руку*; 3.перен. душа, чувства человека. *Опять его сердце трепещет, и очи пылают огнём. Слышаю я сказку, сердце так и мрёт*; 4.перен. Центральное, важнейшее место чего-либо. *Москва – сердце мировой революции. Париж – сердце Франции*. 5.перен. Стилизованное изображение сердца, символизирующее любовь. *Огромное сердце нарисовали сегодня в небе...*; 6.перен. Пульс как внешнее проявление работы сердца. *Сердце ухало в висках, и красный моток прыгал перед ним на белой стене*.

По толковому словарю С.И. Ожегова толкование *сердце* дается по нескольким значениям.

1. Центральный орган кровообращения в виде мускульного мешка, находящийся у человека в левой стороне грудной полости. *Он слушает во всех местах грудь и говорит, что дыхание решительно чистое, что биение сердца весьма правильное*; 2. Этот орган как символ средоточия чувств, переживаний, настроений человека. *Сердце радуется. Растревожит сердце. Недаром сердце предчувствует беду*. Этот орган как символ отзывчивости, доброты. *Говорю я ясно и определенно, и не может меня понять только тот, у кого нет сердца*. (Чехов, Иванов) – *У вас не хватит сердца, если вы начнете жалеть всех нас*. (М. Горький, Мать); 3.

перен. Важнейшее место чего-нибудь, средоточие. *Москва – сердце нашей Родины* или же: *от всего сердца, принять близко к сердцу, покорить сердце* и др.

В данном случае оно используется во втором значении: «Орган как символ средоточия чувств, переживаний, настроенный человека» [6, с.502]. В данном предложении заменителем может быть синоним слова **сердце** – **душа**. В Фарҳанги нави тоҷикӣ слово **дил** (*сердце*) рассматривается не только как анатомическое понятие, но и как средство выражения внутреннего состояния человека, его чувств и переживаний. В художественной речи данная лексема часто приобретает эмоционально – экспрессивное значение и используется для передачи любви, тревоги, страха, душевной боли, других эмоциональных состояний человеческой души. Благодаря этому слово «*сердце*» широко употребляется в составе метафор, фразеологизмов и средств художественной выразительности [5, с.320].

В таджикском языке предложение звучит следующим образом: *Вай ногаҳон аз ҳиққақ задан монд, дилаш сахт тапиду ва лаҳзае ба кучое фурӯ рафт, сипас баргаишт, вале бо сӯзани кунде дар дарунаш чошуда*.

Согласно толковому словарю таджикского языка лексема **дил** имеет более 5-ти значений, четыре из которых имеют переносное значение. Сектор употребления в переносном значении более широкий, чем в русском языке, например: «*бо дили сиёҳ (сип-сиёҳ) ғамгинона, хафа, бо дили пурдарду алам: бо (аз) дили соф софдилона, беғаразона; ба дили касе оташ (алав) афтодан бесаранҷом шудан, беқарор гаштан; ошуфта шудан; ба дили сӯхтаи касе намақоб задан ғаму дарди касеро афзун гардондан, азобу машаққати касеро зиёд кардан бо амале*» и т.д. [12, с.465]. В данном предложении он употреблен в первом значении, то есть «1. Узви марказии низоми гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро идора мекунад, қалб» [12, с.464]. Лексема «*қалб*» является основным синонимом рассматриваемого слова.

В следующем примере метафорическое выражение «*пить горькую чашу ответственности*» является видоизмененной формой фразеологического оборота «*испить горькую чашу до дна*», которая в лексикографических источниках освещается как «испытать, перенести страдания или жизненные испытания в полной мере, до конца» [8].

Важно отметить, что образность анализируемой идиомы обеспечивается за счет метафорического и метонимического значения содержащихся в нем компонентов: **испить чашу** подразумевается испытать какую-либо жидкость из **чаши**. Метонимический перенос производится по принципу переноса сосуд – его содержимое. Вместе с тем, **чаша** характеризуется горькой, то есть можно понять, что жидкость в **чаше** горька на вкус. По мнению Р.О. Якобсона, метафора является одним из важнейших механизмов организации художественной речи. Учёный рассматривал метафору как основу сходства и ассоциативного переноса значений, противопоставляя её метонимии как принципу смежности [16, с.126]. Исследователь подчёркивает, что метафоричность играет значительную роль в создании образности и экспрессивности художественного текста [17, с.26-51]. Исходя из этого, можно сделать вывод, что испить, относящийся к высокому стилю, используется в основном образных выражениях. Со временем оно преобразуется в общеупотребительные лексемы **пить** или **выпить**. Оригинальность исследуемого выражения заключается в его распространение абстрактным существительным **ответственность**, что придало ему еще большую образность и экспрессивность.

Чаша ответственности – это своеобразный и глубокий метафорический образ, который указывает на важность принятия на себя обязательств и последствий, а также на тяжесть и сложность этой задачи. И использованное метафорическое выражение является индивидуально-авторским неологизмом, которое основано на языковой метафоре, осложненной вторичной метонимией. В контексте, анализируемая единица используется в следующем предложении: «*Настало пора действовать, приходилось пить горькую чашу ответственности*» [3, с.192].

Эквивалентом рассматриваемого выражения «*пить горькую чашу ответственности*» в таджикском языке можно выступать в предложении «*Фурсат расидааст, ки **косаи талхи** масъулиятро нӯшем*».

В таджикском эквиваленте лексема «**коса**», согласно толковому словарю таджикского языка, употребляется не только в своем прямом значении, как сосуд, но по внешнему

сходству, например, «косаи сангпушт, косаи сар, коса кардани тарбуз» и т.д. [12, с.654]. Рассматриваемая лексема в сочетании «*косаи талхи масъулият*» употребляется, как и в русском языке, в переносном значении, то есть употребляется как метафорический образ, подразумевающий важность принятия на себя обязательств, тяжесть и сложность задачи.

При замене слова *коса* лексемой *чом* значение слова в предложении абсолютно не изменяется. Лексема *чом* употребляется в более высоком стиле. В русско-таджикском словаре под редакцией М.Д. Арзуманова, Х.А. Ахрори слово *чаши* переводится как «коса» и обозначает сосуд для питья. Наряду с прямым значением, в таджикском языке оно активно используется в переносном смысле, в основном в устойчивых выражениях и фразеологических оборотах, в которых символизируют судьбу, долю или жизненные испытания человека. Слово «чаши относится к лексике с богатым семантическим потенциалом и широко функционирует как в нейтральной, так и в экспрессивной речи [7, с.1280].

В следующем предложении «*Теперь в ней во всей, в каждой частице тела, вскипала радость, которую она ощутила, как пузырьки, колющие все ее тело*» (3, с. 292) привлекает внимание выразительное сочетание «*вскипала радость*». Значение слова *вскипеть*, согласно словарю А.П. Евгеньевой: **Вскипеть**, -плю, -пишь; сов. 1. Прийти в состояние кипения. *Молоко вскипело. Чайник вскипел так неожиданно и бурно, что залил костер. Паустовский, Далекие годы*; 2. (несов. вскипать) перен. Нарастая, развиваясь, дойти до крайнего предела (о чувстве гнева, негодования и т. п.). *Тогда и в его сердце вскипело негодование, но от жалости к людям оно погасло* [8].

Как можно заметить, значение слова *вскипала*, согласно словарю, передает отрицательные эмоции, аналогичное значение можно увидеть и в словаре С.И. Ожегова, но в приведенном отрывке, автор использует его как слово, означающее положительные эмоции, переполняющие героиню.

Эквивалентом лексемы *вскипела* в таджикском языке являются выражения *чуш мезад* или *мечӯшид*: «*Алҳол дар тамоми вучуди ӯ, дар ҳар як ҷузи баданаи шодие чуш мезад, ки ӯ онро мисли ҳубобочаҳое эҳсос мекард, ки тамоми танаишро меҳалиданд*». В данном предложении, можно наблюдать полное совпадение значений в обоих языках.

Выражение «*отсверлили свистки милиции*», использованное автором в предложении «*Утихли истерические женские крики, отсверлили свистки милиции ...*» [3, с.63] является метафоричным, поскольку слово «*отсверлили*», согласно толковым словарям, имеет несколько значений. Значение слова «*сверлить*»: **Сверлить**, -лю, -лишь; прич. наст. *сверлящий*; несов., перех. 1. (сов. просверлить). Делать сверлом отверстие в чем-л. *Костыка Фидин, сверля железную плиту, сломал дорогое американское сверло*. (Н. Островский. Как закалялась сталь.) Бурить отверстие (отверстия) в горной породе или грунте. *Он сверлит в скале скважины для зарядов* (М. Горький, Сказки об Италии); 2. Протачивать отверстия в чем-л. (о животных, растениях). *Жучок сверлит древесину. Углекислый кальций в воде растворяется благодаря сверлящим его неустанно животным и водорослям* (В. Комаров, Происхождение растений); 3. перен. Пронизывать резким, назойливым звуком. *Что-то звенело, сверля воздух. Это наша граната летела на мрачную обрывистую высоту, занятую турками* (Гаршин). *Тонкий, визгливый голос продолжал сверлить уши* (Н. Островский. Как закалялась сталь); 4. перен. Пристально, упорно всматриваться, не отрывая взгляда. *Маленькие глазки сверлят меня, стараясь насквозь проникнуть мои намерения. Короленко, в пустынных местах. Капитан часто сам заглядывал на компас и, подавшись вперед, сверлил привычными глазами серую мглу* (Новиков. Женщина в море); 5. перен.; обычно безл. Вызывать, причинять непрерывную ноющую боль. *У Андрюшки сверлит под ложкой, в голове мутит, скверно ему целых два дня* (Боборыкин. Псарня).

Прямое значение слова «Делать сверлом отверстие в чем-л.; протачивать отверстия в чем-л.», но в данном предложении лексема употребляется в переносном значении «3. перен. Пронизывать резким, назойливым звуком» [8].

Равнозначным в таджикском языке можно выявить в предложении: «*Фигонхои эҳсосонаи занон, садои гӯшхарошии ушпулаки милиса хомӯш шуданд*», разница в том, метафорическая образность неприятного звука в русском языке выражена глаголом, а в

таджикском выражается прилагательным. Данное языковое явление показывает особенность метафорических выражений в разноструктурных языках.

Привлекает внимание и другое красочное сочетание слов в предложении: « – *Вот что мне непонятно, – говорила Маргарита, и золотые искры от хрусталя прыгали у нее в глазах*» [3, с.351]. В данном отрывке метафорой является лексема; *золотые искры от хрусталя прыгали*. Согласно толковому словарю, слово *хрусталь* имеет два значения: 1. Это стекло высокого сорта с особым блеском, сильно преломляющее свет. 2. Это также собирательное. Посуда из такого стекла. Например: *горный хрусталь* - бесцветный прозрачный минерал употребляется для оптических и ювелирных изделий [6, с.609]. В толковом словаре русского языка в 4 – томе под редакцией Д.Н. Ушакова, Советская энциклопедия, 1935-1940 слово *хрусталь* характеризуется как стекло высокого сорта, обладающее особым блеском и способностью сильно преломлять свет. Это слово имеет и переносное толкование. В переносном значении слово *хрусталь* используется для создания образов, связанных с чистотой, прозрачностью и утонченностью. Подобное употребление усиливает эмоционально – экспрессивную окраску художественного текста и способствует передаче ярких образов, лексема *хрусталь* широко используется в метафорическом и сравнительном анализе слов [11].

В метафоре используется как признак чистоты, прозрачности например: *хрустальная вода* или же *хрустальный воздух*, несмотря на то, что вода и воздух – разные понятия. В рассматриваемом контексте лексическая единица «*золотые искры хрусталя прыгали*» выступает в роли метафоры. Хрусталь характеризуется интенсивным блеском, напоминающим искры света. Однако данные *искры* не являются буквальными; они не обладают золотистым оттенком и не демонстрируют движения в виде прыжков, а представляют собой яркое свечение. Использование эпитета *золотые* обусловлено ассоциацией с металлом – золотом, известным своим ярким блеском, хотя данный металл не генерирует искры. Следовательно, выбор данного слова носит образный характер, подчеркивающий визуальное восприятие света, исходящего от хрусталя, несмотря на отсутствие реальных искр.

Таким образом, можно заключить, что метафора является одним из наиболее востребованных средств выразительности в романе М.А. Булгакова.

В романе использовано ещё одна из разновидностей метафоры, такое явление, как **олицетворение**, при этом оно имеет свои отличительные характеристики:

«1) олицетворение переносит черты живого существа на неодушевленные предметы, а метафора основывается на схожести каких-то характеристик двух аналогичных предметов;

2) олицетворение имеет однозначную структуру, оно четко описывает определенное качество, а метафора многозначна по своей структуре, поэтому может восприниматься по-разному;

3) олицетворение может входить в состав метафоры» [4, с.220]. В работе И.Б. Голуб и Д.Э. Розенталя олицетворение рассматривается как одно из важнейших средств художественной выразительности, основанное на перенесении свойств живого существа на явления природы, предметы и абстрактные понятия. Авторы подчёркивают, что именно этот троп способствует созданию ярких образов и раскрытие авторских замыслов изображаемого, усилению эмоциональности. Благодаря олицетворению художественный текст приобретает особую выразительность и эмоционально-экспрессивную окраску [4, с.218-221].

Того же мнения придерживается П.А. Лекант, «метафора – олицетворение – это наделение неживых, неодушевленных предметов признаками и свойствами человека» [9, с.75]. Далее автор отмечает, что благодаря перу автора, чаще всего явления природы наделяются способностями действовать, говорить, творить и чувствовать «как человек или творения человеческих рук» [9, с.75].

Таким образом, основное свойство олицетворения является наделением неодушевлённых предметов свойствами одушевленности, то есть олицетворение как разновидность метафоры переносит человеческие качества, свойства и особенности поведения на не одушевленные предметы.

Ярким образцом олицетворения являются сразу несколько сочетаний в одном предложении *ночь зажигала, огонечки* и *ночь начала закрывать платком*, которое используется автором в следующем предложении: «*Ночь начала закрывать черным платком леса и дуга, ночь зажигала печальные огонечки где-то далеко внизу, теперь уже неинтересные и ненужные ни Маргарите, ни мастеру, чужие огоньки*» [3, с.151].

Лексическая единица *ночь* в настоящем контексте использована в своем основном значении, а именно: «Часть суток от захода до восхода солнца, между вечером и утром». Исходя из приведенной семантики, слово *ночь* является неодушевленным существительным, не обладающим способностью *зажигать* «заставлять гореть, загораться», *закрывать* «покрывать, накрывать чем-л.». В рассматриваемом контексте *ночь* наделяется признаком одушевленности. Используемые в метафоризации глаголы не имеют никаких пересечений на семантическом уровне, что приводит к нарушению лексической информированности и нейтральности, где выражение приобретает образность и становится стилистически маркированным.

В таджикском языке: «*Шаб бо рӯймоли сиёҳ ҷангалҳо ва ҷарогоҳҳои нӯшонидан оғоз намуд, шаб ҷарогоҳи ғамангезро дар ҷое дуртару поин фурузон кард, ки акун на ба Маргарита ва на ба устод, ин ҷарогоҳи бегона дигар ноҷозиб ва нолозим буданд*», лексема *шаб* выполняет те же функции, что лексема *ночь* в русском языке. Согласно толковому словарю таджикского языка лексема *ночь* в переносном значении имеет те же особенности, что и слово *вечер*.

Другим образцом метафоричности является сочетание с однородными сказуемыми «*солнце вернулось, посыпало, золотило*» используемое автором в предложении «*В это время солнце вернулось в Ершалаим и, прежде чем уйти и утонуть в Средиземном море, посыпало прощальные лучи ненавидимому прокуратором городу и золотило ступени балкона*» [3, с.162].

В данном предложении наблюдается, как и в предыдущем предложении, процесс наделения признаком одушевленности неодушевленное существительное, то есть лексему *солнце*. Однородные сказуемые, выраженные глаголом прошедшего времени, обозначают действие или процесс, производимое солнцем в течение дня и результаты цветовой гаммы во время заката.

В процессе перевода приведенного предложения на таджикский язык свое смысловое значение и метафорическую особенность оно не теряет, например: «*Дар ин вақт офтоб ба Ершалаим баргаишт ва пеш аз рафтани ӯ ба ҷаҳон шудан дар баҳри Миеназамин, ба шаҳре, ки ба додситон нафратовар буд, нурҳои охиринашро фиристод ва зинаҳои тахлезро тиллогин кард*».

В толковом словаре таджикского языка приводятся примеры, где встречаются выражения, придающие рассматриваемому слову признаки одушевленности «*баланд шудани офтоб сар задани офтоб, ба қиём омадани офтоб; баромадани офтоб тулуъ; гирифтани офтоб ниг. кусуф; офтоб додан ба офтоб баровардан, дар ҷои офтобӣ паҳн кардани чизе*» и т.д. [13, с.43].

Большинство исследуемых метафорических конструкций являются продуктом творческого воображения автора, то есть индивидуально-авторской метафорой-олицетворением.

Выводы. Следовательно, можно заключить, что олицетворение как разновидность метафоры, и сама метафора, также достаточно продуктивны в русском и таджикском языках, в качестве продукта творческого воображения автора.

Таким образом, сопоставление данных толкований не выявило интегрирующих признаков слов на семном уровне, что свидетельствует о несоблюдении правил их лексической сочетаемости. Как следствие, отмечается стилистическая маркированность компонентов данного словосочетания, основанная на метафорическом переносе значения. Можно предположить, что анализируемое метафорическое выражение является авторским решением, то есть речевой метафорой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Античные теории языка и стиля: антология текстов / общ. ред. О.М. Фрейденберг. – СПб: Алетейя, 1996. – 362 с.

2. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб; Азбука-классика, 2010. – 120с.
3. Булгаков М.А. Мастер и Маргарита / М.А. Булгаков. – М.: Экспо, 2022. – 480 с.
4. Голуб И.Б. Олицетворение / И.Б. Голуб, Д.Э. Розенталь // Книга о хорошей речи. – М.: Прогресс, 1997. – С.218-221.
5. Калонтаров Я. Фарҳанги нави тоҷикӣ-русӣ / Я. Калонтаров. – Душанбе, 2008. – 320 с.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов Н.И. Шведова. – 4-е изд. – М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874с.
7. Русско-таджикский словарь: Свыше 72000 слов // С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори и др.; под ред. М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
8. Словарь русского языка. В 4-х т. // под. Ред. А.П. Евгеньевой – [электронный ресурс]. URL: <https://www.slovari.ru> (дата обращения: 22.04.2026).
9. Современный русский язык: Пособие для студ. Вузов пед. Профиля // П.А. Лекант, Е.В. Клобуков и др.; под ред. П.А. Леканта. – М.: Дрофа, 2001. – 2001. – 448 с.
10. Султанова Р.М. Лексические средства выразительности в русском и таджикском языках: метафора и метонимия / Р.М. Султанова. – Душанбе: РТСУ, 2020. – 108 с.
11. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н.Ушакова. – М.: Гос. Ин-т «Сов. энцикл.» [электронный ресурс]. URL: <https://dic.academic.ru/contents.nsf/ushakov/> (дата обращения: 22.04.2026).
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Т.1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Т.2. – Душанбе, 2008. – 945с.
14. Харченко В.К. Функции метафоры / В.К. Харченко. – М.: Либроком, 2024. – 100 с.
15. Хазагеров Т.Г. Общая риторика: курс лекции: словарь риторических приёмов / Т.Г. Хазагеров, Л.С. Ширина. – Ростов на Дону: Феникс, 1999 – 320 с.
16. Якобсон Р.О. Избранные работы / Р.О. Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 126 с.
17. Якобсон Р.О. О типах афазии и языковых структурах / Р.О. Якобсон // Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С.25-51.

ХУСУСИЯТҲОИ ВОҲИДҲОИ МЕТАФОРИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОҲТОР

Тадқиқотҳо дар бораи экспрессивии асарҳои нутқ аз миенаи солҳои 1950-уми асри XX оғоз меебанд. Аҳамияти ин тадқиқот дар зарурати фаҳмиши комплекси воҳидҳои метафорики, ҳамчун нишондиҳандаи экспрессивии баён, ошкор кардани механизмҳои таъсири он ба шуури фард, инчунин ҳалли як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ, ки бо шаклҳои гуногуни ифодаи экспрессивият дар матнҳои забонҳои русӣ ва тоҷикӣ алоқаманданд, иборат аст. Аз рӯи маводҳои омӯхташуда дар ин масъала дар марҳилаи муосир метавон гуфт, ки метафора ҳамчун қисми ҷудонопазири забон вазифаҳои коммуникатсионӣ, номинатсионӣ ва маърифатӣ иҷро мекунад. Дар ин мақола, манбаи таҳқиқот ва муқоиса ибораҳои метафорикии романи машҳури Ҷаҳонӣ М.Булгаков «Мастер Ва Маргарита» интиҳоб карда шуданд, зеро метафора яке аз воситаҳои ифодаи бештар дар ин роман мебошад. Дар ҷараёни тадқиқот мо дарёфтем, ки аксари сохторҳои метафорикии тадқиқшаванда маҳсули тасаввуроти эҷодии муаллиф, яъне ифодаи метафорикии инфиродӣ-муаллифӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: луғати арзёбӣ, воҳиди метафорики, луғати эҳсосӣ-экспрессивӣ, луғати тамғагузорӣ, таҷассум, забонҳои гуногунсохторӣ, ибораҳои метафорики.

ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Исследования, касающиеся экспрессивности речевых произведений, ведутся, начиная с середины 1950 – годов XX века. Актуальность настоящего исследования заключается в необходимости комплексного осмысления метафорических единиц, как показатель экспрессивности высказывания, выявления механизмов его воздействия на сознание индивида, а также решения ряд теоретических и практических задач, связанных с различными формами выражения экспрессивности в текстах на русском и таджикском языках. Исходя из изученных материалов по данной проблеме на современном этапе, можно констатировать, что метафора как неотъемлемая часть языка, выполняет коммуникативные, номинативные и познавательные функции. В данной статье источником для исследования и сравнения были выбраны метафорические выражения из всемирно известного романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита», потому как метафора является одним из наиболее востребованных средств выразительности в данном романе. В ходе исследования нами было обнаружено, большинство исследуемых метафорических конструкций являются продуктом творческого воображения автора, то есть индивидуально-авторским метафорическим выражением.

Ключевые слова: оценочная лексика, метафорическая единица, эмоционально-экспрессивная лексика, маркированная лексика, олицетворение, разноструктурные языки, метафорические выражения.

FEATURES OF METAPHORICAL UNITS IN MULTI-STRUCTURED LANGUAGES

Research red to the expressiveness of speech works has been conducted since the mid – 1950s of the 20th century; the relevance of this research lies in the need for a comprehensive understand of metaphorical units, as an indicator of the statement, identifying the mechanisms of the individual, as well as solving a number of theoretical and practical problems associated with various forms of e expression of expressiveness in texts in Russian and Tajik languages. Based on the materials studied on this problem at the present stage, it can be stated that metaphor, as an integral part

of language, performs communicative nominative and cognitive functions. In this article, metaphorical expressions from M. Bulqakov's world – famous novel *The Master and Margarita* were chosen as a source for research and comparison because metaphor is one of the most popular means of expression in this novel. During the study, we discovered that the majority of the metaphorical constructions studied are the product of the author's creative imagination, that is, an individual author's metaphorical expression.

Keywords: Evaluative vocabulary metaphorical unit emotional expressive vocabulary marked vocabulary, personification of different, structural languages metaphorical expressions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назарова Ширинмоҳ Сафаровна* – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва рушди зеҳни инсонии Институти энергетикаи Тоҷикистон. **Телефон:** (+992) 888-88-25-80. **E-mail:** shirinmokh.nazarova@mail.ru.

Информация об авторе: *Назарова Ширинмох Сафаровна* – старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин и развитие человеческих интеллектов Института Энергетики Таджикистана. **Телефон:** (+992) 888-88-25-80. **E-mail:** shirinmokh.nazarova@mail.ru.

Information about the author: *Nazarova Shirinmokh Safarovna* – Senior Lecturer at the Department of Humanities and Human Intelligence Development at the Institute of Energy of Tajikistan. **Phone:** (+992) 888-88-25-80. **E-mail:** shirinmokh.nazarova@mail.ru.

Статья поступила в редакцию: 27.08.2026
Одобрена после рецензирования: 28.09.2026
Принята к публикации: 29.09.2026

**НИГОҲЕ БА «МУҚАДДИМА»-И ТАРҶУМАИ
ФОРСИИ РОМАНИ «ҶАНГ ВА СУЛҲ»-И Л.Н. ТОЛСТОЙ**

Саидзода О.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Барои зухуру густариши тарҷумаи форсии адабиёти классикии рус таъриху замони дақиқеро номбар кардан мушкил аст, вале муҳаққиқони таърихи адабиёт, онҳое, ки дар ин замина пажуҳиш анҷом додаанд бар ин назаранд, ки адабиёти классикии рус дар тури асри XIX ва ибтидои асри XX барои адабиёти форсӣ нақши корсоз дорад. Дар ҳамин марҳилаи таърихӣ аст, ки тарҷума ва густариши осори нависандагони рус ба форсӣ ривочу равнақи чашмгир пайдо менамояд, вале ин ба он маъно нест, ки то ин таърих ҷомеаи форсизабон бо адабиёту осори нависандагони рус ошно набуд. То асри XIX ағлаби намоёндагони фарҳангу адаби Эрон, ки дар Русия ва дигар кишварҳои ғарбӣ муддати тулонӣ зиндагӣ мекарданд ва донандаи хуби забонҳои хориҷӣ ҳам буданд, бетартиб ба намунаҳои адабиёти рус ошно мегардиданд. Муҳаққиқ М.Яҳёпур дар мақолае перомуни заминаҳои шинохту ошноӣ бо адабиёти рус дар Эрон маълумоти муфасссал додааст. Номбурда дар мақолааш феҳристи осореро пешниҳод намуда, ки аз русӣ ба форсӣ тарҷума шудаанд [13; 10].

Қисмати асосӣ. Яке аз нависандагоне, ки бахши умдае аз осораи ба забони форсӣ тарҷума шуда, Л.Н. Толстой мебошад. Дар ин мақола таърихи мо бештар болои романи машҳури ӯ «Ҷанг ва сулҳ» мебошад.

Ноғуфта намонад, ки перомуни ошноии мардуми форсигӯ бо Л.Н. Толстой пажуҳишҳои бешуморе анҷом шудааст [12; 8; 7].

Бояд қайд кард, ки тибқи навиштаи муҳаққиқон нахустин тарҷумаҳои таълифоти Толстой дар Эрон соли 1900 мелодӣ сурат гирифтааст, ки мутассифона ҳифз нашудаанд [2].

Муҳаққиқ Р.Ф. Бегматов изҳор доштааст, ки «солҳои 1906-1907 пас аз инқилоби нахустини Русия замоне, ки ахбор дар бораи рӯйдодҳои Русия саросари оламро фаро гирифт, дар матбуоти Эрон ҳикояву ривоятҳои зиёди нависанда ба нашр мерасиданд» [2].

Аз диди мавсуф, дар табиғу тарвиҷи осори Толстой, махсусан нақши устодони мактаби русии шаҳри Табрёз Н.Н. Введенский ва Ш.О. Чернявский бисёр калон аст. Масалан, достони «Фариштаи замин»-и нависанда тавассути И.О. Чернявский ба форсӣ тарҷумаи нашр гардида буд. Нуктаи дигари қобили зикр ин аст, ки осори нависанда, махсусан ҳикояҳо, танҳо аз забони русӣ не, балки баргирфта аз забони арабӣ, туркӣ ва фаронсавӣ будаанд.

Дар наشري тарҷумаҳои ҳикояҳои Л. Толстой, ки то оғози Ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ шуморашон аз 20 мегузарад, махсусан нақши маҷаллаҳои «Умед», «Эрони ҷавон», «Меҳан», маҷаллаи «Калима» бисёр ҷашмрас аст. Бояд гуфт, ки таҳлилу арзёбии сифату кайфияти тарҷумаҳое, ки нимаи аввали асри XX анҷом шудаанд, аз мадди назари аҳли таҳқиқ дур намондааст. Аз шумори тарҷумонони осори Толстой бештар аз се нафар – Ризо Озарахшӣ, Ҳомид Алавӣ ва Карими Кишоварз, зикри ном шудааст.

Масалан, муҳаққиқи рус А.И. Шифман зимни қиёсу арзёбии сифати кори тарҷумонон аз Карими Кишоварз ҳамчун тарҷумони соҳибтаҷрибаи мумтоз ёддовар шуда, таъкид менамояд, ки номбурда на танҳо матни асло ба наҳви бештар тарҷума мекунад, балки дар тафсири асар низ маҳорати хос дорад [12].

Аз ибтидои соли 1950 ба баъд тарҷумаи осори нависанда афзоиш пайдо мекунад. Тарҷумонони дигаре мисли Аҳмад Нур, Али Шерозӣ, Муҳаммад Ҷаъфарӣ Шерозӣ, Саид Нафисӣ дар ин амр нақши ҷашмрас пайдо менамоянд. Намунаи тарҷумаҳо дар маҷаллаҳои «Дониш», «Яғмо», «Паёми нав», «Сухан» ба таъбиқ мерасанд. Дар даҳсолаҳои баъдӣ низ ба шумори тарҷумаҳои осор афзуда мешавад. Бар мабной таҳқиқи ховаршиносии озарӣ Г.Р.

Рустамов, «танҳо дар муддати ду даҳсола (аз соли 1984 то 2003) дар Эрон осори Л.Н. Толстой беш аз сад маротиба чопу таҷдиди чоп шудааст» [8].

Чи тавре дар боло зикр гардид, аз миёни осори нависанда, махсусан романи «Ҷанг ва сулҳ», чанд маротиба тарҷумаву нашр шудааст. Романи ёдшуда аз ҷониби тарҷумонон Аҳмад Нонпур, Савсани Ардакони ба форсӣ баргардон шудааст, вале дар ҷомеаи адабии Эрон бештар ба тарҷумаи Козим Ансорӣ ва Суруш Ҳабибӣ таъя мекунад. Тарҷумаи Козим Ансорӣ нахустин бор соли 1955 аз тарафи интишороти «Амири Кабир» ба таъъ расидааст.

Хонандагон муддати чанд даҳсола тарҷумаи ӯро дар ихтиёр доштанд. Мавсуф то замони инқилоб яке аз номвартарин тарҷумонони адабиёти форсӣ ба шумор мерафт. Осори зиёдеро аз адабиёти ҷаҳон ба форсӣ баргардон намудааст. Мутаассифона, пас аз ин инқилоб ҳеҷ хабари муайяне аз вай дар даст нест. Тибқи иттилои мавҷуд, «Ансорӣ дар даҳаи 30 тарҷумаро ба сурати ҷиддӣ шуруъ кард ва бисёре аз тарҷумаҳояш барои аввалбор дар нашрияти «Китоби ҳафта» мунташир шуд ва ба иттифоқи тарҷумонону равшанфикрони он солҳо хостгоҳе ҷап дошт ва дар замоне, ки ба хондани осори нависандагони ҷап раванк дошт, ба манзумаи ин осор пардохт» [1].

Баъд аз тарҷумаи Козим Ансорӣ бояд аз тарҷумаи охиринаи ин роман ёд кард, ки соли 1998 аз ҷониби С. Ҳабибӣ анҷому мунташир гардид. Муҳаққиқону дӯстдорони адабиёт тарҷумаи мазкурро ба унвони равону солимтарин тарҷума шинохтаанд.

С. Ҳабибӣ романро мустақиман аз русӣ ба форсӣ баргардон намудааст. Мутолиоту сатҳи болои дониши забонӣ ба ӯ имкон додааст, ки фазои аслии осорро дар тарҷума ҳифз намояд.

Бояд арз намуд, ки домани «Ҷанг ва сулҳ» шомили «Ёддоштҳои муаллиф» ва «Муқаддима» аст. Муқаддима ба қалами ҳамсари тарҷумон Эрон Зандия тааллуқ дорад. Мавсуф, ки аз донандагони хуби забони русӣ ва фаронсавӣ аст, дар тадвину таҳияи роман барои ҷоп нақши корсоз доштааст.

Муаллиф дар баҳши ёддоштҳои муқаддамотӣ ба нукоти муҳимме ишора мекунад, ки таҳлилу арзёбии онҳо аз ғоида ҳолӣ нахоҳад буд.

С. Ҳабибӣ дар ёддошти хеш хидмату нақши тарҷумони роман Козим Ансориро дар амри наҷиби тарҷума ва густариши осори бадеи дигар миллатҳо дар қаламрави форсизабонон меситояд ва таъкид мекунад, ки тарҷумаи мавсуфро инкор намекунад. Тарҷумаву бознашри роман бастагӣ ба ниёзу эҳтиётоти ҷомеаи кунунӣ дорад. Ӯ бовар дорад, ки бо гузашти замон ҷомеаи форсизабонон, зиндагии эшон дучори дигаргуниҳои ҷашмрасе шудааст ва аз ин пешрафту таҳаввул забони форсӣ ҳам ақиб намондааст. Дар баробари ин, «шоҳкорҳои бузурги адаби ҷаҳон беҳтар аст, ки дастикам ҳар даҳ ё (ё ниҳоят 15) сол як бор аз нав тарҷума шаванд. Албатта, тарҷумаи ҳозир низ охирин тарҷума нахоҳад буд. Чунин иддаое нишони сабуксарӣ ва худписандӣ аст ва агар соҳибҳиммате дар оянда даст ба тарҷумаи он назанад ва ин банда то даҳ соли дигар зинда бошам, онро тарҷума хоҳам кард, зеро ин корро ба ҳамон далеле, ки ишора шуд, зарури медонам» [16, с.7].

Ӯ дар ёддошти хеш, инчунин, зикр намудааст, ки тарҷумаро бар асоси матни русии соли 1955 ба таъърасида анҷом додааст ва матни тарҷумаи форсиро бошад, ҳамсараш ҳарф ба ҳарф бо матни фаронсавии роман қиёс намуда, назару пешниҳодоти худро низ овардааст. Ӯ дуруст қайд менамояд, ки «ин амр кори ниҳоят ранҷзоя ва сангине аст. Аз сӯйи дигар агар чунин амале сурат намегирифт, шояд тарҷума шакли ҳозирашро намедошт» [16, с.7].

Чи тавре медонем, романи «Ҷанг ва сулҳ» дорои матнҳои зиёде аст, ки бо забони фаронсавӣ ва гоҳо олмонӣ омадаанд. Дар матни форсӣ ин матнҳо низ бо тарҷумаи форсӣ омадаанд. С. Ҳабибӣ иллати даст кашидан аз риояи шеваи мазкурро дар он медонад, ки «хонандагони ин роман ба забони фаронсавӣ ва олмонӣ ошноӣ надоранд ва ногузир мебоист ҳар бор ки ба ин қисматҳо бархӯрданд, риштаи хонданро раҳо кунанд ва баъд аз рӯчуъ ба зернавис раҳшударо аз сар бигиранд. Хоса ин ки бисёр пеш меояд, ки мутакаллим на тамоми иборат, балки фақат қисматеро аз он ё ҳатто қисмате аз истилоҳеро ба забони фаронсавӣ адо кардааст ва риояи ин шева бо мушкилот мувоҷеҳ мешавад ва ба ҳар ҳол кори хонданро душвор мекард» [16, с.8].

Ниҳоят нуктаи дигаре, ки дар ёддошти тарҷумон ҷалби назар мекунад, корбурди бархе истилоҳоти низомӣ, мулкӣ мебошад, ки ба қавли ӯ, тарҷумапазир нестанд ва дар матн бо

ҳамон нишони аслашон омадаанд. Ҳарчанд бархе дар форсӣ муодил доранд, вале истифодаи онҳо дар матни тарҷумашуда аз забони ғайр ба фазои забонӣ созгор намеафтад.

Бояд гуфт, ки С. Ҳабибӣ дар муқаддимаи тарҷумаи «Анна Каренина»-и Л.Н. Толстой ба мавзуи тарҷумаи давраи такрории шоҳкорҳои адабии ҷаҳон таъкид меварзад [15].

Инчунин, ӯ қайд менамояд, ки баъзе аз тарҷумонон дар муқаддимаи асари тарҷуманамудаи хеш кӯшиш менамоянд, мухтавои мухтасари асар, таърихи эҷоду зиндагиномаи муаллифашро баён намоянд, ки кори нозарур аст. Хуб буд ба ҷои он шеваи тарҷумонии хешро барои нависандагон ва ҳамаи онҳое, ки ба ин мавзӯ тавачҷуҳ доранд, арза доранд.

Худи С. Ҳабибӣ ҷузъиёти кори худро атрофи тарҷума дар муқаддимаи романи «Анна Каренина» баён медорад. Қисмати умдаи афкораш ба романҳо ва забони тарҷумаи онҳо ихтисос дорад. Ӯ менависад: «Роман ба таъбире васфи равобити пурҷанбаи фард аст бо муҳити худ, ки иҷтимоъ аст. Ҳам фард ва ҳам ҷомеааш, дар асри мо ба суръат таҳаввул меёбанд. Дар натиҷа роману забони он аз таҳаввули сареъ барканор нест. Романи имрӯзро ба насри гузашта наметавон тарҷума кард. Барои тарҷумаи романи имрӯз ба форсӣ ночор бояд ба нармию шаклпазирии насри гузаштагон бифизоем, бе он ки дар сохтмону руҳи он, ки дастури забон аст, даст бибарем» [15, с.11].

Номбурда бар ин назар аст, ки тарҷума бояд танҳо бар асоси забони асл сурат гирад, зеро тарҷумое, ки тавассути забони миёнӣ сурат мегирад, аз иштибоҳу инҳирофравиҳо холи нест.

Масъалаи дигаре, ки дар дидгоҳҳои мавсуф ҷалби назар менамояд ба шеваи корбурду коргирӣ аз вожаву мафҳумҳо дар осори бадеӣ бастагӣ дорад. Маълум аст, ки мафҳумҳо дар ҳар забоне суратҳои хориҷӣ доранд, ки иборат аз калимаҳои онанд. Калимаҳо аз мазмуну мундариҷаҳои онҳо ҷудо нестанд. Аз сӯйи дигар бе вучуди онҳо андеша намудан мумкин нест.

Барои он ки тафаккури инсонӣ ба тарзӣ шоиста бозтоб гардад, бояд мафҳумҳо равшану муайян бошанд. Ба назари С. Ҳабибӣ, «робитаи мафҳиму вожаҳо устувор бошад. Албатта, на ин ки барои ҳар лафзе фақат як маъно вучуд дошта бошад. Ҳар вожа мумкин аст бар чанд мафҳум далолат кунад ва ҳар ҷо маънои хос дошта бошад. Аммо бар акс барои ҳар як мафҳум, ҳарчи дақиқтару мушаххастар бошад, роҳи тафаккурро ҳамвортар хоҳад кард» [15, с.8].

Қобили зикр аст, ки қайду мулоҳизаҳои С. Ҳабибӣ аз ҷониби муҳаққиқони адабиёт ҳамчун падидаи арзишманд арзёбӣ шудааст.

Масалан, муҳаққиқ Носири Нафисӣ ба ин ҷанбаи фаъолияти С. Ҳабибӣ ишора намуда, ҳамзамон, хотирнишон месозад, ки вақтҳои ахир тарҷумаҳо дар Эронӣ кунун дар сатҳи матлуб анҷом мепазиранд ва муносибат ба амри тарҷума низ хеле беҳбуд пайдо намудааст: «Хонанда новобаста аз он ки пешорӯйи худ китоби нависандаи хориҷиро мебинад, зуд воридаи он мегардад, ҳадафу мароми нависандаро дарк намуда, бо ӯ муносибат барқарор месозад» [6].

Ба сифату кайфияти тарҷумаҳо адабиётшиносии маъруф А. Дастгайб низ қайдҳои ҷолиб намудааст [14].

Чи тавре дар боло зикр гардид, ғайр аз ёддошти С. Ҳабибӣ дар китоби «Ҷанг ва сулҳ» муқаддимаи Эрон Зандия низ омадааст, ки нукоти ҷолиб дорад.

Мавсуф дар оғози муқаддима аз бузургию шахомати ин шоҳкор менависад: «Уқёнуси инсонӣ бо ҷараёнҳои бешумору дарҳампечид, ки дар варои он руҳе муқтадир туфонҳо меангезад ва фуру меҳобонад ва боз ба по медорад» [16, с.9]. Дар ҷойи дигар таъкид менамояд, ки «Ҷангу сулҳ»-ро шеъри руҳи рус доништаанд, ки ба сурати ҳамосаи рангин суруда шудааст. Андешаи сурудани ин ҳамоса аз соли 1862 Толстойро ба худ маҷзубу машғул мекунад» [16, с.9].

Эрон Зандия дар ин муқаддима кӯшиш намудааст, ки масири эҷодии Толстой, марҳилаҳои камолу рушди ҷисмӣ маънавии нависанда, заминаи офариниши роман ва мухтавои онро дар шакли кӯтоҳу фарогир манзури хонандагон созад. Мурури муқаддима хонандаро ба ин натиҷа мерасонад, ки Эрон Зандия ба хурдтарин ҷузъиёти масири зиндагӣ, рушду боландагӣ, хусусияти фардии нависанда ошноӣ. Гузашта аз ин, бо маҳорату ҷирадастии билувасф марҳилаҳои мухталифи ҳаёти Толстойро тавсиф менамояд. Ӯ бо

неруву тавони вожагон чехраи нависандаро наққошӣ мекунад: «Мӯе пурпушту жулида ва рише баланду анбух дорад. Гӯйӣ аз ҳамон айёми ҷавонӣ бар он шудааст то зишти суратро дар ҳамон пардаи ришу сибил пинҳон созад мегӯяд: – Ҳар ишорае ба сурати зоҳирам моро меозорад» ва итминон надорад, ки барои касе, ки димоғе ба ин паҳнию лабҳое ба ин кулуфти ва чашмоне чунин резу хокистарӣ дорад, аз ширинкомӣ дар ин ҷаҳон сахме насибаш шавад»... чашмони Толстой оинаи авотиғи Худи ӯ низ ҳастанд. Барқи ханда аз онҳо меҷаҳад. Бе он ки лабҳояш ҳаракате карда бошад. Шарори чашмаш пеш аз он ки лаб бар сарзаниш бикушояд хатокорро дар ҷо хушк мекунад» [16, с.10].

Эрон Эзидӣ ба бозтоби чехраву симои нависанда маҳдуд нашуда, нигоҳи муҳаққиқона ба вазъи равонӣ, дунёи даруни ӯ меафканад. Тааммул назорагари сурату андоми нависанда муҳаққиқро ба чунин натиҷаи амиқ мерасонад, ки «ҷисми ӯ барои ҷонаш зиндоне танг аст». Мутолиоти пажуханда дар атрофи ҷузъиёти сиришту вазъи равонии Толстой васеъ ва густурда аст. Ӯ ба афқору андешаҳои нависандагони дигар дар пайванд бо ҳасоили фардӣ, вижагиҳои ахлокии адиб ошност. Масалан, мутолиаи назаргоҳҳои Тургенев ва Горкий ӯро ба ин натиҷа мерасонад, ки нависанда дорои нигоҳи ғавқуллода аст: «Нигоҳи тезе, ки бар ҷондору бечон мелағзад ва ҷузъиёти хурду вижагиҳои онро ба зехнаш месупорад ва зехни ҳамаро ба амонат ҳифз мекунад» [16, с.11]

Бояд қайд кард, ки Эрон Эзидӣ шебу фарози ҳаёти шахсии нависанда, шинохти ӯро аз ҷомеаи замонаш, бӯхронҳои фардии адибро ниҳоят муҳаққиқона ва бо ҷиддият баён намулдааст.

Аз ҷумла марҳилаҳои шаклгириву таълифи романи «Ҷанг ва сулҳ» ба тафсил ва ҳунармандона нишон дода шудаанд.

Масъалаи қобили таваҷҷуҳ дар «Муқаддима»-и роман баёни заминаҳои таълифи он аст. Ба ақидаи муаллифи «Муқаддима», дар оғоз ҳадафи аслии нависанда бозтоби зиндагии хусусии ашрофи Русия буда ва тазодҳову рақобатҳои ду шахсияти таърихӣ Александр ва Наполеон заминаи аслии онро ташкил медиҳад. Ногуфта намонад, ки ин андешаро таълифоти бисёре аз муҳаққиқони асари Толстой тасдиқ менамоянд [5; 3; 4; 11]. Баъдҳо падидаву воқеаҳои таърихӣ таваҷҷуҳи нависандаро ба худ ҷалб месозад ва ин аст, ки оммаи мардум воридаи майдони роман мегарданд ва андешаҳои фалсафӣ таърихӣ ба боғи роман афзуда мегарданд.

Нависанда ибтидои соли 1864 бахше аз романро барои ҷамъе аз наздиконаш қироат менамояд. Аксари шунавандагон вақте дар либоси қаҳрамонони асар вучуди худ наздиконашонро эҳсос менамоянд, изҳори хушнудӣ мекунанд, нависанда бошад, ба ин аксуламали онҳо ҳеҷ эътинос намекунад. Ӯ дар андешаи он аст, ки портрети зиндагии як даврони комилро офарад.

Толстой барои расидан ба ин ҳадаф замони тулониро дар китобхонаҳои Москва ба мутолиаи ёддоштнависӣ, нусхабардорӣ сипарӣ менамояд.

Нависанда танҳо дар соли 1865 роҳе барои камолу идомати таълифи асараш пайдо менамояд. Ба навиштаи Эрон Эзидӣ, «ӯ достони худро дар ду ростои ҷудогона, ки ба мувозоти ҳам пеш мераванд, тарҳ мерезад: ростои шахсиятҳои таҳаюлию ростои шахсиятҳои таърихӣ. Ҳар ҷо ки лозим бидонад аз яке ба дигаре мелағзад ва ҳамин талфики содаи ду тарҳ «Ҷангу сулҳ»-ро ба зиндагии воқеӣ наздик мекунад» [9; 16, с.15].

Тибқи иттилои муаллиф нависанда дар бахши ҳодисаҳои ҷангӣ ҷаҳорҷӯби воқеаҳо ва ҷузъиёти маълумро ба орият мегирад ва мувофиқи завқу салиқаи худ бар асоси ҳадафи нияти худ бозгӯяшон менамояд ё бо каму зиёд кардани ҷузъиёти ҳаёлии онҳоро бозсозӣ мекунад, то ба мақсади матлуби худ бирасад.

Мавзӯи дигаре, ки дар «Муқаддима» муҳим ба назар мерасад, таъкиди муаллиф рӯи бархе аз дидгоҳҳои нависанда аст. Гап дар ин аст, ки асари мазкур то ба имрӯз дар адабиётшиносии ҷаҳон ҳамчун роман шинохта мешавад, вале худ нависанда онро на роман, балки жанри ҳосе мешуморид, ки ба жанри маъруфи романи ғарбӣ сари созгорӣ надошт ва ҳосили фикру андеша ва сабри ҳоси худ ӯ буд. Эрон Эзидӣ дар пайванд бо ин масъала изҳор медиҳад, ки нависанда иддао дорад «китобаш на роман асту на шеър ва на шарҳи вақоъ аст, балки шеваи ҷадидест, ки бо он ҷи нависанда меҳоста бигӯяд, комилан созгор аст. Ӯ ба ин тартиб бар истиклоли худ дар арсаи анвои адабии мустақил исро меварзад ва дар айни ҳол хонандаро даъват мекунад то аз расми маълум дар достонҳои

фосила бигирад ва аз варои пираги гуфтори рафтори шахсиятҳои дoston хутути аслии ин асарро дарёбад» [16, с.17]

Аксари муҳаққикон, аз ҷумла Эрон Эзидӣ, бар ин назаранд, ки шахсияти маҳбуи Толстой Кутузов аст, вале изҳор надоштаанд, ки иллати ин дилбастагии нависанда ба ин шахсияти низомии таърихӣ дар чи нухуфта аст?

Аммо муаллифи «Муқаддима» барои исботи назаргоҳи хеш далелҳои зиёд меорад. Аз нигоҳи ӯ, сабаби дӯстдорию таваҷҷуҳи адиб он аст, ки Кутузов ҳаргиз худро нобиғаву ягона намешуморад, худнамоӣ намекунад. Гузашта аз он, дар фикри он нест, ки номашро дар таърих мондагӯр созад. Кутузов дар баробари қудрати Наполеон бозтобу инъикоси руҳи мардуми рус аст.

Муаллифи «Муқаддима» дар идомаи матлаб перомуни қаҳрамонони ҷудогонаи роман нақши онҳо дар қамолу тақмили суҷаи умумӣ, саҳнаҳои муҳталифи рӯзгори эшон изҳори назар менамояд.

Зимнан вазъи руҳӣ, тасмимоти сарнавиштсози ӯро дар қоргоҳи эҷодияш, таҳаввули дидгоҳҳояшро дар бастагӣ бо эҷоду офариниш таҳлилу арзёбӣ менамояд, ки ҳамагӣ дар мутолиаву дарки матни тарҷума қорсозанд.

Хулоса. Миёни фаъолиятҳои адабӣ шояд яке аз амрҳои мушкилу печида тарҷумаи асори бадеӣ бошад, ҳамеша ниёз ба шарҳу тафсир роҳқарду роҳбаладӣ ҳаст. Барқардони ҷаҳони андешаи як нафар, ки дар қонуни фарҳанг, расму русум, эътиқоду боварҳо, ҷазову қамони ҳоса ба зухур расидаву ба сатҳи қамолу пухтагӣ расидааст, қори осоне нест.

Чун тарҷума ё барқардон аз қониби шахсе анҷом мешавад, ки парвардаи муҳити фарҳангии адабӣ ва ҳатто ҷуғрофиёи қомилан дигар аст.

Зимни барқардон омодагӣ, қонишу мутолиот, шинохти амиқ қозим аст то матни тарҷума ҷавобгӯии мақсад бошад.

Маҳзи хоҳири ин андешаву оро, муқаддимаҳо, қайдҳое, ки тарҷумонон орои тарҷумаву осори мавриди назари худ, шеваи тарҷумонӣ менависанд, қарои фаҳму дарки асар, қазирини он аз қониби қомеаи адабӣ ниҳоят судманду қорсозанд, ки намунааш ёддоштҳо ва муқаддимаҳои иншо намудаи тарҷумони номвар С. Ҳабибӣ ва ҳамроҳонаш аст. Ёддоштҳои С. Ҳабибӣ на танҳо қарои қонандагони матни қорсӣ дархӯри аҳаммиятанд, балки дастури муфиде қарои тарҷумонони қавон мебошад. Бо шинохти назаргоҳҳои мавсуф, қонанда ба мушкилоти тарҷума, ҷузъиёти он, шеваҳои бархӯрд ба як матни адабӣ ошно мешавад. Рӯйиҳамрафта омӯзишу шинохти «Ёддоштҳо ва «Муқаддима»-и матни қорсии романи «Қанг ва сулҳ» роҳро қарои маърифату ошноӣ бо муҳтаво ва аҳаммияти он қарои алоқамандон ҳамвор месозад.

Мақола дар доираи дурнамои кафедраи филологияи араби Қонишгоҳи миллии Тоҷикистон, таҳти унвони «Адабиёти арабизабони қорсу тоҷик дар асрҳои миёна ва вижагиҳои навини араб», қарои солҳои 2026-2030 навишта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Акбарӣ М. Ду мувоҷиҳа бо «Қанг ва сулҳ» / М. Акбарӣ // Рӯзномаи «Ҳамшаҳрии имрӯз». – Яқшанбе, 14 озари 1399.
2. Бегматов Р.Ф. Из истории персидских переводов Л.Н. Толстого / Р.Ф. Бегматов // Tatarica. [электронный ресурс]. URL: <https://tatarica.org> (дата обращения: 08.08.2026).
3. Кандиев Б.И. Роман-эпопея Л.Н. Толстого «Война и мир»: комментарий / Б.И. Кандиев. – М.: Просвещение, 1967. – 390 с.
4. Ломунов К.Н. Эстетика Льва Толстого / К.Н. Ломунов. – М.: Современник, 1972. – 478 с.
5. Мотылева Т.Л. «Война и мир» за рубежом: переводы, критика, влияние / Т.Л. Мотылева. – М.: Советский писатель, 1978. – 436 с.
6. Насири Н. Творчество Льва Николаевича Толстого в перцепции иранских переводчиков / Н. Насири // Мир науки. Социология, филология, культурология. – 2023. – Т.14. – №3 [электронный ресурс]. URL: <https://sfk-mn.ru/14flsk323.html> (дата обращения: 08.08.2026).
7. Розенфельд А.З. Л.Н. Толстой в изданиях на персидском языке / А.З. Розенфельд // Народы Азии и Африки. – 1962. – №5. – С.168.

8. Рустамова Г.Р. Произведения Л. Толстого в изданиях 20-40-х гг. XX в. на персидском языке / Г.Р. Рустамова // Русский язык за рубежом. Специальный выпуск: «Русистика Ирана». – 2017. – С.73.
9. Саидзода О.С. Нигоҳе ба як мақолаи Л.Н. Толстой дар бораи романи «Чанг ва сулҳ» / О.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2025. – №8. – С.123-128.
10. Саидзода О.С. Хусусиятҳои тарҷумаи бадеӣ (бар асоси тарҷумаи форсии романи «Чанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2026. – № 4. – С.61-68.
11. Шепелева З.С. Лев Николаевич Толстой: краткий очерк жизни и творчества / З.С. Шепелева. – М.: Московский рабочий, 1960. – 279 с.
12. Шифман А.И. Лев Толстой и Восток / А.И. Шифман. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1971. – 351 с.
13. Яхьяпур М. Достоевский и Иран / М. Яхьяпур // Русский язык за рубежом. – 2008. – № 1 (206). – С.69-72.
14. دستغیب، ع. «ترجمة فارسی ادبیات روسی» // پیام نو. – ۱۹۴۶. – ص. ۱۹.
15. تولستوی، لئون. آنا کارنینا. ترجمه سروش حبیبی. – تهران: نیلوفر، ۱۳۷۸. – جلد اول. – ۵۶۰ ص.
16. تولستوی، لئون. جنگ و صلح. ترجمه سروش حبیبی. – تهران: انتشارات نیلوفر، ۱۳۷۷. – کتاب اول، جلد دوم. – ۸۴۴ ص.

НИГОҲЕ БА «МУҚАДДИМА»-И ТАРҶУМАИ ФОРСИИ РОМАНИ «ЧАНГ ВА СУЛҲ»-И Л.Н. ТОЛСТОЙ

Дар мақола «Муқаддима»-и тарҷумаи форсии романи «Чанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф ба таърихи тарҷума ва густариши осори Толстой дар муҳити адабии Эрон, бахусус тарҷумаҳои романи «Чанг ва сулҳ», таваҷҷуҳ намуда, нақши тарҷумонони маъруф, аз ҷумла Козим Ансорӣ ва Суруш Ҳабибро баррасӣ мекунад. Қисмати асосии мақола ба таҳлили мундариҷа ва аҳамияти «Муқаддима»-и Эрон Зандия бахшида шудааст. Дар он вижагиҳои ҳаёти шахсӣ ва эҷодии Толстой, заминаҳои таълиф, сохтори бадеӣ, муносибати нависанда ба жанри асар, образҳои таърихӣ ва бадеӣ, инчунин мавқеи Кутузов дар низоми ғоявии роман шарҳ дода мешаванд. Ҳамзамон, андешаҳои Суруш Ҳабибӣ дар бораи зарурати тарҷумаи такрорӣ шохкорҳои адабиёти ҷаҳон, тарҷума аз забони асл, баргардони унсурҳои фаронсавӣ ва олмонӣ ва интиҳоби вожаҳои муносиб таҳлил мегарданд. Дар мақола нақши муқаддима ва ёддоштҳои тарҷумон дар шинохти асари тарҷумашуда ва дарки мушкилоти тарҷумаи адабӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Чанг ва сулҳ, Толстой, тарҷумаи форсӣ, Суруш Ҳабибӣ, Козим Ансорӣ, Муқаддима, тарҷумаи бадеӣ, тарҷумашиносӣ, тарҷумаи адабӣ, забони асл, тарҷумаи такрорӣ.

ВЗГЛЯД НА «ПРЕДИСЛОВИЕ» К ПЕРСИДСКОМУ ПЕРЕВОДУ РОМАНА Л. Н. ТОЛСТОГО «ВОЙНА И МИР»

В статье рассматривается «Предисловие» к персидскому переводу романа Л.Н. Толстого «Война и мир». Автор обращается к истории перевода и распространения произведений Толстого в литературной среде Ирана, в частности к переводам романа «Война и мир», а также рассматривает роль известных переводчиков, среди которых Казим Ансари и Суруш Хабиби. Основное внимание уделяется анализу содержания и значения «Предисловия» Эрон Зандии. В нём освещаются особенности личной и творческой жизни Толстого, предпосылки создания романа, его художественная структура, отношение писателя к жанру произведения, исторические и художественные образы, а также роль Кутузова в идейной системе романа. Наряду с этим анализируются взгляды Суруша Хабиби на необходимость повторного перевода шедевров мировой литературы, перевод непосредственно с языка оригинала, передачу французских и немецких фрагментов, а также выбор соответствующих лексических средств. В статье подчёркивается роль предисловия и заметок переводчика в осмыслении переводного произведения и понимании проблем художественного перевода.

Ключевые слова: Война и мир, Толстой, персидский перевод, Суруш Хабиби, Казим Ансари, Предисловие, художественный перевод, переводоведение, литературный перевод, язык оригинала, повторный перевод

A STUDY OF THE «INTRODUCTION» TO THE PERSIAN TRANSLATION OF L. N. TOLSTOY'S NOVEL «WAR AND PEACE»

The article examines the «Introduction» to the Persian translation of Leo Tolstoy's novel «War and Peace». The author focuses on the history of the translation and dissemination of Tolstoy's works within the literary environment of Iran, particularly on translations of *War and Peace*, and considers the role of prominent translators, including Kazim Ansari and Soroush Habibi. The main part of the article is devoted to an analysis of the content and significance of the «Introduction» by Eron Zandia. It discusses the characteristics of Tolstoy's personal and creative life, the background to the creation of the novel, its artistic structure, the writer's attitude toward its genre, historical and fictional characters, as well as the role of Kutuzov in the novel's ideological framework. The article also analyzes Soroush Habibi's views on the necessity of retranslating masterpieces of world literature, translating directly from the original language, rendering the French and German passages, and selecting appropriate lexical equivalents. Particular attention is given to the role of the introduction and the translator's notes in understanding the translated work and the challenges of literary translation.

Keywords: War and Peace, Leo Tolstoy, Persian translation, Soroush Habibi, Kazim Ansari, Introduction, literary translation, translation studies, translation of fiction, original language, retranslations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Одинааҳмад Сайдамир* – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осӣ ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 988-96-10-26. **E-mail:** odinahmad-94@mail.ru.

Сведения об авторе: *Саидзода Одинааҳмад Сайдамир* – кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, п.Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 988-96-10-26. **E-mail:** odinahmad-94@mail.ru.

Information about the author: *Saidzoda Odinaahmad Saidamir* – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Arabic Philology of Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** (+992) 988-96-10-26. **E-mail:** odinahmad-94@mail.ru.

БОЗТОБИ САБКИ ҲОФИЗ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АЛИШЕР НАВОЙ

Ҷабборов Р.М.
Маркази тамаддуни илмӣи Ўзбекистон

Муқаддима. Дар таърихи адабиёти Шарқ робитаҳои адабӣ миёни Алишер Навоӣ (1441-1501) ва Ҳофизӣ Шерозӣ (1325-1390) аҳаммияти бузурги илмӣ доранд. Алишер Навоӣ ҳамчун намоёндаи барҷастаи адабиёти туркӣ (ӯзбекӣ) осори адабиёти форсу тоҷикро амиқ омӯхта, онҳоро дар эҷодиёти худ ба таври эҷодӣ истифода намудааст.

Намоёндаи бузурги адабиёти ӯзбек Мир Алишери Навоӣ ба намоёндагони маъруфи адабиёти Шарқ, аз ҷумла Ҳофизӣ Шерозӣ эҳтироми беандоза дошт. Ӯ дар осори хеш ба унвони «Маҷолис-ун-нафос», «Насоим-ул-муҳаббат», «Муҳокамат-ул-луғатайн» номи Ҳофизро бо таваҷҷуҳ ва эҳтироми хоса зикр кардааст. Дар «Девони Фонӣ» чанд ғазалҳоро ба шеваи Ҳофиз ва ё ба тарзи татаббуъ навиштааст. Навоӣ дар осори худ Ҳофизро бо эҳтироми зиёд ёд намуда, ӯро «лисон-ул-ғайб» мешуморад, ки ин мақоми баландро дар адабиёти ирфонӣ ифода мекунад. Ин ҳолат аз таъсири амиқи осори Ҳофиз ба ҷаҳонбинии адабии Навоӣ шаҳодат медиҳад.

Дар бораи пахлуҳои марбут ба эҷодиёти Навоӣ ва Ҳофиз то имрӯз бисёре аз олимони ӯзбек, тоҷик ва хориҷӣ асару мақолаҳои илмӣ навиштаанд. Дар байни онҳо осори олимону муҳаққиқон аз қабилӣ Е. Бертелс, А. Абдуғафуров, А. Мирзоев, А. Афсаҳзод, Ҷ. Ҳамро, М. Азимов, М. Суюнов, Э. Очилов ҷойгоҳи хоса дорад [15; 2; 10; 11; 14; 19]. Вале бо назардошти он, ки дар ин самт боз чандин тадқиқоти илмӣ гузаронидан мумкин аст, баъзе мушоҳидаҳои худро дар бораи ин мавзӯ баён карданим.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлили таъсири суннатҳои Ҳофизӣ Шерозӣ ба ғазалҳои Алишер Навоӣ ва муайян намудани хусусиятҳои татаббуъ дар эҷодиёти ӯ мебошад.

Равиши пажӯҳиш. Дар таҳқиқи мазкур барои баррасии суннатҳои адабии Алишер Навоӣ ва таъсири онҳо аз осори Ҳофизӣ Шерозӣ маҷмуи усулҳои илмӣ истифода гардид. Пеш аз ҳама, усули муқоисавӣ-таърихӣ ба кор бурда шуд, ки имкон медиҳад робитаҳои адабӣ ва пайвастагии анъанавии байни ду шоир дар заминаи рушди адабиёти Шарқ муайян карда шаванд.

Ҳамзамон, усули таҳлили матн (textual analysis) истифода гардид, ки дар асоси он ғазалҳои интихобшуда аз «Девони Ҳофиз» ва «Девони Фонӣ» мавриди таҳлили бадеӣ қарор гирифтанд. Дар ин раванд, унсурҳои шаклӣ (вазн, қофия, радиф) ва мазмунӣ (образҳо, рамзҳои ирфонӣ, мавзӯҳо) ба таври муфасссал баррасӣ шуданд. Ғайр аз ин, усули герменевтикӣ барои фаҳмиши маъноҳои пинҳонӣ ва рамзии ғазалҳо ба кор бурда шуд. Бо ёрии ин усул, мафҳумҳои калидӣ чун ишқ, май, соқӣ ва образи «**турк**» дар заминаи адабиёти тасаввуфӣ ва фарҳанги классикии Шарқ тафсир гардиданд.

Инчунин, усули таҳлили манбаъҳо (source analysis) истифода шуд, ки дар доираи он осори муҳаққиқони маъруф оид ба эҷодиёти Навоӣ ва Ҳофиз мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ин ба таҳқиқ имконият дод, ки натиҷаҳо бо дидгоҳҳои илмӣ мавҷуда муқоиса ва асоснок карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, истифодаи ин усулҳо имкон фароҳам овард, ки таъсири суннатҳои Ҳофизӣ Шерозӣ ба ғазалҳои Алишер Навоӣ ба таври мукамал ва илмӣ асоснок гардад.

Натиҷаҳои пажӯҳиш. Дар раванди таҳқиқи робитаҳои адабӣ миёни Алишер Навоӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ як қатор натиҷаҳои муҳимми илмӣ ба даст омаданд. Аввалан, муайян гардид, ки таъсири Ҳофизӣ Шерозӣ ба эҷодиёти Навоӣ на танҳо дар сатҳи умумии мавзӯ ва мазмун, балки дар сатҳи сохторӣ ва бадеӣ низ амиқ мебошад. Навоӣ дар ғазалҳои худ вазн, қофия ва радифи ғазалҳои Ҳофизро нигоҳ дошта, бо риояи анъанавии татаббуъ онҳоро идома додааст.

Навоӣ танҳо ба тақлид маҳдуд нашуда, балки унсурҳои бадеии Ҳофизро ба таври эҷодӣ тағйир додааст. Ӯ образҳо ва рамзҳои ирфониро, аз қабилӣ ишқ, май ва соқӣ, дар заминаи фарҳанги туркӣ бо мазмунҳои нав ғанӣ гардонидаст. Ин ҳолат аз мустақилияти

эҷодии шоир шаҳодат медиҳад. Дар ҳар ду шоир образи «турк» ҳамчун истиораи бисёрқабата истифода мешавад. Ин образ метавонад ҳам маъшукаи зебо ва ҳам рамзи бераҳмӣ ва ҷаззобиятро ифода намояд, ки ба ғазалҳо маъноҳои иловагӣ мебахшад.

Мавзуи танқиди иҷтимоӣ, баҳусус танқиди воизони риёкор, дар эҷодиёти ҳар ду шоир ҷойгоҳи муҳим дорад. Навоӣ ин анъанаро идома дода, онро дар муҳити иҷтимоии худ бо мазмуни пурқувваттар инъикос кардааст. Татаббуъ дар эҷодиёти Навоӣ танҳо як шакли пайравӣ нест, балки воситаи рушди бадеӣ ва таҷдиди анъанаҳои адабӣ мебошад. Навоӣ тавассути татаббуъ суннатҳои Ҳофизро ба сатҳи нави бадеӣ расонидааст.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои паҷӯшиш нишон медиҳанд, ки Алишер Навоӣ на танҳо идомадиҳандаи анъанаҳои Ҳофизи Шерозӣ аст, балки онҳоро ба таври эҷодӣ тақмил дода, дар рушди адабиёти туркӣ ва Шарқ саҳми назаррас гузоштааст.

Навгонии паҷӯшиш. Навгонии илмӣ таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки бори аввал татаббуъ дар эҷодиёти Алишер Навоӣ ҳамчун раванди эҷодии мустақил, на танҳо шакли пайравӣ, таҳлил гардид. Муайян карда шуд, ки таъсири Ҳофизи Шерозӣ ба Навоӣ на танҳо дар сатҳи мавзӯ, балки дар сатҳи сохтор ва системаи рамзҳо низ зоҳир мегардад. Таҳлили муқоисавӣ нишон дод, ки Навоӣ суннатҳои Ҳофизро дар муҳити туркӣ мутобиқ намуда, ба онҳо мазмун ва шакли нав бахшидааст. Нақши рамзҳои ирфонӣ ва образҳои бадеӣ дар ташаккули услуби инфиродии Навоӣ аз нав арзёбӣ гардид. Исбот шуд, ки татаббуъ ҳамчун як механизми муҳимми рушди адабиёти классикии Шарқ хизмат мекунад.

Муҳокима. Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки робитаи адабии миёни Алишер Навоӣ ва Ҳофизи Шерозӣ на танҳо хусусияти пайравӣ дорад, балки як раванди мураккаби эҷодӣ ва табдили анъанакорӣ дар бар мегирад. Дар муқоиса бо таҳқиқоти пешин, ки асосан ба зикри таъсир маҳдуд шудаанд, таҳлили мазкур нишон медиҳад, ки Навоӣ суннатҳои Ҳофизро ғайраравона аз нав қарорд намудааст.

Дар адабиётшиносӣ татаббуъ одатан ҳамчун шакли тақдир арзёбӣ мешавад, аммо дар мисоли Навоӣ он ба як воситаи эҷодиёти мустақил табдил меёбад. Навоӣ бо нигоҳи доштани унсурҳои шаклӣ – вазн, қофия ва радиф – мазмун ва сохтори дохилии ғазалро тағйир медиҳад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки татаббуъ дар эҷодиёти ӯ на танҳо тақдир, балки бозсозии маънавии матн мебошад.

Муҳокимаи рамзҳои ирфонӣ низ нишон медиҳад, ки ҳарчанд Навоӣ аз системаи рамзии Ҳофиз истифода мекунад, аммо онро ба муҳити фарҳангии худ мутобиқ месозад. Масалан, мафҳумҳои ишқ, май ва соқӣ дар ҳар ду шоир маъноҳои ирфонӣ доранд, вале дар Навоӣ ин мафҳумҳо бо хусусиятҳои нави маънавий ва иҷтимоӣ пурра мешаванд [17, с.153].

Ҳамчунин, масъалаи танқиди иҷтимоӣ, баҳусус танқиди воизони риёкор, дар таҳқиқ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Агар дар Ҳофиз ин танқид бештар хусусияти ахлоқӣ дошта бошад, дар Навоӣ он ба сатҳи иҷтимоӣ ва ҳатто маърифати ҷамъиятӣ мебарояд.

Бо ин роҳ, метавон ҳулоса кард, ки эҷодиёти Навоӣ намунаи равшани муқолаҳои фарҳангӣ байни адабиёти форсӣ тоҷикӣ ва туркӣ мебошад, ки дар он анъанакорӣ на танҳо ҳифз, балки рушд ва табдил дода мешаванд.

Навоӣ дар «Маҳбуб-ул-қулуб» дар бораи шоирон сухан ронда, «дӯсти маънавии Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз»-ро зикр мекунад [6, с.22]. Ҳамчунин, ҳарчанд Навоӣ дар асари худ «Муҳокима-ул-луғатайн» ба имконоти забони туркӣ бештар тавҷеҳ қардааст, иқрор мешавад, ки дониши қофияи адабиёти форсӣ дорад ва аз осори зиёде дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бархурдор аст ва Ҳофизи Шерозӣ аз ҷумлаи онҳост: «Яна ҳақиқат аҳлининг сарҳайл ва сарафроси Хожа Ҳофиз Шерозӣ нукот ва асроринки, анфоси руҳулқудсдин нишон айтур ва руҳуллоҳ анфосидин асар еткурур» [8, с.329] (Боз ин аст ки, Хоҷаи Ҳофизи Шерозӣ ки, сарҳайлу сарафроси аҳли ҳақиқат аст, нукот ва асрори худро аз анфоси руҳулқудс нишон медиҳад ва аз анфоси руҳуллоҳ асар мерасонад).

Ҳамчунин, дар асари «Ҳамсат-ул-мутаҳайрин» Навоӣ ҳангоми навиштан дар бораи бовари ва эҳтироми худ ба Ҷомӣ қайд мекунад бештари ғазалҳое, ки ба форсӣ бо услуби Ҳофиз таълиф шудаанд: «Яна форсӣ ғазалиёт девони Хожа Ҳофиз тавридаким, ҷамъи сухан адолат ва назм пийролар назарида мустаҳсан ва матбуъдур, тартиб берибменким, олти мингдин абъёти адади кўпракдурки, кўпрак ул ҳазрат шеърига татаббуъ воқеъ бўлубдур» [9, с.61] (Боз девони ғазалиёти форсӣ аст ки, дар таври Хоҷа Ҳофиз аст, дар

назари сухан адоҳо ва назмпийроҳо мустаҳсан ва матбуъ аст, тартиб додаам, бештар аз шаш ҳазор абъёт дорад).

Навой дар «Маҷолис-ун-нафоис» дар бораи беш аз 400 шоире, ки ба забонҳои туркӣ ва форсӣ эҷод кардаанд, маълумот дода, зикр мекунад, ки бархе аз онҳо аз Ҳофизӣ Шерозӣ илҳом гирифтаанд.

Навой дар иншои «Насоим-ул-муҳаббат» маълумотеро, ки дар бораи Ҳофизӣ Шерозӣ медонад, овардааст. Бояд гуфтааст, ки матни мазкур ба маълумоти асари «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ комилан мувофиқат мекунад. Дар «Нафаҳот-ул-унс» меҳонем: «Ҷ лисон-ул-ғайб ва тарҷумон-ул-асрор аст. Басо асрори ғайбия ва маонии ҳақиқия, ки дар қисмати сурат ва либоси маҷоз боз намудааст. Ҳарчанд маълум нест, ки ӯ дасти иродати пире гирифта ва дар тасаввуф ба яке аз ин тоифа нисбат дуруст карда, аммо суханони ӯ чунон бар машраби ин тоифа воқеъ шуда, ки ҳеҷ касро ин иттифоқ наҷфтод» [1, с.723].

Алишер Навоӣ ин маъниро чунин баён мекунад: «Алар лисон-ул-ғайб ва тарҷумон-ул-асрордурлар. Басо асрори ғайбия ва маонийи ҳақиқияки, сурат қисматида ва маҷоз либосида адо қилибдурлар. Агарчи маълум эмаски, алар иродат илики бир пирга бермиш бўлғайлар ва тасаввуф тариқида бу тоифадин бирига нисбат дуруст қилмиш бўлғайлар. Аммо сўзлари андоқ бу тоифа машраби била мувофиқ воқеъ бўлубдурки, ҳеҷ кишига андоқ иттифоқ тушмайдур» [9, с.493].

Навой аз андешаҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ дар бораи Ҳофиз қаноат накарда, андешаҳои худро низ овардааст: «Бу фақирга андоқ маълум бўлубдур ва машхур мундоқдурки, Ҳазрат Мир Қосим қуддиса сирруҳу аларнинг девонини «Қуръони форсий» дер эрмишларки, Қаломуллоҳ оёти маонисидин мамлу ва асрору нукотидин машхурдир».

Маълум мешавад, ки маълумот дар бораи Ҳофиз дар «Нафаҳот-ул-унс» танҳо ба ҳуди Ҷомӣ тааллуқ дошта бошад, андешаҳо дар «Насоим-ул-муҳаббат» ҳам ба Ҷомӣ ва ҳам ба Навоӣ тааллуқ доранд. Навоӣ онро бо баҳо ва ҳулосаҳое, ки ҳоси эҷодиёти шоир аст, бой кардааст [16, с.40].

Заҳириддин Муҳаммад Бобур зикр кардааст, ки дар замони худ шеъри форсии Навоӣ, ки бо таҳаллуси Фанӣ анҷом мешавад, шухрати зиёд пайдо кардааст [12, с.162]. Навоӣ аз ғазалҳои Ҳофиз огоҳии хуб дошт ва 237 ғазали форсии худро бо номи «Девони Фанӣ» дар сабки ғазали Ҳофиз таълиф кардааст [13, с.287].

Ғазали зерини Ҳофизӣ Шерозӣ дар тули садсолаҳо аз беҳтарин ғазалҳои адабиёти Шарқ маҳсуб мешавад:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухоро [21, с.28].

Дар маъхазҳо воқеаҳои гуногуни таърихӣ марбут ба ин ғазал инъикос ёфтаанд. Аз Соибӣ Табретӣ то Лоик Шералӣ дахҳо шоирон ба ин ғазал татаббуъ кардаанд.

Алишер Навоӣ низ дар «Девони Фанӣ» ба ин ғазал посухи муносиб додааст:

Гар он турки Хито нӯш созад чоми саҳборо,
Нахуст орад сӯйи мо турктозу қатлу яғморо [5, с.28].

Агар тавачҷуҳ кунем, Ҳофизӣ Шерозӣ меҳодад ду шаҳри зеботарини дунё – Самарқанду Бухоро ба маъшуқааш бидиҳад. Навоӣ ба чойи **турки Шерозӣ** истилоҳи **турки Хито**-ро ба кор мебарад. Дар адабиёти Шарқ вожаи **турк**, ҳам ба маънои номи миллат ва ҳам сифати маъшуқаи бераҳм, меояд. Дар ҳар ду ғазали шоирон **Турк** ба шакли «ийҳом» ба ин ду маъно ба кор рафтааст.

Навой бо риояи қоидаҳои татаббуъ ин ғазалро дар ҳамон вазн, ҳаҷм ва қофияҳо ба итмом расонидааст. Мундариҷа ба истиораҳои истифодакардаи Ҳофиз монанд аст. Ин татаббуъ танҳо ду қофияи ғазали Ҳофиз – **яғморо** ва **моро**-ро истифода кардааст. Боқимонда қофияҳои нав мебошанд.

Ҳофиз ва Навоӣ дар ғазали худ ишқи маҷозӣ месароянд. Онҳо зоҳиди дар дин пӯшидашударо интиқод мекунанд ва муҳаббати покро нисбат ба Офаридгор тарғиб

мекунанд [18, с.164]. Аз шароби ишқ ва мастӣ лаззат бурдан беҳтар аз намоз хондан ба умеди бихишт ва тарси дӯзах аст:

Бидех, соқӣ, майи боқӣ, ки дар чаннат нахоҳӣ ёфт
Канори оби Рукнободу гулгашти Мусаллоро.
Навой аз тарафи худ фикри Ҳофизро давом медиҳад:
Бигӯ, к-оранд Ҷоми Ҷам зи махзан, эй шаҳи динӣ,
Ки бинмоям ба шоҳон бевафоӣҳои дунёро [21, с.33].

Ҳофиз бештари ғазалҳояшро бо фаҳрия, яъне мисраъҳое анҷом медиҳад, ки аз осори худ ифтихор мекунад. Дар васфи ин ғазал низ ҳамин гуна андешаҳо вучуд доранд:

Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афшонад фалак иқди Сурайёро [21, с.33].

Навой ин андешаи Ҳофизро тасдиқ намуда, садоқат ва эҳтироми худро нисбат ба ӯ дар ғазали худ баён кардааст:

Ғазал гуфтан мусаллам шуд ба Ҳофиз, шояд, эй Фонӣ,
Намой чошнӣ дарюза 3-он назми ҷаҳоноро.

Дар эҷодиёти Ҳофиз образи онҳое, ки динро паноҳ дошта, танҳо манфиати худро меандешанду ба нафси худ гӯш медиҳанд, ҷойи махсусро ишғол мекунад. Аксаран ин одамон дар шакли умумии **воиз** пайдо мешаванд:

Воизон к-ин ҷилва дар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд, он кори дигар мекунанд [21, с.244].

Дар замону маконе, ки Алишер Навоӣ зиндагӣ мекард, чунин одамон низ буданд. Ба ин хотир, Навоӣ ҳангоми ишора ба ин ғазали Ҳофиз он чиро, ки Ҳофиз гуфта буд, равшантару пурмазмунтар инъикос менамояд:

Воизон то чанд манъи ҷому соғар мекунанд,
Чун димоғи хешро ҳам ғаҳ-ғаҳе тар мекунанд.
Аз қадаҳ онон, ки гоҳи нашъа меёбанд файз,
3-ин шараф чун манъи маҳрумони дигар мекунанд [5, с.262].

Ҳофиз:

Мушкиле дорам, зи донишманди маҷлис бозпурс,
Тавбаформоеӣ чаро худ тавба камтар мекунанд?

Навоӣ:

Чун сафо аз тавба аҳли зуҳдро зохир нашуд,
Чун бад-ин таклиф риндонро мукаддар мекунанд?

Ҳофиз:

Субҳдам аз арш меомад хуруше, ақл гуфт:
«Қудсиён гӯи, ки шеърӣ Ҳофиз аз бар мекунанд.

Навоӣ:

Хозинони равза аз ашъори Фонӣ лаълу дур
Бурда бар рухсору гӯши хур зевар мекунанд.

Алишер Навоӣ дар ғазалҳои туркии худ аз ташбеҳу хунараҳои шоиронаи Ҳофизи Шерозӣ истифода карда, боз ҳам сайқал дода, ба забони туркӣ ба таври зебо ва беназир баён кардааст [20, с.4].

Маълум аст, ки аввалин ғазали «Девони Ҳофиз» бо мисраи арабӣ оғоз шуда, бо мисраи ин забон анҷом меёбад:

Ало ё айюҳ-ас-соқӣ адир каъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо ...
...Ҳузуре гар ҳамеҳаҳӣ, аз ӯ ғоиб машав, Ҳофиз,
Мато мо талқа ман таҳвӣ да-ид-дунёу аҳмилҳо [21, с.27].

Навоӣ дар бораи ин ғазал дар «Девони Фони» менависад:

Румуз-ул-ишқ конат мушкилан бил-каъс ҳаллилҳо,
Ки он ёкути маҳлулат намояд ҳалли мушкилҳо.
...Чу дар дашти фано манзил кунӣ як рӯз, эй Фонӣ,
Зи ман он ҷонфизо атлолро фасҷуд ва қаббилҳо [5, с.8].

Навоӣ дар нахустин девони туркии худ «Бадоеъ-ул-бидоя» низ ба суннатҳои Ҳофиз пайравӣ намуда, аввалин ғазалро бевосита бо ҷумлаҳои арабӣ, дар мавзуи соқӣ оғоз мекунад:

Ашрақат мин акси каъс-иш-шамси анвор-ул-ҳудо,
Ё аксин майда кӯр, деб жомдин чикди садо.

Яъне, дар сатҳи коса, дар майи ҳақиқат, нурҳои офтоби ҳидоят медурахшад. Яъне, ҷамоли Ёр (Аллоҳ) дар маҳлуқоти ӯ зоҳир мешавад. Маълум аст, ки дар адабиёти тасаввуфӣ май ифодагари ишқ ба Худо, яъне ишқи ҳақиқӣ аст. Навоӣ дар ҳамбастагӣ бо ғазали болоии Ҳофиз тамоми девони худро бо мавзуи **чам, май** ва **соқӣ** оғоз мекунад:

Эй Навоӣ, ноумид бўлма, Азал соқийсидин,
«Ишрабу, ё айюҳ-ал-атшон» келур ҳар дам нидо [3, с.24].

Навоӣ ба худ хотиррасон мекунад, ки аз раҳмати соқии Азал (Аллоҳ) ноумед нашавад. Ҳар лаҳза садои «бинӯшед, эй ташнаҳо» меояд. Яъне, онҳое, ки ба роҳи ишқ ворид шудаанд, ноумед нашаванд.

Аз ҷумла, девони «Бадоеъ-ул-бидоя»-ро, ки хоси суннатҳои Ҳофиз аст, тарҷума кардааст. Ғазали Ҳофизро, ки бо байти зерин сар шуда буд, ба ёд меорем:

Саҳар чун хусрави Ҳовар алам бар кӯҳсорон зад,
Ба дасти марҳамат ёрам дари уммедворон зад.
Чу пеши субҳ равшан шуд, ки ҳоли меҳри гардун чист,
Баромад, хандае хуш бар ғурури комгорон зад [21, с.191].

Ин мазмун дар эҷодиёти Навоӣ оҳанги зебо ва шеваи туркӣ пайдо мекунад:

Саҳар ҳовар шаҳи чарх узраким ҳайли ҳашам чекди,
Шуои хат била қухсор уза олтун алам чекди.
Қазо фарроши чекди субҳнинг сиймин супургисин,
Музаҳҳаб парлари андоқки, товуси ҳарам чекди [4, с.321].

Навоӣ анъанаҳои Ҳофизро идома дода, андешаҳои худро дар бораи шайхону воизони мунофиқ ба забони туркӣ баён мекунад:

Неча ёлгон сӯзу музҳик ҳаракот, эй воиз,
Мажлис аҳли юзидин йӯқму уёт, эй воиз.
Дедилар: панд ила тавсанлигин элнинг ўксут
Ким, деди: тепкилу минбарни ушот, зӣ воиз.

Дар эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ образи воиз аҳамияти махсус дорад. Тавре дар боло зикр гардид, Навоӣ ба ғазали худ як шеваи форсӣ зам кардааст, ки бо байти «Воизон чун

чилва дар меҳробу минбар мекунад» оғоз мешавад. Аммо ғазали туркии боло ба ҳамин байтҳои Ҳофиз, ки бо ҳамин вазн навишта шудааст, шабоҳат дорад:

Бирав ба кори худ, эй воиз, ин чӣ фарёд аст?
Маро фитод дил аз раҳ, туро чӣ афтодаст?
Миёни ӯ, ки Худо офаридааст аз ҳеч,
Дақиқаест, ки ҳеч офарида нақшодаст [21, с.62].

Ба ин байти Ҳофиз таваҷҷуҳ мекунем, ки ба ўзбекӣ тарҷума шудааст:

Гуфтам оҳ аз дили девонаи Ҳофиз бету,
Зери лаб хандазанон гуфт, ки «девонаи кист?» [21, с.99].

Образи «Дили девона», дар ғазалиёти Навоӣ дар садҳо ҷо зикр шудааст. Аз ҷумла, ин байтҳо аз ҷиҳати маъни ба васфи ғазали Ҳофиз шабоҳат доранд:

Дерсенки, сени қайси пари телба айламиш?
Эй бағри тош, билиб яна бу не савол экин? [3, с.587].

Яъне, дар ин ҳар ду байт миёни ошиқ ва маъшуқ саволу ҷавоб аст. Ошиқ шикоят мекунад ва маъшуқ ба киноя шӯҳӣ мекунад. Қаҳрамони Навоӣ аз маъшуқааш мепурсад, ки чӣ афсона туро девона кардааст? Аз пурсишаш хайрон шуда мегӯяд, ки эй сангдил, дидаву доништа чаро мепурсӣ?

Адабиётшиноси тоҷик А.Мирзоев гуфтааст, ки татаббуи Навоӣ ба ғазалҳои Ҳофиз аз нигоҳи маҳорати бадеӣ яке аз комилтарин ғазалҳои адабиёти форсу тоҷик дар садаи XV мебошад [13, с.211-222].

Дар воқеъ, Алишер Навоӣ донандаи амиқи забон ва адабиёти форс-тоҷик буд. Эҳтиром ва ҳурмати Алишер Навоӣ нисбат ба Ҳофизи Шерозӣ далели равшани таваҷҷуҳ ва эҳтироми шоирони турку форс дар адабиёти Шарқ ба ҳамдигар аст.

Хулоса. Таҳқиқи робитаҳои адабӣ миёни Алишер Навоӣ ва Ҳофизи Шерозӣ нишон дод, ки таъсири суннатҳои Ҳофиз ба эҷодиёти Навоӣ бисёрчанба ва амиқ мебошад. Навоӣ на танҳо пайрави ин анъанаҳо буд, балки онҳоро ба таври эҷодӣ таҳия ва такмил додааст.

Муайян гардид, ки татаббуъ дар эҷодиёти Навоӣ ҳамчун як воситаи муҳимми бадеӣ хизмат намуда, ба шоир имкон додааст, ки дар заминаи анъанаҳои классикӣ услуби инфиродии худро ташаккул диҳад. Ў бо нигоҳи доштани унсурҳои шаклӣ – вазн, қофия ва радиф – мазмун ва системаи образҳо ғанӣ гардонид, ба онҳо маъноҳои нав бахшидааст.

Инчунин, таҳлил нишон медиҳад, ки рамзҳои ирфонӣ, аз қабилҳои ишқ, май ва соқӣ, дар эҷодиёти ҳар ду шоир нақши калидӣ доранд, аммо дар Навоӣ онҳо бо хусусиятҳои нави фарҳангӣ ва иҷтимоӣ такмил ёфтаанд. Ин ҳолат аз қобилияти баланди эҷодии шоир ва мутобиқсозии анъанаҳо ба муҳити нав шаҳодат медиҳад.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки эҷодиёти Алишер Навоӣ намунаи барҷастаи рушди анъанаҳои адабии форсу тоҷик дар заминаи адабиёти туркӣ мебошад. Ў бо эҷодиёти худ на танҳо мероси Ҳофизи Шерозиро идома дод, балки онро ба сатҳи нави бадеӣ бардошта, дар рушди адабиёти Шарқ саҳми назаррас гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Жомий. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс / Абдурахмон Жомий. – Душанбе: Адиб, 2013. – 723 б.
2. Азимов М. Ҳофиз Шерозӣ ва ўзбек адабиёти / М. Азимов. – Т.: Минҳож, 2004. – 214 б.
3. Алишер Навоӣ. Бадойиъул-бидоя / Алишер Навоӣ. – МАТ 20 томлик. – Т.1. – Т.: Фан, 1987. – 24 б.
4. Алишер Навоӣ. Наводир-уш-шабоб / Алишер Навоӣ. – МАТ, 20 томлик. – Т.3. – Т.: Фан, 1989. – 321 б.
5. Алишер Навоӣ. Девони Фонӣ / Алишер Навоӣ. – МАТ 20 томлик. – Т.18. – Т.: Фан, 2001.
6. Алишер Навоӣ. Маҳбуб-ул-қулуб / Алишер Навоӣ. – МАТ 20 томлик. – Т.14. – Т.: Фан, 1998. – 23 б.

7. Алишер Навоий. Хамсат-ул-мутахайрин / Алишер Навоий. – МАТ 20 томлик. – Т.15. – Т.: Фан. 1999. – 61 б.
8. Алишер Навоий. Муҳокамат-ул-луғатайн / Алишер Навоий. – МАТ 20 томлик. – Т.16. – Т.: Фан, 2000. – 329 б.
9. Алишер Навоий. Навоий Тӯла асарлар тўплами / Алишер Навоий. – 10 жилдлик. – Ж.10. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – 8 б.
10. Афсаҳзод А. Ҳофизи Шерозӣ: Дар бораи зиндагӣ ва эҷодиёти шоир / А. Афсаҳзод. – Душанбе, 1971. – 31 с.
11. Бертельс Е. Навои и Джами: Избранные труды / Е. Бертельс. – М.: Наука, 1965. – 498 с.
12. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома / Бобур Муҳаммад Заҳириддин; нашрга тайёрловчи П. Шамсиев. – Т.: Юлдузча, 1989. – 162 б.
13. Мирзоев А. Сенздаҳ мақола: Аз таърихи адабиёти асрҳои X-XV- форсу тоҷик / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 287 с.
14. Мирзоев А. Фонӣ ва Ҳофиз / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1961. – 200 с.
15. Навоӣ ва адабӣ таъсир масалалари: Тўплам / Тузувчи ва масъул муҳаррир С.Ғаниева, А.Абдуғафуров. – Т.: Фан, 1968. – 353 б.
16. Очилов Э. Алишер Навоӣнинг тарҷимонлик маҳорати / Э. Очилов // Orient research. – 2023. – №3 (23).
17. Суфиев Ш. Семантика винных мотивов в персидской суфийской поэзии / Ш. Суфиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2014. – №4-3(137). – С.151-156.
18. Суфиев Ш.З. Суфийский опыт – основа возникновения суфийской поэзии / Ш.З. Суфиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2017. – №4-2. – С.161-166.
19. Суюнов М. Хафиз Шерази и Алишер Навои (вопросы традиции, мастерства и новаторства): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.03 / М. Суюнов. – Ходжент, 2004. – 171 с.
20. Ҳофиз Шерозӣ. Ашъори гузида / Шерозӣ Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1971.
21. Ҳофиз Шерозӣ. Куллийёт / Шерозӣ Ҳофиз; мураттаби китоб ва муаллифи сарсухан Ч. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
22. Ҳамро Ч. Мавқеи ғазал дар девони форсии навоӣ (фонӣ) / Ч. Ҳамро // Овози тоҷик. – 2020. – 9 феврал.

БОЗТОБИ САБКИ ҲОФИЗ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АЛИШЕР НАВОЙ

Ин мақола ба таҳқиқи робитаҳои адабӣ ва таъсири эҷодии Алишер Навоӣ ба осори Ҳофизи Шерозӣ бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки Навоӣ Ҳофизро ҳамчун яке аз устодони бузурги адабиёти Шарқ эътироф намуда, дар осори худ, бахусус дар «Девони Фонӣ», аз анъанаҳои бадеӣ, услуб ва мазмунҳои ӯ фаровон истифода кардааст. Дар мақола масъалаи татаббуъ (навиштани ғазал дар пайравӣ ба ғазали шоири дигар) ба таври муфасссал баррасӣ гардида, намунаҳои мушаххаси муқоисавии ғазалҳои ду шоир оварда мешаванд. Таҳлил нишон медиҳад, ки Навоӣ на танҳо шакл, вазн ва қофияро нигоҳ медорад, балки мазмун ва образхоро низ бо эҷодкории худ ғанӣ мегардонад. Ҳамчунин, дар таҳқиқ масъалаҳои муҳими адабӣ, аз ҷумла истифодаи рамзҳои ирфонӣ (ишқ, май, соқӣ), образи **турк** ҳамчун истиора, ва танқиди воизони мунофиқ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки ҳар ду шоир ғояҳои ишқӣ илоҳӣ, покии маънавӣ ва озодии фикрро тарғиб мекунад. Дар ин мақола муносибати шоири бузурги ўзбек Алишер Навоӣ ба осори мутафаккири форсу тоҷик Ҳофизи Шерозӣ ва истинодҳои туркиву форсӣ ба ғазалҳои ӯ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар натиҷа, хулоса бароварда мешавад, ки Навоӣ ҳамчун идомадихандаи анъанаҳои Ҳофиз, онҳоро дар заминаи забони туркӣ рушд дода, ба адабиёти Шарқ ва равоити адабии байни халқҳо саҳми арзишманд гузоштааст.

Калидвожаҳо: Алишери Навоӣ, Ҳофизи Шерозӣ, татаббуъ, ғазал, девон, нозира, форсӣ-тоҷикӣ, туркӣ, Девони Фонӣ.

ОТРАЖЕНИЕ СТИЛЯ ХАФИЗА В ГАЗЕЛЯХ АЛИШЕРА НАВОИ

Данная статья посвящена исследованию литературных связей и творческого влияния Алишера Навои на наследие Хафиза Ширази. Автор подчеркивает, что Навои высоко ценил творчество Хафиза и рассматривал его как одного из величайших представителей восточной поэзии. Это нашло отражение в его персоязычном диване «Дивани Фани», где широко используются художественные традиции Хафиза. Особое внимание уделяется явлению татаббу – созданию поэтических произведений в подражание и в ответ на оригинальные тексты. В статье приводятся сравнительные примеры газелей двух поэтов, что позволяет выявить как сходства, так и оригинальные черты поэтики Навои. Анализируются ключевые художественные элементы: суфийская символика (любовь, вино, саки), метафорика образа «тюрка», а также критика лицемерных религиозных деятелей. Подчеркивается, что оба поэта выражают идеи духовной свободы, искренней любви и внутренней чистоты. В данной статье анализируется отношение великого узбекского поэта Алишера Навои к творчеству персидско-таджикского мыслителя Хафиза Ширази и подражания его газелям. В заключение автор приходит к выводу, что Навои не только продолжил традиции Хафиза, но и творчески

преобразовал их, обогатив тюркскую литературу и сыграв важную роль в развитии восточной поэтической традиции.

Ключевые слова: Алишер Навои, Хафиз Ширази, татаббу, газель, диван, назира, персидско-таджикский, тюркский, Дивани Фани.

THE REFLECTION OF HAFEZ'S STYLE IN THE GHAZALS OF ALISHER NAVOI

This article explores the literary connections and creative influence of Alisher Navoi on the works of Hafiz Shirazi. It highlights that Navoi deeply admired Hafiz and regarded him as one of the greatest figures of Eastern literature. This admiration is clearly reflected in Navoi's Persian divan, «Divan-i Fani,» where he adopts and develops Hafiz's poetic traditions. The study focuses on the concept of *tatabbu* – the poetic practice of imitation and creative response. Through comparative analysis of selected ghazals, the article demonstrates that Navoi preserves formal elements such as meter and rhyme while simultaneously enriching the thematic and symbolic layers with his own artistic vision. Key aspects examined include Sufi symbolism (love, wine, and the cupbearer), the metaphorical use of the «Turk» image, and the critique of hypocritical religious figures. Both poets are shown to promote ideals of spiritual love, sincerity, and moral integrity. This article analyzes the attitude of the great Uzbek poet Alisher Navoi to the work of the Persian-Tajik thinker Hafiz Shirazi and imitations of his ghazals. The article concludes that Navoi not only continued Hafiz's literary tradition but also transformed it creatively within the Turkic linguistic and cultural context, making a significant contribution to the development of Eastern literature and intercultural literary relations.

Keywords: Alisher Navoi, Hafiz Shirazi, tatabbu, gazelle, divan, nazira, Persian-Tajik, Turkic, Divani Fani.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷабборов Рустамҷон Мадиевич* – доктори филология (Ph.D)-и Маркази исломии тамаддун дар Ўзбекистон. **Суроға:** 100007, Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш. Тошкент, ноҳияи Олмазор, кўчаи Қорасарой, 47. **Телефон:** (+998) 901-68-38-38. **E-mail:** r_jabborov1980@mail.ru.

Сведения об авторе: *Джабборов Рустамжон Мадиевич* – Ph.D по филологическим наукам, Центр исламской цивилизации в Узбекистане. **Адрес:** 100007, Республика Узбекистан, г. Ташкент, Алмазарский район, ул. Карасарай, 47. **Телефон:** (+998) 901-68-38-38. **E-mail:** r_jabborov1980@mail.ru.

Information about the author: *Djabborov Rustamjon Madiyevich* – Ph.D in Philological Sciences, Center of Islamic Civilization in Uzbekistan. **Address:** 100007, Republic of Uzbekistan, Tashkent, Olmazor district, Karasaray Str., 47. **Phone:** (+998) 901-68-38-38. **E-mail:** r_jabborov1980@mail.ru.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.08.2026

Аз тақриз баргашт: 28.08.2026

Ба чоп тавсия шуд: 29.09.2026

НИГОҶЕ БА ОСОРИ АБДУЛЛОҶ ИБНИ МУҚАФФАЪ ВА АРЗИШУ АҲАММИЯТИ ОН

Искандарзода Ш.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқаддима. Дар оғози тамаддуни исломӣ, замоне ки ҷаҳони араб дар ҳоли ҷазбу ҳазми мероси фикрии Эрон, Юнон ва Ҳинд қарор дошт, ҷеҳраҳои мумтозе по ба майдони адабиёт ниҳоданд, ки бо осори мондагори хеш на танҳо миёни тамаддунҳо пулҳои устуворе бунёд карданд, балки ҳамчун поягузори улуми арабӣ дар таҳкиму пешрафти фарҳанги арабӣ-исломӣ ва рушду таҳаввули он саҳми босазо гузоштанд. Лозим ба ёдоварист, ки мардуми форсу тоҷик аз қадим соҳиби давлатдорӣ ва тамаддуну таърихи пешқадам буда, аз паҳноии мулки хеш ва азамати шоханшоҳони гузашташон ифтихор доштанд. Воқеан ҳам баробари ба сари қудрат омадани хонадони Аббосиён, мардуми форсу тоҷик бо ифтихори баланди ватандориву ватандӯстӣ ва ҳусни таваҷҷуҳи хос ба ҳувиёти миллии дар таҳкими пояҳои ин давлатдорӣ ва гулгулшукуфоии илму адаб хидматҳои шоистаро анҷом доданд. Ҳамзамон, аҳли илму маориф бо ҳадафи маҳфуз доштани осори ниёгонашон бисёре аз осори паҳлавиро ба забони арабӣ интиқол доданд.

Дар сарғаҳи ҷунин адибону мутафаккирони фарҳефта Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ қарор дорад. Ин шахсияти барҷаста яке аз дурахшонтарин ҷеҳраҳои адабӣ маҳсуб мешавад, ки дар ҷорроҳаи ҳувиёти эрониву исломӣ ва дар миёнаи кашмакашиҳои сиёсии асри Аббосиён ба рамзи ивазнашавандаи хирадварзӣ ва равшанфикрӣ мубаддал гардидааст.

Муҳокимаронӣ. Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки осори Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар таърихи адабиёти арабӣ ва фарҳанги исломӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Баррасии осори ӯ собит месозад, ки муаллиф тавонистааст анъанаҳои фикрӣ ва фарҳангии Эрони пеш аз исломро ба муҳити адабии арабӣ интиқол диҳад ва дар айни замон ба онҳо шаклу услуби нави бадеӣ бахшад. Аз таҳлили асарҳои «Калила ва Димна», «Худойнома», «Оиннома», «Китоби Маздак», «Ал-Янкаш ва Ас-Саксирон», «Номаи Тансар» ва «Китоб-ут-тоҷ» ё «Ат-Тоҷ фӣ сират Анӯшервон»-и ӯ бармеояд, ки онҳо танҳо осори ахлоқӣ ва адабӣ набуда, балки дорои аҳаммияти таърихӣ ва иҷтимоӣ низ мебошанд. Дар онҳо масъалаҳои давлатдорӣ, ахлоқӣ иҷтимоӣ, муносибатҳои ҳоким ва ҷомеа, инчунин таҷрибаи сиёсӣ ва фарҳангии замон инъикос ёфтааст.

Ҳамчунин, муҳокимаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки саҳми Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ дар рушди насри арабӣ танҳо ба тарҷума маҳдуд намешавад, балки ӯ бо маҳорати адабӣ ва услуби хоси худ онро ба сатҳи нави эҷодӣ рсонидааст. Ин нукта бо таҳқиқоти муосир низ ҳамоҳанг мебошад, ки «Калила ва Димна»-ро намунаи барҷастаи насри классикии арабӣ медонанд.

Китобҳои «Ал-Адаб-ул-кабир», «Ал-Адаб-ус-сағир», «Рисолат-ус-саҳоба», «Таърихи мулк-ул-фурс», «Китоби Маздак», «Ал-Мантиқ», «Китоби Анӯшервон», «Оиннома», «Китоб-ут-тоҷ фӣ сирати Анӯшервон», «Худойнома», «Номаи Тансар»-ро осори тарҷумавии нависанда мешуморанд [19, с.103].

Ин ҷо бояд изофа намуд, ки тарҷумаҳои аз китобҳои паҳлавӣ баамаломандаи Ибни Муқаффаъ ба маънои имрӯза тарҷумаи тахтуллафзӣ набуданд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ бо озодии бештаре дар китобҳои мавриди тарҷума тасарруф намуда, ба таносуби завқи худ ё хонандагон ва ё барои мутаносиб сохтани онҳо бо муҳити исломӣ ғолибан дар китобҳои адабӣ матолиберо ҳазф ва ё мазоминеро ба онҳо афзудааст.

Дар пайвастагӣ ба афкори Ҷавҳарӣ, Теодор Нёлдеке изҳори назар мекунад, ки қорҳои Ибни Муқаффаъро набояд тарҷума номид. Ибни Муқаффаъ муаллифест, ки пайваста равиши маҳсули худро пайравӣ намуда, тамоми кӯшиши худро мутаваҷҷеҳи он сохта, то китобҳои мутаносиб ба завқи хонандагон, ки умуман, аз табақаи дарсхона ва равшанфикр будаанд, ба вучуд оварад [19, с.103].

Ҳамзамон, бояд таъкид дошт, ки Ибни Муқаффаъ қобилияти худро дар риштаи назм ҳам санҷидааст. Аз Ибни Муқаффаъ дар манбаҳои таърихӣ абёте чанд нақл шудааст. Ба

шеърӯ шоирии ӯ дар «Ал-Феҳрист»-и Ибни Надим низ ишора рафтааст. Алалхусус, дар 40 байт ба қалами ӯ қасидае дар шарҳи моҳҳои рӯмӣ ва боду ҳавои он моҳҳо мансуб мебошад. Қасидаи мазкурро ховаршинос О. Решер аз рӯи нусхаи хаттӣ, ки дар китобхонаи Оя Софияи Истанбул маҳфуз аст, ҳамроҳ бо тарҷумаи олмонӣ он чоп кардааст [10, с.165].

Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ яке аз аввалин мутарҷимони эронӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, тарҷумаи осори муҳими адабию таърихӣ Эрони тоисломӣ, аз қабилӣ «Худойнома», «Оиннома», «Калила ва Димна», «Китоби Тоҷ дар сирати Анӯшервон»-ро муаллифи «Ал-Феҳрист» ба қалами ӯ нисбат додааст. Як қабил аз тарҷумаҳои Ибни Мукаффаъ дар манобеи дигар низ омадааст. Инчунин, Масъудӣ дар «Муруҷ-уз-заҳаб» аз китобҳое бо номи «Сакисарон» ва «Банкаш» («Пайкор») ёд карда, тарҷумаи онҳоро ба Ибни Мукаффаъ рабт додааст. Тарҷумаи «Рисолаи Тансар» дар «Таърихи Табаристон» аз паҳлавӣ ба арабӣ ба Ибни Мукаффаъ мансуб ва тарҷумаи форсии он нақл шудааст [10, с.164]. Ҳамин тавр, муҳаққиқони осори Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ китобҳои зеринро ба осори таърихӣ ӯ ворид намудаанд.

1. «Худойнома» тарҷума ва таълифи Ибни Мукаффаъ боиси ҳифз ва умри дубора пайдо кардани осори тоисломӣ эронӣ ва ривочи анъанаву суннатҳои гузашта дар ҷомеаи нав гаштаанд. Тарҷумаи «Худойнома» аз паҳлавӣ ба арабӣ ва минбаъд яке аз маъхазҳои асосии «Шоҳнома» қарор гирифтани он худ далели равшани аҳамияти ҷаҳонӣ Ибни Мукаффаъ ҳамчун нависандаи шуубия аст. Тарҷумаи арабии «Худойнома» «Сияр-ул-мулук» мебошад, ки ба номҳои «Сияр-ул-мулук ва-л-фурс»: «Китоб-ус-сода» – «Сияр-ул-мулук», «Таърих мулук-ул-фурс» – китоби «Сияр-ул-фурс» низ номбурда шудааст. Аз таърихи подшоҳони Эрон «Худойнома» ё «Худойномак» баъд аз ислом ба «Шоҳнома» маъруф шуд. Муҳимтарин китобе, ки Ибни Мукаффаъ пас аз «Калила ва Димна» тарҷума кардааст, ҳамин «Худойнома» мебошад. Ин китоб дар заминаи солномаҳое, ки дар дарбори шоҳони эронӣ аз қадим вучуд дошт, дар охириҳои замони салтанати Сосониён ғароварӣ шудааст.

Асли «Худойнома» ин «Худойномак» аст, ба маънии саргузашт ва корҳои шоҳон ва «Шоҳнома» тарҷумаи таркиби паҳлавӣ калимаи мазкур мебошад. Калимаи «Худой» дар паҳлавӣ ба маънии «шоҳ» баробари малики арабӣ буда аст. Фирдавсӣ низ калимаи «Худой»-ро ба маънии шоҳ гирифтааст, чуноне ки мегӯяд:

**Ҳаме рафт Мехроби кобулхудой,
Сӯйи хаймаи Золи зобулхудой [2, с.258].**

Асли паҳлавӣ «Худойнома» достони бузурге буда, шомилӣ шарҳи воқеаҳои таърихӣ қадими Эрон мебошад. Ин достон бо афсонаҳои милли махлут ғардида, ривоятҳои қавмӣ аз суриёниҳо ва юнониҳо ғарфта шудаанд. Он дар аҳди Яздигурди сеюм соли 10-31 ҳиҷрӣ охири шаҳриёри Сосонӣ ҷамъоварӣ шудааст. «Худойнома»-и Ибни Мукаффаъ ва соири тарҷумаҳо аз байн рафта, танҳо қисмҳои аз он дар матнҳои таърихӣ дарҷ карда шудааст [1, с.51].

Теодор Нёлдеке, ховаршиноси олмонӣ муътақид аст, ки агар аз китобҳои «Уюн-ул-ахбор»-и Ибни Қутайба ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ қисмҳои аз он ҷамъоварӣ кунем, шояд қисмате аз «Сияр-ул-мулук»-и ғумшударо битавон зинда кард [...]. Вале, бадбахтона, ин ғуна қисмҳо ҳам бисёр аз қисматҳои ибратпардозӣ он китоб буда, аз қисмҳои муҳимтар камтар бокӣ мондааст. Ҳамчунин, донишманди мазкур мегӯяд: Ибни Мукаффаъ зоҳиран дар тарҷумаи худ хеле диққат дошта, ки мутобиқ бо матн асли бошад, ғарчи кӯшиш намудааст, ки таърихӣ подшоҳони Эронро бо муҳит ва асри исломӣ татбиқ диҳад, вале зоҳиран тасарруфоти умдае дар тарҷума накардааст. Дар «Уюн-ул-ахбор»-и Ибни Қутайба чанд пора аз «Худойнома» мавҷуд аст. Ҳамчунин, дар китоби «Таърих»-и Саид ибни Батриқ, халифаи Носирӣ дар Искандария маъруф ба Утикийос, соли 263-328 ҳиҷрӣ қисмҳои ёфта мешавад. Ҳамзамон, бояд таъкид намуд, ки маъхазӣ Муҳаммад Ҷарири Табарӣ низ дар нигоштани таърихнома «Сияр-ул-мулук»-и Ибни Мукаффаъ будааст [...].

Дар хусуси ин ки «Худойнома» қай ва ҷӣ вақт дар дастрас буда, дуруст наметавон изҳори назар кард. Байҳақӣ аз китоби «Сияр-ул-мулук»-и Ибни Мукаффаъ чунин нақл мекунад: Дар ахбори мулуки Аҷам хондам дар тарҷумаи Ибни Мукаффаъ. Муаллифи

«Таърихи Систон» [20, с.470] ҳам дар китоби худ қисмати дуёми он ки ба фосилаи 675-680 нигоштааст, мегӯяд: Ин ҳикоят, ки чандин китоб ёд карда омадааст, яке ба «Ахбори Систон», дигар Ибни Муқаффаъ андар китоби «Сияр-ул-мулук»-и Аҷам.

Агар яқин карда шавад, ки муаллифи «Таърихи Систон» он китобро дар даст доштаву худ мустақиман ин порчаро аз «Сияр-ул-мулук» нақл карда бошад, пас, маълум мешавад, ки ин китоб то охирҳои қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ мавҷуд ва дастрас будааст. Калимаи «Сияр» дар ашъори шоирон ва насри форсӣ низ ба маънии таърих ва «Сияр-ул-мулук» омадааст, чуноне ки Ҳоконии Шервонӣ мегӯяд:

**Торихи Кайқубод нахондӣ, ки дар сияр,
Адлаш зи фазли отифагустар накутар аст [21].**

2. «Оиннома» аз ҷумлаи китобҳои Ибни Муқаффаъ мебошад, ки аз ин китоб иқтибосоте дар осори баъзе аз муаллифони қадим дида мешавад. Аз ҷумла, Ибни Қутайба дар китоби «Уюн-ул-ахбор» [12], ҷузъи аввал, порчаҳои бузург ва кӯчаке меорад. Брокелман К. дар ҷузъи 3-юми «Таърихи адабиёти араб» [8] менависад, ки китоби «Оиннома» тарҷумаи Ибни Муқаффаъ аз забони паҳлавӣ буда, он навъе аз китобҳои мухтасар дар равиши дӯстӣ аст.

Масъудӣ [3] ва Саолибӣ [7] низ аз «Оиннома» сухан ба миён овардаанд. Масъудӣ менависад, ки ин нома дар чанд ҳазор саҳифа буд ва нусхаи комили он назди мубадон, бузургон ва зимомдорон буд. Дар ин нома ҳам ташкилоти давлатро шарҳ, варзишҳо, тирандозӣ, ҷавгонбозӣ ва ғайраро тавзеҳ додааст. Ҳамзамон, Масъудӣ қайд менамояд, ки дар шарҳи «Ал-Тасхир» дар соли 303 ҳиҷрӣ назди яке аз бузургони форсӣ номае дид, ки мундариҷоти он аз улуми мухталиф буд. Он таърихи мусаввар аз шоҳони Эрон дошт, ки дар он пайкари 27 тан аз подшоҳони Сосонӣ нақш баста буд, аз онҳо 25 тан мард 2 тан зан буданд ва ин китоб бояд дар замони Яздигурд ё чанде пеш аз ӯ таълиф шуда бошад [4]. Эронӣён китобе доранд, ки «Ғаҳнома» – Ғоҳнома», «Солнома» мехонанд ва дар он маротиби мамлакати Эрон, ки мувофиқи тартиб 600 дараҷаву мартаба буд, дарҷ карда шудааст. Ин китоб аз ҷумла, қисмҳои «Оиннома» будааст. Овардаанд, ки «Оиннома» ба маънии китоби русум аст ва он китоб ба қадре бузург буд, ки дорои ҳазор варақ мешуд ва тамоми он ҷузъ дар пеши мубадон ва зимомдорон пайдо намешуд [4, с.106; 12, с.305].

«Оиннома» мафҳуми васеъ дошта, калимаи «оин» тақрибан ҳамон маъноеро дорад, ки араб ба одоб медахад. Ибни Надим мегӯяд: «Оиннома» китоби бузурге буд, ки дар он русум, одоби дарборӣ, миллӣ, ҳикояҳо, ахбор ва маротиби дӯстии аҳди Сосонӣён ва шояд давраҳои мухталиф омадааст. «Ғоҳнома», ки китоби азиме буд, дар шарҳи маротиби дарборӣён ва дараҷоти мухталифи табақоти онон, номҳои шаҳрдорон ва коргарони давлатӣ ҷузъи он буд [13, с.305].

Низомулмулк дар китоби «Сиёсатнома» матолибе овардааст, ки бештар аз китобҳои «Рӯзгори Сосонӣ», бавижа «Оиннома» ва «Андарзнома»-и Ардашери Бобакон бардошт шуда, ҳарчанд муаллифи он ба сарчашмаҳои сухани худ ишора накардааст.

Ховаршиноси тоҷик Низомиддин Зоҳидов зимни андешаронӣ перомуни «Оиннома»-ҳо чунин қайд менамояд: «Метавон эҳтимол дод, ки сарчашмаи бештари муаллифон ҳамон тарҷумаи «Оиннома»-и бузург мебошад, ки онро Ибни Муқаффаъ ба арабӣ даровардааст [10, с.228].

3. «Китоб-ут-точ». Ба ғайр аз «Худойнома» осори таърихиву адабии паҳлавӣ дигаре, ки дар асрҳои аввали ислом ба забони арабӣ тарҷума гардида, мавриди писанд ва далелу иқтибоси донишмандони арабизабон қарор гирифт, як қатор китобҳо бо номи умумии «Тоҷнома» махсус мешавад.

Дар манбаҳои таърихиву адабии қарнҳои аввали ислом ишорат ва иттилооте доир ба «Тоҷнома»-ҳо мавҷуд аст, ки бар пояи онҳо метавон доир ба теъдоди ин силсила китобҳо ва мазмуну муҳтавои онҳо изҳори андеша кард. Қадимтарин сарчашма, ки дар он «Тоҷнома» дар шакли «Китоб-ут-точ» зикр шудааст, «Уюн-ул-ахбор»-и Ибни Қутайбаи Динаварӣ мебошад. Муаллифи мазкур, ки зода ва парвардаи хонадони эронӣ ва бархӯрдор аз маърифати осори адабии тоисломии ниёгонаш буд, дар асари худ ҳашт пора аз

«Точнома»-ро бо баён кардани номи он нақл кардааст. Пораҳои зикршуда метавонанд тасаввуре доир ба мазмуну мухтавои «Точнома»-ро фароҳам оваранд [10, с.216].

Ҳамин тавр, аз чордаҳ қисме, ки Ибни Қутайба аз «Точнома» иқтибос кардааст, ёздаҳтои он аз забони Хусрави Парвиз нақл шудааст. Бинобар ин, метавон ба чунин хулосае омад, ки «Точнома»-и мавриди истифода ва иқтибоси Ибни Қутайба китобе будааст, ки ба шарҳи ҳол ва панду васиятҳои яке аз маъруфтарин шоҳони сосонӣ – Хусрави Парвиз бахшида шудааст.

Баъд аз Ибни Қутайба муаллифи дигаре, ки аз китобҳои мавсум ба «Точнома» ошкоро ёд кардааст, Ибни Надим мебошад. Ӯ дар «Ал-Феҳрист» дар ду маврид ин китобро баён кардааст: **якум**, дар радифи китобҳои тарҷумакардаи Ибни Муқаффаъ асаре бо номи «Китоб-ут-точ фи сирати Анӯшервон» (яъне, «Точнома дар сирати Анӯшервон») навишта шудааст. Дуюм, дар боби китобҳои, ки эронӣ дар саргузашт ва дostonҳои саҳеҳи шоҳони хеш таълиф кардаанд, китобе бо номи «Ат-Точ ва мо тафоалат фиҳи мулукухум» (яъне, «Точнома ва фолҳои, ки шоҳони эронӣ бад-он мезаданд) нақл гардидааст [10, с.218].

«Точнома», ки аз навиштаҳои асри Сосонӣ аст, мундариҷоти онро нависандагони асри исломӣ нақл кардаанд ва асли он гум шудааст. Баъзе онро дар сирати Анӯшервон доништаанд, аз ҷумла, Ибни Надим баъзе аз муҳаққиқон, чун Аҳмад Закипошо ва И.Ю. Крачковскийи рус онро таълифи Ибни Муқаффаъ шуморидаанд. Муҳаққиқи мисрӣ Аҳмад Закипошо дар таҳти унвони «Китоб-ут-точ»-и Ҷоҳиз ва китобҳои, ки ба ин ном маъруф шудаанд, меғӯяд, ки чун Ҷоҳизро ба осори Ибни Муқаффаъ алокаи зиёде будааст, китобҳои вай мавриди писанд ва эҳтиром қарор гирифтааст. Ин китоб ба форсӣ аз ҷониби ду донишманди эронӣ – Ҳабибуллоҳи Навбаҳт ва Муҳаммадалӣ Халилӣ тарҷума ва chop шудааст. Дур нест, ки Ҷоҳиз дар номи ин китоб ба Ибни Муқаффаъ пайравӣ карда бошад, зеро он нависандаро низ китобе будааст, ба номи «Точномак» ё (Тоҷи Кисро) дар бораи Анӯшервони додгар ва дастовардҳои таърихӣ ӯ [5, с.19].

Яке аз нависандагон иқрор мекунад, ки рисолаҳои «Точ», «Оиннома» ва «Худойнома»-ро барои расонидани шуҳрати бузургии эронӣ дониста ва то ин ки хулафо аз равиши адолат ва додгари Анӯшервон пайравӣ карда, аз рафтори он шахриёри одил сармашқ гиранд, навишта шудааст, китоби «Ат-Точ»-ро бад-ин сабаб аз Ибни Муқаффаъ меҳисобад [16, с.415]. Онро далели шуубияти Ибни Муқаффаъ медонад. Маликушшуаро Баҳор низ дар «Сабкшиносӣ» [15] ин китобро бидуни далели равшан ба вай мансуб медонад.

Ба ҳар ҳол, наметавон ба таври қатъӣ ин китобро ба далелҳои зайл аз Ибни Муқаффаъ донист:

1. Ибни Қутайба дар «Уюн-ул-ахбор» 12 бор номи ин китобро оварда, дар 9 ҷо исми Кисро Хусрави Парвизро ёдоварӣ мекунад ва нақл он тавре аст, ки шакку шубҳаро nobуд намесозад ва тавзеҳ намедихад, ки он дар чӣ мавзӯе будааст. Зеро китобҳои ба номи «Точ» ва «Точнома» дар адабиёти паҳлавӣ фаровон вучуд дошта, бештар дар панду андарз будааст. Пас, маълум нест, ки ин китоб оё дар панду андарз ва амсол буда ё дар таърих ва «Сияр».

2. Тамоми қисматҳои, ки Ибни Қутайба аз «Точ» нақл менамояд, дар ҳеҷ мавриде барои намуна исми Анӯшервонро наёварда, дар мавриди пешбинӣ ва фол низ китобе ба ин ном дида нашудааст. Тамоми «Точномаҳо» дар мавзӯҳои мухталиф дар сиёсат, ахлоқ, адаб, сират ва мулуки Сосонӣ буда, наметавон изҳори назари қатъӣ дар ин маврид намуд.

Ҳамин тавр, дар заминаи маълумоте, ки доир ба «Точнома»-ро дар манбаҳои болозикр зикр гардиданд, метавон бо вучуди тарҷумаҳои арабии даст андар кам ҷаҳор китоби мустақили «Точнома» дар давраҳои аввали ислом қoил буд:

Китоби аввал ҳамон «Точнома»-е мебошад, ки дар дастраси Ибни Қутайба қарор дошт ва бино ба пораҳои боқимонда аз он дар «Уюн-ул-ахбор», ба шарҳи ҳол, суҳанони ҳикматомез ва панду андарзҳои Хусрави Парвиз тааллуқ дошт.

Китоби дуюм ҳамон «Точнома»-е буд, ки дар «Ал-Феҳрист»-и Ибни Надим таҳти унвони «Ат-Точ фӣ сирати Анӯшервон» қайд гардида, мутарҷими он Ибни Муқаффаъ таъин шудааст. Доир ба ин китоб Муҳаммади Муҳаммадӣ тадқиқоти арзишманде ба сомон расонидааст. Хулосаи мухтасари ӯ дар бораи ин китоб ин аст, ки «Ат-Точ фӣ сират Анӯшервон» тарҷумаи арабии «Точнома»-и паҳлавист, ки атрофи саргузашт ва корномаи Хусрави Анӯшервон таълиф шуда буд. Ин тарҷума то охириҳои қарни даҳум вучуд дошт ва

мавриди иктибосу истифодаи донишманди маъруфи асри мазкур Абуалии Мискавайх қарор гирифтааст.

Дар солҳои шастуми асри гузашта ховаршиноси маъруф М. Гриянски дар яке аз китобхонаҳои Истанбул дастнависеро пайдо кард, ки он дорои тарҷумаи арабии якҷанд аз асарҳои паҳлавӣ буд. Ин асарҳо дар мавзӯи расму русум ва қавоини кишвардорӣ ва одоби дарбору аҳли он таълиф шуда, аз пандномаҳои сиёсӣ ба шумор меоянд. Ба ақидаи М. Гриянски, яке аз китбаҳои пайдошуда, ки дар он аз одоби наврӯзӣ, суҳанрониҳои бузургон, монанди раиси дабирон, мубадони мубад, вазири бузург, раиси сипоҳ хитобан ба шох ва посухи шох ба онон суҳан рафтааст, аз ҳамин «Китоб-ут-тоҷ фӣ сирати Анӯшервон» аст.

Китоби сеюм ҳамон «Тоҷнома»-ест, ки Ибни Надим онро бо унвони «Ат-Тоҷ ва мо тафолат фӣҳи мулукуҳум» зикр кардааст. Аз ин китоб то имрӯз танҳо номаш боқӣ мондааст ва ягон порчаи он ба даст наёмадааст. Бо вучуди ин, аз рӯйи унвонаш метавон тахмин кард, ки ин «Тоҷнома» ҳикоятҳо ва достонҳои марбут ба подшоҳони эронӣ ва қору рафтори онҳоро дар бар мегирифтааст.

Китоби чорум ҳамон «Тоҷнома»-ест, ки муаллифи «Ат-Тоҷ фӣ ахлоқ ал-мулк» низ аз он истифода бурдааст. Чуноне ки маълум аст, «Тоҷнома»-ҳо аз лиҳози мавзӯ гуногуннавъ ҳастанд, вале чизе, ки ин силсилаи китобҳо ба ҳам мепайвандад, вобастагии онҳо ба шохон ва дарбори эшон аст. Зоҳиран саргузашту шарҳи ҳол ва панду андарзҳои шохони алоҳида дар китобе фароҳам оварда мешуд, ки он «Тоҷнома»-и хосси он шох маҳсуб мегардид.

Азбаски дар «Тоҷнома»-ҳо суҳан аз саргузашт ва вақоеи рӯзгори шохони гузашта мерафт, ин қабил китобҳо ҷузви осори таърихӣ маҳсуб мешуданд. Дар баробари ин, «Тоҷнома»-ҳо дар баргирифтаи панду андарзҳо ва одобу суннатҳои давлатдорӣ буданд. Аз ин ҷиҳат, онҳоро метавон осори ахлоқии сиёсӣ ва ё андарзнамаҳои сиёсӣ шумурд. Ба ин маънӣ, дар «Тоҷнома»-ҳо таърих бо ахлоқ ва адаб ба ҳам омезиш ёфта, аз як навъи синкретизми жанрӣ ва мавзӯӣ дар насри паҳлавӣ ва исломӣ дарак медиҳад [10, с.222].

4. «Китоби Маздак». Ин китоб зоҳиран достони «Маздак» ва иртиботи он бо Кубод ва кайфияти интишори оини маздакӣ будааст. Ибни Муқаффаъ онро ба насри арабӣ дароварда, Абон ибни Абдулҳамид онро бо арабӣ ба назм тарҷума кардааст. Дар зимни гуфтор ва мулоҳиза аз он истифода шудааст. Баъзе «Китоби Маздак»-ро «Китоби ахлоқ» дониста, баъзе дигар истиноди қатъие аз шеърӣ дар ҳаҷви Бармакиён сурудаи Асмаӣ овардаанд, ки Ҷоҳиз дар «Ал-Баён ва-т-табйин» [6, с.160] онро «Марвак» хондааст. Тибқи гуфтаи Ҳамзаи Исфаконӣ ва муаллифи номаълуми «Мучмал-ут-таворих», ки ин гуна ривоятро аз Ҳамза нақл мекунад, «Марвак» дар аҳди Ашкониён бояд таълиф шуда бошад ва дур нест «Марвак» таҳрифшудаи «Маздак» ба маънии башорат бошад, ки барои тасмийи китобҳои динӣ муносибат доштааст [9, с.172].

Дар «Ал-Феҳрист» зимни шарҳи ҳоли Ибни Муқаффаъ ба қалами ӯ тарҷумаи китобе аз паҳлавӣ бо номи «Китоби Маздак» ба ӯ мутааллиқ дониста шудааст.

Тарҷумаи мансури Ибни Муқаффаъ ва ҳам бозгӯии шеърӣ Абони Лоҳикӣ аз «Китоби Мардак» аз ҳаводиси рӯзгор раҳо наёфтаанд, вале чанд иқтибос аз ин китоб дар сарчашмаҳои арабии қарнҳои нахустини исломӣ, аз қабил «Ятимат-уд-даҳр»-и Саолибӣ, «Сироч-ул-мулк»-и Тартушӣ ва «Наср-уд-дурар»-и Обӣ ба назар мерасанд, ки ҳамагӣ мазмуни панду ахлоқӣ доранд. Аз ҷумла, Саолибӣ ҷаҳор байт шеърӣ Абдулмузаффари Балхиро дарҷ кардааст, ки дар он Мардак (дар матн – Маздак) дар қатори Бузургмеҳр гузашта шуд, панде дар мавриди интиҳоби дӯст ба ҳар ду нисбат дода шудааст [10, с.257-258].

5. «Ал-Янкаш ва Ас-Саксирон». Масъудӣ дар «Муруҷ-уз-заҳаб» ду китоб ба номи «Ал-Янкаш» ва дигаре «Ал-Нискин» зикр карда, наздиктарин эҳтимолоти ин ду калима номи як китоб будааст ва ба фарзияи Балуч (Белуджа) ин калима таҳрифшудаи китоби «ал-Бундаҳиш» аст. Фарзияи мазкур низ дуруст аст, зеро ҳар васфе, ки Масъудӣ аз китоби мазкур мекунад, тақрибан бекаму қост бо матнҳои паҳлавӣ «Бундаҳиш» мутобиқат дорад [3, с.118].

Бо таваҷҷуҳ ба матолибе, ки китоби «Сакисарон» дар бар мегирифтааст, онро метавон яке аз манобеи муҳими достону ривоятҳои қухани эронӣ ва таърихи ҳамосии аҳди Каёнӣ ба шумор овард. Масъудӣ таъкид кардааст, ки эронӣ ин китобро, бино ба шомили ахбори қадимӣ ва саргузашти шохонашон будани он, бузург мешуморидаанд. Мусалламан,

ҳамин арзиши адабиву таърихӣ ва шуҳрату эътибори китоби «Сакисарон» боис шуда, ки Ибни Мукаффаъ ба тарҷумаи арабии он пардозад [10, с.232-233].

6. «Номаи Тансар» [18]. Ин нома ба арабӣ тарҷума шуда, мутарҷими он Ибни Мукаффаъ мебошад, аммо тарҷумаи арабӣ гум шудааст. Аз номҳои кишвару шаҳрҳои зикркардаи муаллиф фаҳмидан мумкин аст, ки асли он дар замони Хусрави Анӯшервон навишта шуда, нақлунамудагон дар матолиби он даҳолат ва тасарруф кардаанд.

Абурайҳони Берунӣ зикре аз ин рисола карда, онро ба номи «Тусар» хондааст ва Абуалии Мискавайҳ онро «Тансар» номидааст. Маълум мешавад, ки Абурайҳон аз матнҳои паҳлавӣ ва Абуалӣ Мискавайҳ аз матнҳои арабӣ истифода кардаанд.

Джеймс (Жам) Дармстетери фаронсавӣ «Номаи Тансар»-ро баъд аз «Авесто» ва катибаҳои давраи Ҳахоманишӣ муҳимтарин санади таърихи Эрон мешуморад ва онро ба фаронсавӣ тарҷума карда, нахуст дар маҷаллаи осӣи Фаронса дар соли 1888 мелодӣ ва як бор ҳам ҷудогона бо матни форсӣ мунташир кардааст. «Номаи Тансар»-ро устод Мучтабои Минавӣ соли 1312 бо ҳавошӣ ва таълиқот ва инчунин Иқбол дар зимни «Таърихи Табаристон» [9] соли 1320 чоп намудаанд.

Бинобар ривоятҳои зиёди паҳлавӣ, арабӣ ва форсӣ яке аз мардоне, ки дар ҳамроҳии аъмоли Ардашер ва ба курсии подшоҳи нишондани ӯ саҳми муҳимме дошт, зоҳиде бо номи Тансар аз зодагони мулки Тавоиф ва Афлотунӣ буд. Шоҳиро аз падараш ба мерос гирифта буд, вале онро тарк намуда, гӯшанишиниро ихтиёр намуд. Мардумро пешакӣ аз зуҳури Ардашер мужда меод ва доӣро ба атроф фиристода, халқро ба ёрӣ ва итоати ӯ даъват мекард. Чун Ардашер зуҳур кард, ба хидмати ин зоҳид расид. Тансар ёрию насихату тадбири хешро ба Ардашер арз кард ва хоҳони он шуд, ки зиндагии хешро танҳо дар роҳи омодакунии Ардашер бигзаронад. Сипас ӯ мушовир ва маслиҳатчи бозӣтиоди Ардашер гардид. Чунон кӯшид, то бо тадбири ӯву теги Ардашер ҳамаи шоҳону сарон, лашакариёну мардумон ба зерӣ парчами ӯ даромаданд ва сар ба итоати фармонаш ниҳоданд [18, с.5-6].

Дар миёни китобҳои қадимтарин, ки дар он зикри Тансар омадааст, китоби паҳлавии «Динкард» аст, ки аз таълифоти қарни сеюми хитрӣ мебошад. Тансар дар он ба унвони «ҳирпазони ҳирбаз», яъне раиси ниғаҳбонони оташкада ва ба исми «ت ن س ر» – (Тансар) «ت و س ر» (Тавсар ё Тусар) меҳонад [16, с.6].

Дар баъзе сарчашмаҳо ишороте мавҷуд мебошанд, ки мувофиқи онҳо айнаи «Номаи Тансар» дар дасти Ибни Мукаффаъ набуда, балки ӯ нусхаи паҳлавиро дар даст дошт, ки он ислоҳи номаи асли буда, дар асри Анӯшервон солҳои 531-579 нигориш ёфта будааст. Артур Кристенсен таърихи таълифи ин ислоҳро байни солҳои 570-577 муайян карда, дар китоби худ «Эрон дар аҳди Сосониён» ба зикри шавоҳиде мепардозад, ки ӯро ба ин ақида овард.

Бояд таъкид дошт, ки «Номаи Тансар» аз асноди муҳими таърихи Эрон буда, аз рӯйи он метавон бисёре аз таъсисоти идорӣ ва мазҳабии аҳди Сосониёнро фаҳмид. Бо он ки ба шарҳи фавқ тарҷумаи Ибни Мукаффаъ аз рӯйи матни асли намебошад, вале ба ақидаи Джеймс Дарместетер қисмати асосии ин нома асари андешаи худӣ Ибни Мукаффаъ нест, чунки тарҷума будани он маълум буда, матолиби он ин нуктаро таъйид мекунад.

Аз ҷумла «Номаи Тансар» шомили матолибе аст, ки аз ду роҳи асли будани онро собит мекунад:

1) аз ин роҳ, ки матолиби он бо иттилооте, ки аз матни паҳлавӣ бармеояд, мутобиқат дорад;

2) фарогири нукоти тозае аст, ки ба ҳалли мушкилоти матни паҳлавии мавҷуда кумак мекунад. Чунин менамояд, ки Ибни Мукаффаъ ошиқи осори қадимаи Эрон будааст. Дар назар дошта он чиро, ки метавонад аз «Номаи Тансар» аз асноди муҳими таърихи Эрон буда, аз рӯйи он метавон бисёре аз таъсисоти идорӣ ва мазҳабии аҳди Сосониёнро фаҳмид. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи ин нома ҳам мақсади мазкурро дунбол кардааст [1, с.52].

Асари тарҷумавии Ибни Мукаффаъ «Номаи Тансар»-ро, ки тавассути тарҷумаи баъдии форсӣ дар дохили матни «Таърихи Табаристон»-и Ибни Исфандиёр то замони мо расидааст, донишманди эронӣ Маҳмудризои Ифтихорзода аз сохтаҳои худӣ Ибни Мукаффаъ медонад ва меафзояд, ки муаллиф онро хангоми кӯшиши шуубия барои асоснок кардани сохтмони пешинаи маънавию заминаи мардумиву таърихӣ ҳокимият дар Эрони тоисломӣ нигошта, ҳамлаи тозиёнро ба Эрон дар қолаби ҳамлаи Искандар нишон додааст.

Дар ҳар сурат, мазмуну мундариҷаи асари мазкур фарогири руҳи боризи эронгарой буда, азамату қудрат ва тавоноии мардуми Эронзаминро инъикос мекунад. Ибни Муқаффаъ дар ин нома нуқтаи назарҳои шуубияро чун хитоб ба халифаи Аббосӣ ғӯшзад намудаву аз забони Тансар сарварии эронӣро боз гуфта ва аз рафтори тозиён интиқод кардааст. Дар «Номаи Тансар» чунин омадааст: Чун Искандар аз ноҳияи Мағриб ва диёри Рум хуруҷ кард ва чун мулки Эроншаҳр бигирифт, ҷумлаи абнои мулк ва бақоёи узамо ва содоту сарварону ашрофи ғӯшаву канор назди ӯ чамъ шуданд ва ӯ аз шукуҳу ҷамъияти эшон андеша карда, ба вазири хеш Аристотилис нома навишт, ки агар бузургони Форсро зинда гузорем, дар ғайбати ман аз эшон фитнаҳо таваллуд шавад. Аристотилис дар ҷавоб чунин навишт: Ба дурустӣ, дар олами умматҳо онҳо ба ҳар иқлиме маҳсусанд, ба фазилату хунару шарафе, ки аҳли дигар иқлимҳо аз он бебаҳраанд, аҳли Форс ба шуҷоату далерӣ ва фарҳанг тафовут доранд. Бояд ки бузургону арбобон ва амирони эшонро ба ҳимояту вафо ва инояти хеш бигирӣ [10, с.105].

7. «Калила ва Димна». Дар натиҷаи ҳамлаи арабҳо бисёр осори тамаддун ва адабиёти халқҳои Эрону Осиёи Миёна аз байн рафт. Аммо бо вучуди ҳамин баъзе шоҳкориҳои адабиёт ё ба ҳукми тасодуф ё дар ивази ҷанбозҳои ватандӯстон аз ҳамлаҳои хонумонсӯзи арабҳо эмин монд. Чанде аз ин ёдгориҳои таъриху адабиёт дар замони ҳукмронии Аббосиён ба забони арабӣ тарҷума шуд. Дар қатори ин ёдгориҳо китоби «Калила ва Димна» низ буд, ки дар асри VIII аз забони паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шуд, ҳам ба ҳуди Ибни Муқаффаъ ва ҳам ба ин ёдгории адабиёти Ҳинд шуҳрати ҷаҳонӣ овард [14, с.5].

Ибни Муқаффаъ аз забони қаҳрамонони асар – Калила ва Димна, ба масъалаҳои ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии замонаш даст зада, дар мавриди худ мардумро бо суҳанони ҳикматомези ҳақимони эронӣ панд медиҳад ва ҳоқимони даврро ба шинохти қадри хирадмандон даъват мекунад [19, с.104].

Он ҷо ки аз маъхазҳои ҳаттӣ маълум аст, китоби «Калила ва Димна» дар асри X бо фармони вазири донишманди Сомониён Абулфазли Балъамӣ аз арабӣ ба форсӣ тарҷума карда шуд. Баъдан Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз рӯи ҳамин тарҷума қиссаи «Калила ва Димна»-ро ба риштаи назм даровард.

Вале мутаассифона, достони «Калила ва Димна» дар қатори дигар осори Рӯдакӣ аз байн рафта ва то замони мо омада нарасидааст. Байтҳои парокандаи он аз маъхазҳои ҳаттӣ гирд оварда шудааст, ки дар нашри «Осори боқимондаи Рӯдакӣ» [14, с.128-141] дарҷ гардидааст.

Хулоса. Дар асоси таҳлил ва муқоисаи сарчашмаҳои мавҷуда оид ба мавзуи баҳси мақола метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

1. Ибни Муқаффаъ тавассути тарҷумаи «Худойнома» дастовардҳо ва арзишҳои таърихиву маънавии мардуми Эронзаминро на танҳо аз нестшавӣ наҷот бахшид, балки онҳоро ба ганҷинаи фарҳангу тамаддуни арабӣ-исломӣ ворид намуд. Дар натиҷа, таърих ва маънавияти Аҷами тоисломӣ дар аҳди ислом ва дар доираи ҷаҳоншиносони ваҳдонӣ ҳукми қонунӣ пайдо намуда, расмиёти сиёсиву мафкуравӣ ва ахлоқиро касб намуд.

2. «Оиннома» маҷмуаи муқаррарот ва самтҳои фаъолияти давлат буда, дар он ташкилоти давлат ва мақомоти он, инчунин дигар бахшҳои варзиш, ба монанди тирандозӣ, ҷавгонбозӣ ва ғайра шарҳ дода шудаанд. Аҳаммияти ин асар дар муайян намудани сохтори давлатдорӣи Сосониён ва дастгоҳҳои амаликунии он хеле назаррас мебошад.

3. Дар «Китоб-ут-тоҷ» ё «Ат-Тоҷ фӣ сират Анӯшервон» суҳан аз саргузашт ва воқеаҳои рӯзгори шоҳони гузашта меравад. Аз ин рӯ, он ҷузъи осори таърихӣ маҳсуб мешавад. Дар баробари ин, он фарогири панду андарзҳо ва одобу суннатҳои давлатдорӣ буда, онро метавон осори ахлоқӣ сиёсӣ ва ё андарзнамаҳои сиёсӣ номид.

4. «Китоби Маздак» яке аз асарҳои пандуахлоқӣ буда, атрофи панду андарзҳои Маздак суҳан меравад ва дар бораи таърихи оину рӯзгори ҳамондавра маълумот медиҳад.

5. «Ал-Янкаш ва Ас-Саксирон»-ро метавон яке аз сарчашмаҳои муҳимми достону ривоятҳои куҳани эронӣ ва таърихи ҳамосии замони Каёнӣ маҳсуб донист. Китоб шомили ахбори гузаштагон ва саргузашти шоҳаншоҳони Эронзамин буда, арзиши баланди адабиву таърихӣ дорад.

6. «Калила ва Димна» китоби панду ахлоқӣ буда, нависанда бо забони қаҳрамонони асар – Калила ва Димна ба масъалаҳои ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии замони худ – давраи

хукмронии Умавиён ва Аббосиён даст зада, мардумро бо суханони ҳикматомези ҳақимони эронӣ панд медиҳад. Дар баробари ин, муаллиф ҳоқимони даврро ба шинохти кадрӣ хирадмандон даъват мекунад. Китоб пас аз тарҷумаи Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ ба адабиёти дигар халқҳои олам ворид гардида, китоби дӯстдоштаи аксари одамони рӯи олам гаштааст.

Ҳамин тавр, аҳамияти асарҳои Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ – «Худойнома», «Оиннома», «Китоб-ут-тоҷ» ё «Ат-Тоҷ фӣ сират Анӯшервон» «Китоби Маздак», «Ал-Янкаш ва Ас-Саксирон», «Номаи Тансар», «Калила ва Димна» ва ғайра дар шинохт ва муаррифии таъриху фарҳанг, адабу ҳикмат, сохти давлатдорию мазҳабӣ, инъикоси ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоӣ хилофати Умавиёну Аббосиён, тарғиби азамату қудрату тавоноӣ ва дастоварду арзишҳои таърихиву маънавии мардуми Эронзамин арзиши баландро соҳиб буда, омӯзишу баррасии ҳамаҷонибаи онҳо аз ҷониби муҳаққиқон тақозои замон мебошад.

Мақола дар доираи дурнамои кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, таҳти унвони «Адабиёти арабизабони форсу тоҷик дар асрҳои миёна ва вижаҳои навини араб», барои солҳои 2026-2030 навишта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқбол Оштиёнӣ. Шарҳи ҳоли Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ / А.И. Оштиёнӣ. – Берлин, Олмон, чопи аввал, Интишори маҷаллаи «Эроншаҳр», 1926 (1306 шамсӣ), чопи муҷаддад ба инзимоми зиндагиномаи устод Иқбол Оштиёнӣ. – Техрон: Интишорти Асотир, 1382. – 128 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Ахтарони адаб 3. Шоҳнома. – Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Ал-Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибн Ал-Ҳусейн ибн Алӣ Ал-Ҳузайлӣ. Муруҷ-уз-заҳаб. – Ҷилдҳои 1-4. – Ҷилди 2. – Байрут, 1982. – 450 с.
4. Ал-Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибн Ал-Ҳусейн ибн Алӣ. Ат-Танбиҳ ва-л-ашроф. Таҳқиқи Абдуллоҳ Исмоил Ас-Совӣ. – Қоҳира: Мактабат-уш-Шарқ-ул-исломийяӣ, 1938. – 442 с.
5. Ал-Ҷоҳиз Абу Усмон Амр ибни Баҳр ибни Маҳбуб ибни Физора Ал-Лайсӣ Ал-Кинонӣ Ал-Басрӣ. Се ҷилди китоб дар як муҷаллади «Тоҷ», қорномаи моҳшар. Тарҷумаи Ҳабибуллоҳи Навбаҳт. – Техрон, 1333. – 290 с.
6. Ал-Ҷоҳиз Абу Усмон Амр ибн Баҳр ибн Маҳбуб ибн Физора Ал-Лайсӣ Ал-Кинонӣ Ал-Басрӣ. Ал-Баён ва-т-табйӣ. – Ҷилдҳои 1-4. – Қоҳира, Ат-табъат-ас-сонӣ, 1960-1961. – 412 с.
7. Ас-Саолибӣ, Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил Абу Мансур Ан-Нисобурӣ. Симор-ул-қулуб фи-л-музоф ва-л-мансуб. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 2019. – 828 с.
8. Брокелман К. Таърих-ал-адаб-ал-араби. Нақалаҳу ила-ал-арабийя Рамазон Абдутаваб. – Ал-Қоҳира: Дор-ул-маориф, 1965. – Ҷ.5. – 367 с.
9. Ёддошҳои устод Мучтабои Минавӣ. Маҷаллаи «Яғмо», шумораи 172. – Обони 1341. – 379 с.
10. Зоҳидов Н. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII- IX (давраи арабизабонӣ) / Н.Зоҳидов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 444 с.
11. Ибни Исфандиёр. Таърихи Табаристон. – Ҷ.1. – Байрут, 1958. – 352 с.
12. Ибни Қутайба, Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Ад-Динаварӣ. Уюн-ул-аҳбор. – Дор-ул-кутуб-ал-илмия, 1418 ҳ., ададу аҷзоъ: 4. – 1851 с.
13. Ибн Ал-Надим Абулфараҷ ибн Аби Яъқуб. Ал-Феҳрист. – Лондон: Муассасат-ул-фурқон ли-т-турос-ал-исломийӣ, 1429 ҳиҷрӣ / 2009 мелодӣ. – 1976 с.
14. Калила ва Димна. Аз рӯи «Анвори Сухайлӣ»-и Ҳусейн Воизи Кошифӣ бо танзими ва таҳрири нави Р. Ҳодизода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 316 с.
15. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. – Ҷ.3. – Техрон, 1321-1326 шамсӣ. – 464 с.
16. Муҳаммад Ҳичоб. Мазохир-уш-шуубия фи-л-удабу-л-арабийӣ. – Қоҳира, 1381 ҳиҷрии қамарӣ. – 585 с.
17. Мучмал-ут-таворих ва-л-қисас. Бо тасхеҳи Маликушшуаро Баҳор. – Техрон: Кулола Ховар, 1318 ш. – 485 с.
18. Номаи Тансар ба Гушнасп. Таҳияи Мучтабои Минавӣ. – Чопи аввал. – Техрон, 1311 ҳ.ш. Чопи дувум. – Техрон. 1354 ҳ.ш. – 260 с.
19. Таърихи Систон. Таҳияи Маликушшуаро Баҳор. – Ношир: Кулола Ховар. – 470 с.
20. Ҳоконии Шарвонӣ. Девони ашъор. – Шумораи 29. – Дар мадҳи дастури Аъзам Мухториддин. – 850 с.
21. Раҷабова М. Адабиёти шуубии форсу тоҷики асрҳои VIII-X / М. Раҷабова. – Хучанд, 2011. – 204 с.

НИГОҶЕ БА ОСОРИ АБДУЛЛОҲ ИБНИ МУҚАФФАЪ ВА АРЗИШУ АҲАММИЯТИ ОН

Асарҳои таърихии Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ чун дигар таълифоти ӯ, дар адабиёти араб ва олам шухрати беандозаро касб намудаанд. Ин нависанда ва тарҷумони хушсалика дар эҳёи суннатҳои адабу фарҳанг ва таърихи тоисломии эронӣ ва ворид намудани онҳо ба адабиёти арабӣ-мусалмонӣ хидмати арзанда намудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки аҳаммият ва арзишии асарҳои таърихии Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ дар шиноخت ва муаррифии таъриху фарҳанг, адабу ҳикмат, сохти давлатдорӣ мазҳабии эронӣ қадим, инъикоси ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии ҳилофати Умавиёну Аббосиён, тарғиби азамату қудрату тавоноӣ ва дастоварду арзишҳои таърихиву маънавии ниёкони мо беарзиш буда, омӯзишу баррасии ҳамаҷонибаи онҳо аз ҷониби муҳаққиқон тақозои замон мебошад. Муаллифи мақола сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ дастрасро баррасӣ намуда, ба он ҳулоса омадааст, ки асарҳои таърихии Абдуллоҳ ибни Мукаффаъ арзиш ва аҳаммияти бузурги сарчашмавӣ, бадеию таърихӣ, панду насиҳатӣ ва тарбиявӣ дошта, барои дарки арзишҳои ҳувиёти миллии насли ҷавон як манбаи муҳим махсуб мешаванд.

Калидвожаҳо: Ибни Мукаффаъ, Худойнома, Оиннома, Калила ва Димна, Эрон, асарҳои таърихӣ, тарҷума, нависанда, муаллиф, паҳлавӣ, форсӣ, арабӣ, арзиш.

ВЗГЛЯД НА ТРУДЫ АБДУЛЛЫ ИБН МУКАФФА И ИХ ЦЕННОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ

Исторические труды Абдуллы ибн Мукаффы, как и другие его сочинения, приобрели огромную известность в арабской и мировой литературе. Этот талантливый писатель и переводчик внес ценный вклад в возрождение доисламских иранских литературных, культурных и исторических традиций и их включение в арабо-мусульманскую литературу. Автор подчеркивает, что важность и ценность исторических трудов Абдуллы ибн Мукаффы в понимании и представлении истории и культуры, литературы и мудрости государственного и религиозного устройства древних иранцев, отражении политической и общественной жизни Омейядского и Аббасидского халифатов, пропаганде величия, мощи, могущества и достижений, исторических и духовных ценностей наших предков, неопценимы, а их всестороннее изучение и рассмотрение исследователями является требованием времени. Автор статьи проанализировал имеющиеся источники и научную литературу и пришел к выводу, что исторические труды Абдуллы ибн Мукаффы имеют большую источниковедческую, художественную, историческую, образовательную и воспитательную ценность и значимость, а также являются важным источником для понимания ценностей национальной идентичности для молодого поколения.

Ключевые слова: Ибн Мукаффа, Худайнама, Аиннама, Калила ва Димна, Иран, исторические произведения, перевод, писатель, автор, пехлеви, персидский, арабский, значение.

A LOOK AT THE WORKS OF ABDULLAH IBN MUKAFFA: THEIR VALUE AND SIGNIFICANCE

The historical works of Abdullah ibn Muqaffa, like his other works, have gained great fame in Arabic and world literature. This talented writer and translator made a valuable contribution to the revival of pre-Islamic Iranian literary, cultural and historical traditions and their inclusion in Arab-Muslim literature. The author emphasizes that the importance and value of the historical works of Abdullah ibn Muqaffa in understanding and presenting the history and culture, literature and wisdom, state and religious structure of ancient Iranians, reflecting the political and social life of the Umayyad and Abbasid Caliphates, promoting the greatness, power, might and achievements, historical and spiritual values of our ancestors, are invaluable, and their comprehensive study and consideration by researchers is a requirement of the time. The author of the article analyzed the available sources and scientific literature and came to the conclusion that the historical works of Abdullah ibn Mukaffa have great source study, artistic, historical, educational and upbringing value and significance, and are also an important source for understanding the values of national identity for the younger generation.

Keywords: Ibn Mukaffa, Khudaynama, Ainnama, Kalila va Dimna, Iran, historical works, translation, writer, author, Pahlavi, Persian, Arabic, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандаров Мирзошоҳрух Рустамович* – докторанти PhD-и кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 933-33-91-63.

Сведения об авторе: *Искандаров Мирзошоҳрух Рустамович* – докторант PhD кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 933-33-91-63.

Information about the author: *Iskandarov Mirzoshohrukh Rustamovich* – National University of Tajikistan, doctoral candidate of PhD of Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** (+992) 933-33-91-63.

Мақола ба редакция ворид шуд: 12.08.2026
Аз тақриз баргашт: 28.09.2026
Ба ҷоп тавсия шуд: 29.09.2026

**БАРРАСИИ МУНОСИБАТҲОИ ДУЧОНИБА
ДАР РАСОНАҲОИ АРАБӢ ДАР ЖАНРИ МАҚОЛА**

**Қаландарзода С.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Мукаддима. Дар ҷаҳони муосир сарфи назар аз шакли давлатдорӣ ва низомҳои гуногуни сиёсӣ, дар таҳкими қудрат, ислоҳ, пешрафт ва ҳамчунин, муносибату ҳамкорӣҳои кишварҳои гуногун ВАО ба сифати пуртаъсиртарин василаи иттилоърасонӣ ва таҳкими равобити гуногунсатҳ боқӣ мемонад. Бахусус, дар шароити муосир, ки саросари ҷаҳон, пур аз воқеаҳои ҳузнангез гардидааст, ВАО дар инъикоси вазъи иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои гуногун нақши муҳим гузошта метавонад. Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои абарқудрат ВАО-ро на танҳо василаи таъмини ҷомеа бо иттилооти муҳим, балки ҳамчун аслиҳаи таблиғ ва татбиқи ҳадафҳои ҳеш истифода мебаранд. Аз ин рӯ, дар шароити рақобати иттилоотӣ тамоми давлатҳо кӯшиш менамоянд, ки дар самти таблиғу ташвиқи ҳадафҳои худ ғаёб ва устувор бошанд.

Методи таҳқиқ. Дар таҳқиқ ва пажӯҳиши мақола усул ва роҳҳои гуногун, аз қабili методҳои таърихӣ, тавсифӣ, маълумотдиҳӣ ва таҳлили контентӣ истифода гардид. Ҳамчунин, аз усулҳои таҳлили анъанавӣ кор гирифта шуд, ки бо раҳнамоии онҳо хусусиятҳои мавзӯиву жанрӣ, оҳангҳои иҷтимоӣ, муҳимият ва аҳамияти матолиби ҷудогонаи публитсистӣ муайян карда шуд.

Мақсади таҳқиқ. Аз гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ, ки рӯзноманигорон дар инъикос ва баррасии воқеият ва масъалаҳои марбут ба муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араби Халиҷи Форс бештар истифода намудаанд, мақола мавқеи махсусро касб мекунад. Ин ҳолат бесабаб нест, зеро миёни жанрҳои публитсистика ин жанр бештар имконияти инъикос ва баррасӣ намудани воқеаҳои байналхалқиро дорад. Ба ин маънӣ, дар ВАО-и кишварҳои араб, ҳамчунин тоҷик масъалаҳои марбут ба мавзӯи мавриди таҳқиқ, аслан, дар қолаби жанри мақола инъикос шудааст.

Қисми асосӣ. Мақола аз жанрҳои маъмули матбуоти даврӣ махсуб меёбад, зеро ин жанр баробари пайдоиши нахустин нашрияҳои даврӣ ба вучуд омада, тадриҷан вижагиҳои жанриашро ба шакл даровардааст. Доир ба мақола дар фарҳангу китобҳои илмиву таълимии соҳаи рӯзноманигорӣ маълумоти гуногун зикр шудааст. Аз ҷумла, вожаи мақола дар «Луғати Деҳхудо» чунин шарҳ ёфтааст: Сухан, калом, гуфтор, мақол, мақолат, мабҳаси фасле аз китоб ё рисола, як матолиби навишташуда дар рӯзнома ё маҷалла, навиштае, ки дар бораи мавзӯи ҳосе нависанд ва ғолибан дар рӯзнома ё маҷалла чоп кунанд» [1, с.14].

Дар «Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ» мақола 1) гуфтор, нутқ ва навишта; 2) жанри таҳлилии публитсистика, ки таҳқиқи масоили ҳалталабро фаро гирифта, муаллиф дар асоси факту ҳодиса ва воқеаҳои муайян фикр ва ё ғояи умумиро ташаккул медиҳад [3, с.164], маънидод шудааст.

Манзур аз навиштани мақолаи публитсистӣ равшан кардани ҳақиқати ҳол, масъала ва мушкилот барои хонанда ва, умуман, ҷомеа аст, яъне дар заминаи баррасии ин ё он масоили иҷтимоӣ, аз як тараф, таваҷҷуҳи хонанда ба мавод ҷалб карда мешавад, аз ҷониби дигар, андешаҳои муҳиму мубрам доир ба масъалаи баррасишуда илқо мегарданд. Ба ин маънӣ, мақола ҳамчун жанри рӯзноманигорӣ бидуни ғоя (фикр, ақида) ва иттилоот (факту арқом) буда наметавонад. Мақоланависро мебояд моҳияти масъаларо кушояд, проблемаи мавҷударо дуруст дарк намояд, онро асоснок кунад, сабабҳои иллати бухрониро ошкор созад ва ба ин васила роҳҳои ҳалли қазияи баррасишударо пешгӯӣ намояд.

Дар боби таърихи мақола ва хусусияти жанрии он, ҳам дар кишварҳои араб ва ҳам дар Тоҷикистон пажӯҳишҳои нисбатан кофӣ анҷом гирифтаанд ва, чунончи ишора рафт, аксарияти муҳаққиқон зуҳури аносири ин жанро ба наشري рӯзномаву маҷаллаҳо мансуб донистаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқони тоҷик Асадуллои Саъдулло ва Пайванди Гулмурод

пайдоиши мақоларо дар матбуоти даврии тоҷик «ба нашри рӯзномаи нахустини тоҷик – «Бухорӣ Шариф» алоқаманд намудаанд. Онҳо мақоларо як намуди жанрҳои таҳлилии матбуот доништа, таҳлил ва андешаю мулоҳизаро аносири жанрсоз дар ин намуди жанрҳои таҳлилии медонанд» [6, с.15]. Ин донишмандон ҳамчунин афзудаанд, ки хусусиятҳои жанрии мақола талаб мекунад, ки проблемаҳои ҳаёти амиқтар ва фактҳо ҳаматарафа мавриди баррасӣ қарор гиранд. Назар ба таъйиди муҳаққиқон ҷавҳулзикр мақола аз дигар жанрҳои рӯзнома бо фароҳии ҳулоса ва амиқии таҳлилии фактҳо фарқ мекунад [6].

Муҳаққиқи тоҷик И. Усмонов мақоларо жанри марказии публитсистика доништа, қайд кардааст, ки «вай беҳтарин василаи баёни фикр ва дарҷи ақида аст. Талошҳо барои озодии баён бештар дар атрофи ҳамин жанр сурат мегирад» [8, с.59].

Муҳаққиқон М. Муродӣ ва О. Салимзода вижагии хоси мақоларо ҳамчун жанри таҳлилии дар он дидаанд, ки «предмети таҳқиқи он масоили ҳалталаб аст ва муаллиф дар асоси факту ҳодиса ва воқеаҳои муайян фикр ва ё ғояи умумиро ташаккул медиҳад» [2, с.45]. Ин муҳаққиқон, ҳамзамон, дар мақола нақш ва ҷойгоҳи таҳлил, андеша ва мулоҳизаро муҳим ва бунёди арзёбӣ кардаанд.

Дар адабиёти илмиву таълимии олимони рус ва тоҷик, асосан навҳои зерини мақола номбар шудаанд.

1. Сармақола;
2. Мақолаи назарӣ – сиёсӣ;
3. Мақолаи проблемавӣ;
4. Қайдҳои публитсистӣ [4, с.47].

Бо вучуди ин тавзеҳоти муҳаққиқон, навҳои мақола ба таври гуногун тасниф шудааст. Аз ҷумла, И. Усмонов сармақола, мақолаи директивӣ, мақолаи тарғиботӣ ва мақолаҳои мубоҳисавиро аз навҳои маъмули мақола доништааст [8, с.64]. М. Муродӣ ва О. Салимзода вобаста ба хусусиятҳои матнҳои матбуоти даврии муосир навҳои мақолаи умумитаҳқиқӣ, мақолаи амалӣ-таҳлилии ва мақолаи мубоҳисавиро мушаххас намудаанд [2, с.194].

Омӯзиш ва паҷуҳишҳои маводи расонаҳо моро мутмаин сохт, ки дар ВАО-и кишварҳои араби Халиҷи Форс инъикос ва баррасии муносибатҳои дучонибаи кишварҳо, асосан дар навҳои мақолаҳои умумитаҳқиқӣ ва амалӣ-таҳлилии сурат гирифтааст. Аз таҳлилии қиёсии осори дар ин замина дарҷгардида бармеояд, ки воқеият ва таҳлили он дар таҷрибаи муаллифон аз унсури асосии сохтори жанри мақолаҳо будааст.

Мавзӯ ва мундариҷаи маводҳои таҳлилии, дар умум, як масъалаи муносибатҳои ду минтақаи ниҳоят муҳими стратегӣ – Осиёи Миёна, ба хусус Тоҷикистон ва Халиҷи Форс аст, ки дар ВАО-и кишварҳои араб ба таври нисбатан васеъ мавриди таваҷҷуҳ ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Чунончи: «Паёмҳои муқолаҳои стратегӣ байни кишварҳои Халиҷ ва Осиёи Миёна» [14], «Тағйирёбии иқлим ва ҷанги об» [13], «Арабҳо ба бозии бузург ҳамроҳ мешаванд... Рақобат миёни Ғарбу Россия ва Чин барои Осиёи Миёна шиддат мегирад, кӣ ҳал мекунад?» [16], «Бухрони Қазоқистон ва бозии байналхалқӣ дар Осиёи Миёна» [10], «Осиёи Миёна... Манфиатҳои стратегии Россия ва манфиатҳои иқтисодии Чин» [11], «Либосҳои суннатӣ дар муқобили ифротгарии динӣ дар Тоҷикистон» [9], «Оё Қирғизистону Тоҷикистон ҷанги обу заминро миёни ҳам хомӯш карданд» [19].

Ин матолиб ҳарчанд дар қолаби жанрҳои таҳлилии мақола, нигориш ва табсира навишта шудаанд, мавзуашон байналхалқӣ буда, муносибати муаллифон ташреҳӣ ва таҳлилии аст. Ҳамчунин, дар ағлаби ин нигоштаҳо кӯшиши нишон додани пасманзари воқеаҳо, ёрӣ расонидан ба ҳонанда дар дарки моҳияти воқеиятҳои иҷтимоӣ ба мушоҳида расад ҳам, ин амал баъзан бо тобишҳои сиёсӣ ва мавқеъгириҳои шахсӣ омехта шудааст. Ба далели фикр, ҷанд намунаи матолиби интихобшударо мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Матлаби «Бухрони Қазоқистон ва бозии байналхалқӣ дар Осиёи Миёна» (www.okaz.com.sa)-ро аз нигоҳи вижагии жанрӣ метавон ба мақола нисбат дод. Ғояи асосии ин матолиб, тафсили бардошти собиқ котиби давлатии ИМА Ҳенри Киссинҷер аст, ки гуфта будааст: «Меҳвари бозии байналмилалӣ ба Осиёи Миёна мегузарад» [10].

Муаллифи мақола ин андешаро тақвият бахшида, қайд мекунад, ки «ӯ дуруст буд ва моҳияти дигаргуниҳои асосии стратегии глобалиро, ки дар маркази се ҷониб муборизаи қудрат байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Русия ва Чин қарор доранд, дарк кард» [10].

Ин андеша дар идомаи мақола дар заминаи факту далелҳо таҳлил гардида, натиҷагирӣ карда мешавад. Формулаи матн, бино ба таснифи профессор И. Усмонов, чунин шакл дорад: «ақида+факт+факт+таҳлил = мақола» [8, с.60].

Ба ин далел, дар мақола нооромиҳои Қазоқистон, зарурати муроҷиат барои кумак аз Русия, минтақаи бузурги ҷуғрофӣ ва сарватҳои нафту маъдан будани ин кишвар, ақаллияти калонро ташкил намудани русҳо, вазъи бухрон ва интизориҳо аз он, сиёсати Русия бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва амсоли ин ҳамчун факт ва ҷузъиёти истифода шудааст. Муаллиф ба мавзӯи баррасишуда назари фарроҳ намуда, вазъи сиёсии Осиёи Миёна, хосса Қазоқистонро дар контексти сиёсатҳои абарқудратони замон, ки барои нуфуз дар Осиёи Миёна талош доранд, ба баррасӣ кашидааст. «Президенти Русия Путин борҳо гуфтааст, ки Қазоқистон қабл аз соли 1991 на кишвари мустақил, балки «туҳфаи неки мардуми Русия» буд. Ин тарс ва ҳушёрӣ мақомоти Қазоқистонро, ки меҳонанд шарикӣ байналмилалӣ худро дар самти Аврупо ва Осиё диверсификатсия кунанд, тақвият мебахшад. Ҳамсоияи Чин иддао дорад, ки Қазоқистон таърихан ба минтақаи ҳудудӣ он тааллуқ дорад» [10].

Ҳамин тавр, мақолаи мавриди таҳлил «ҳамчун жанри таҳлилии матбуот факту далели зиёдеро таҷассум намуда, фикру андешаи муайянро ташаккул медиҳад» [5, с. 20], мутолиаи он хонандаро бовар мекунонад, ки дар расидан ба ин ҳадаф нақши сохтори композитсионӣ мақола низ кам нест. Композитсияи мақола хонандаро аз «мачмуи ҳолату вазъият, музокира, баҳс ва ҳулоса» [2, с.192] воқиф мегардонад, таваҷҷуҳи ӯро ба он ҷи ки дар зерматн пинҳон аст, мебарад ва дар дарки масъала ба ӯ ёрӣ мерасонад. Корбасти усулҳои гуногуни композитсионӣ имконро фароҳам овардааст, ки моҳияти ғояи асосӣ – бозии мураккаби стратегӣ дар Осиёи Миёна равшан гардад.

Тавре дар боло ишора шуд, яке аз масъалаҳои, ки воситаҳои ахбори оммаи кишварҳои араби Халиҷи Форс ба он бештар таваҷҷуҳ намудаанд, масъалаи об аст. Дар ВАО-и ин кишварҳо доир ба ин масъала маводи нисбатан фаровон интишор гардидааст, ки «Ҷанҷоли об... ба нақора мезананд» [14], «Об бузургтарин ҷолишест, ки Осиёи Миёна дар сурати мавҷуд набудани созишнома дар бораи тақсими он, рӯбарӯ аст» [17], «Тағйирёбии иқлим ва ҷанги об» [12], «Ташаббусҳои Тоҷикистон – Об барои рушди устувор» [15], «Оё Қирғизистону Тоҷикистон ҷанги обу заминро миёни ҳам хомӯш карданд?» [18] намунае аз онҳост.

Ин матолиб аз ду ҷиҳат ба ҳам умумият доранд. Аз як тараф, мавзӯ ва ё масъалаи баррасишуда як аст, аз ҷониби дигар, таҳлилу натиҷагирӣ, асосан, дар қолаби жанри мақола сурат гирифтааст. Аммо доманаи масъалаҳо ва сатҳи баррасии онҳо аз ҳам фарқ мекунад. Чунончи, дар матни аввал ҷанҷоли об миёни кишварҳои алоҳида, дар мақолаи дуюм, проблемаи хушкдани баҳри Арал, дар сеюм, норасоии об дар минтақа, ҷаҳорум, аҳамияти ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон оид ба об, дар панҷум муноқишаҳои Қирғизистону Тоҷикистон дар масъалаи тақсими об ба сифати меҳвар ва ё ғояи асосии матолиб истифода шудааст. ВАО-и кишварҳои араби Халиҷи Форс ба масъалаҳои таваҷҷуҳ намудаанд, ки аз нигоҳи вазъ ва сатҳ муҳим ва мубрам буда, манфиати минтақавӣ ва баъзан байналмилалӣ доранд. Чунин масъалаҳоро танҳо бо баёни факт ва шарҳу тавзеҳи мушаххас наметавон маҳдуд кард, онҳо дарку маърифати хоссаро тақозо менамоянд ва чунин амал, аслан, аз ҷониби қоршиносон сурат гирифта метавонад.

Омили эҷоди мақолаи «Об бузургтарин ҷолишест, ки Осиёи Миёна дар сурати мавҷуд набудани созишнома дар бораи тақсими он рӯ ба рӯ аст» суҳбати президенти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев бо ҳамтои туркманаш Қурбонгулӣ Бердимухаммадов аст, ки дар ҷараёни сафари ӯ ба Остона сурат гирифтааст. Н. Назарбоев дар ин суҳбат аз масъалаҳои глобалии минтақа, аз ҷумла, хушк шудани баҳри Арал сухан ронда, таъкид намудааст: «Мо якҷоя ҳамсояҳои худро даъват мекунем, ки тамоми мушкилоти мавҷударо аз тариқи эътимоди мутақобила ва дар асоси манфиати ҳамагон ҳал кунанд. Мо бори дигар таъкид кардем, ки захираҳои дарёҳои фаромарзӣ дар Осиёи Миёна дастоварди ҳамаи мо ва истгоҳи дӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ мост» [17]. Барои рафъи ин мушкилот Сандуқи байналмилалӣ наҷоти Арал ташкил карда шудааст.

Ин суҳбатро метавон ғояи тавлиди мавзӯ донист, зеро фикри муаллиф дар ин замина шакл гирифта, ӯ дар баррасии масъалаи хушк шудани баҳри Арал, аслан, ба се ҷанба таваҷҷуҳ намудааст: Якум, сабабҳои хушк шудани баҳри Арал; Дуюм, дараҷаи хушксолӣ дар баҳри Арал дар гули солҳои 1989 ва 2014; Сеюм, тадбирҳои имрӯза барои рафъи мушкилоти баҳри Арал.

Дар таҳияи жанри мақола яке аз аносири муҳим, ки ба сохтори матн иртиботи қавии мантиқӣ мебахшад, оғоз ва анҷом аст. Агар дар оғоз масъалаи баррасишаванда ба миён гузошта шавад, анҷом як навъ баёнгари натиҷаҳост, ки аз раванди таҳлили масъала ҳосил шудааст. Рафти паҷуҳиш нишон дод, ки дар аксарияти мақолаҳо ин талабот риоя шуда, оғози ҷаззоб ва анҷоми ҷаззобтар ба матнҳо ҳусн бахшидааст. Аммо, бо вучуди ин мақолаҳое низ ба назар мерасанд, ки дар онҳо таассуроти субъективӣ ва мавқеъгириҳои нодурусти муаллифон василаи «ҷолибсозӣ» гардидааст. Масалан, дар матни «Либосҳои суннатӣ дар муқобили ифротгароии динӣ дар Тоҷикистон» [9].

Расонаҳои араби Халиҷи Форс ба масъалаҳои глобалии замони муосир, аз ҷумла ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон низ таваҷҷуҳ намудаанд. Баррасии ин масъалаҳо дар қолаби жанри мақола дар ду шакл сурат гирифтааст. Дар баробари он ки расонаҳои кишварҳои араб доир ба воқеиятҳои марбут ба об матолиби зиёди иттилоотиву таҳлилий намудаанд, ҳамчунин суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро низ бозчоп намудаанд. Ба далели фикр, матни яке аз суҳанрониҳои сарвари давлати тоҷиконро, ки «Тоҷикистон ... Ташаббусҳои «Об барои рушди устувор» [15] унвон дошта, аз нигоҳи жанрӣ ба мақола наздик аст, ба баррасӣ мекашем.

Ин матн дорои сохтори муайян аст, ки ҷанбаҳои шаклӣ ва муҳтавоии онро таъмин намудааст. Муаллиф аз муҳимияти масъала ва зарурати ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ ёдрас шуда, сипас ба баррасии ҷанбаҳои об мегузарад. Ҳарчанд дар раванди баррасии масъала аз факту арқом ва асноди гуногун фаровон истифода шудааст, аммо хати меҳварии матнро ақида ва назари муаллиф ташкил медиҳад. Ақида ва мулоҳизарониҳои муаллиф сари масъалаи асосӣ – об ва нақши он дар рушди ҷомеаи инсонӣ чарасён гирифта, бо факту арқом ва мисолҳои зиёд пурра ва тақвият ёфтааст.

Сохтори матн аз муқаддима (рӯчуъ ба мавзӯ), тафсили самтҳои масъала ва хулоса ва пешниҳодот таркиб ёфта, бо таҳлилҳои бодалел ва мантиқӣ низоми муайян пайдо кардааст.

«Об дар рушди инсон нақши муҳим мебозад. Аз замони қадим мардум дар наздикии об маскан гирифтаанд, зеро он ҳамеша манбаи зиндагӣ ва шукуфой буд, инсоният ҳазорсолаҳо онро ҳамчун сарвати муқаддас қадр ва шукргузорӣ кардааст. Имрӯз бо сабаби афзоиши босуръати аҳоли, рушди иқтисодӣ ва дигар мушкилоте, ки ба захираҳои табиӣ таъсир мерасонанд, арзиши об ба таври назаррас боло рафтааст» [15].

Агар аз нигоҳи илмӣ шинохти жанрҳо ба матни мавриди назар муроҷиат намоем, дар он ба ғайр аз «гурӯҳбандӣ, ба низом даровардани маълумот ва барқарор намудани робитаҳои сабабу натиҷа, ҷузъҳои пешгӯӣ; арзёбӣ ва барномаи амал» [7, с.154]-ро низ мушоҳида мекунем. Ба ин тариқ, дар мақолаи мавриди таҳлили мо, мушкилоти об ба ҳайси мавзӯ интиҳоб гардида, дарёфти роҳҳои ҳалли он ғояи асосиро ташкил медиҳад. Маҳз дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаи об аз оғоз то анҷоми мақола хатти устувори ироаи андешаву ороҷи таъмин сохтааст, ки аз ҷунин бахшҳо иборат аст:

- ташаббусҳои Тоҷикон;
- ҳамкориҳои байни ҳукуматҳо дар соҳаи об;
- идоракунии ҳамгиросишҳои захираҳои об;
- қонуни об;
- мушкилоти глобалӣ;
- қадамҳои амалӣ;
- пешниҳодҳо [15].

Ин бахшҳо ба ҳам дар алоқамандии шакливу мудариҷавӣ қарор дошта, ҳар кадом як шохҳои мушкилоти марбут ба об мебошанд, ки дар баррасиҳои муаллиф намои тоза пайдо карда, дар маҷмӯъ тасаввурот ва понорамаи васеи иттилоот ва назарро доир ба ҳалли масъала фароҳам сохтаанд.

Воқеан, масъалаи марбут ба об яке аз мушкилоти глобалии сайёра маҳсуб меёбад, ки имрӯз таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонро ҷалб намудааст. Дар ҷунин шароит Ҷумҳурии Тоҷикистон

зери роҳбарии Сарвари кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба арсаи ҷаҳонӣ қадам ниҳода, ҳамчун давлати соҳибистиклол аввалин шуда, дар ҳалли муҳимтарин талаботи сайёра, яъне норасоии оби тозаи ошомиданӣ ташаббус нишон додааст.

Имрӯз таъмини аҳоли ба об танҳо дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, балки дар сатҳи ҷаҳонӣ низ хусусияти актуалӣ пайдо кардааст. Зарурати хусусияти актуалӣ пайдо кардани масъалаи об ин аст, ки имрӯз вобаста ба рушди соҳаҳои гуногуни иқтисод ҳамон миқдор обе, ки ошомиданӣ ҳаст, ҳамасола ба туфайли омилҳои гуногун ифлос мешавад. Дар чунин ҳолат вазифаи асосии олимону коршиносон аз нуқтаи назари арзишҳои гуногуни илмӣ бартараф намудани сатҳи ифлосшавии об дар сайёра мебошад. Хушбахтона, дар ин ҷода, Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаҳои актуалӣ таваҷҷуҳи хосса дорад.

Хуллас, дар мақолаи мавриди паҷуҳиш ғоя ба таври возеҳ шакл гирифта, унвонҳо ба мавзӯ ва муҳтавои мавод саҳт мувофиқат мекунамд, мулоҳизаҳои муаллиф возеҳ, таҳлилҳо мантиқӣ ва пешниҳодҳо мушаххасанд. Чунин сохтори матн барои дар низоми муайян таҳлилу баррасӣ намудани проблемаи глобалии об, дар контексти ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мусоидат намудааст.

Хулоса, расонаҳои иттилоотии даврии кишварҳои араби Халиҷи Форс дар инъикос ва баррасии муносибатҳои дӯҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои араб ва воқеиятҳои муҳимми дорои аҳаммияти ҷаҳонӣ аз имконият ва вимаҷҳои жанри мақола то ҳадди имкон кор гирифтаанд. Омӯзиш ва таҳлилҳо нишон дод, ки мақолаҳои марбут ба мавзӯи паҷуҳиш аз ҷиҳати талаботи жанрӣ, яъне рӯзноманигорӣ дар як сатҳ қарор надоранд. Ҳарчанд дар ағлаби матнҳо шартҳои мақоланависии касбӣ ба мушоҳида мерасад, аммо муносибати муаллифон ба масъалаҳо чандон ҳолисона нест. Баъзе муаллифони мақолаҳо дар баррасии масъалаҳо ва таҳлилу натиҷагирӣ аз онҳо на танҳо аз аносири жанрсоз камтар истифода намудаанд, балки дар тафсил ва маънидоди моҳияти масъалаҳо ба субъективизм роҳ дода, андешаи нодуруст ва мавқеъгирӣҳои носаҳеҳи худро ба хонанда талмех намудаанд. Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки жанри мақола дар расонаҳои мавриди назар, яке аз шаклҳои маъмули гузоришу баррасии проблемаҳои марбут ба ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии Тоҷикистон, Осиёи Маразӣ ва ҷаҳон, музокираву ироаи фикр мавқеи хос доштааст. Дар аксарияти мақолаҳо таваҷҷуҳи асосӣ ба ошкор намудани моҳияти зухуроту падидаҳо, силсилаи рӯйдодҳои ба ҳам алоқаманд, муайян кардани тамоюлҳо ва усулҳои ҳамкориҳои байни кишварҳо дар ҳалли қазияҳои глобалӣ, муайянсозии арзиши онҳо ва амсоли ин нигаронида шудааст.

Мақола дар доираи мавзӯи кафедраи кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистика – «Омӯзиши хусусиятҳои луғавӣ, калимасозӣ, грамматикӣ ва услубии забонҳои тоҷикӣ, дар муқоиса бо забонҳои англисӣ ва арабӣ (дар мисоли маводи матбуоти даврӣ)», рақами қайди давлатӣ – 0122TJ1392 омода шудааст.

АДАБИЁТ

1. Деххудо А. Луғати Деххудо / А.Деххудо. – Ҷ.4. – Техрон, 1380 х. – 1593 с. [бо хатти форсӣ]
2. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ, О.А. Салимзода. – Душанбе: Донишварон, 2022. – 352 с.
3. Муродов М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ / М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 480 с.
4. Нуралӣев А. Журналистикаи советии тоҷик / А.Нуралӣев, А. Саъдуллоев, И.К. Усмонов, П. Гулмуродов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
5. Прохоров Е.П. Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. – М.: Издательство Московского Университета, 1973. – 317 с.
6. Саъдуллоев А. Горизонти публицистики / А.Саъдуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
7. Тертычный А.А. Аналитическая журналистика/ А.А.Тертычный. – М. : Аспект Пресс, 2010. – 352 с.
8. Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
9. الأثواب التقليدية في مواجهة التشدد الديني في طاجيكستان (Либосҳои анъанавӣ дар муқобили ифротгароии динӣ дар Тоҷикистон) 12.05.2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.alwasatnews.com> (санаи мурочиат: 04.10.2019).

10. الأثواب التقليدية في مواجهة التشدد الديني في طاجيكستان (Либосҳои анъанавӣ (суннатӣ) дар муқобили ифротгарии динӣ дар Тоҷикистон) 12.05.2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.alwasatnews.com> (санаи муроҷиат: 04.10.2019).
11. الأزمة الكازاخستانية واللعبة الدولية في آسيا الوسطى (Бухрони Қазоқистон ва бозии байналхалқӣ дар Осиёи Миёна) 08.01.2022 [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.okaz.com.sa> (санаи муроҷиат: 22.02.2023)
12. مصالح إستراتيجية لروسيا واقتصادية للصين.. آسيا الوسطى (Осиёи Миёна ... Манфиатҳои стратегияи Россия ва иқтисодии Чин) 24.11.2019 [манбаи электронӣ]. URL: <https://futureuae.com> (санаи муроҷиат: 22.02.2023)
13. تغير المناخ وحرب المياه. 17.06.2016 (Тағйирёбии иқлим ва ҷанги об) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.alkhaleej.ae> (санаи муроҷиат: 14.05.2023).
14. تفرع الطبول.. حروب المياه.. (Ҷангҳои об... ба нақора мезананд) 14.08.2020 [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.alwatan.com.sa> (санаи муроҷиат: 12.03.2022).
15. رسائل الحوار الاستراتيجي بين دول الخليج وآسيا الوسطى (Паёмҳои муқолаҳои стратегӣ байни кишварҳои Халиҷ ва Осиёи Миёна) 14.09.2022 [манбаи электронӣ]. URL: <https://futureuae.com> (санаи муроҷиат: 22.02.2023).
16. مبادرات "الماء من أجل تنمية مستدامة" طاجيكستان.. (Тоҷикистон ... ташаббусҳои «Об барои рушди устувор») 26.03.2018 [манбаи электронӣ]. URL: <https://futureuae.com> (санаи муроҷиат: 09.05.2019).
17. العرب ينضمون للعبة الكبرى... تصاعد التنافس بين الغرب وروسيا والصين على آسيا الوسطى، فمن يحسمها؟ (Арабҳо ба бозии бузург ҳамроҳ мешаванд ... Рақобат миёни Ғарбу Россия ва Чин барои Осиёи Миёна шиддат мегирад, кӣ ҳал мекунад?) 21.08.2023 [манбаи электронӣ]. URL: <https://arabicpost.live> (санаи муроҷиат: 18.02.2024).
18. المياه أكبر تحديات تواجه آسيا الوسطى في غياب اتفاق حول تقاسمها. 14.05.2017 (Об бузургтарин ҷолишест, ки Осиёи Миёна дар сурати мавҷуд набудани созишнома дар бораи тақсими он, рӯбарӯ аст) [манбаи электронӣ]. URL: <https://aawsat.com> (санаи муроҷиат: 23.11.2021).
19. هل أطفال قرغيزستان وطاجيكستان حرب المياه والأراضي بينهما؟ (Оё Қирғизистону Тоҷикистон ҷанги обу заминро миёни ҳам хомӯш карданд?) [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.qna.org.qa/ar-> (санаи муроҷиат: 24.05.2023).

БАРРАСИИ МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБА ДАР РАСОНАҲОИ АРАБӢ ДАР ЖАНРИ МАҚОЛА

Дар мақола инъикос ва баррасии масъалаҳои марбут ба муносибатҳои дучонибаи кишварҳо дар расонаҳои кишварҳои араби Халиҷи Форс дар қолаби жанри мақола мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Расонаҳои иттилоотии кишварҳои араби Халиҷи Форс дар инъикос ва баррасии муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои араб ва воқеиятҳои муҳимми дорои аҳамияти ҷаҳонӣ аз имконият ва вижагиҳои жанри мақола то ҳадди имкон қор гирифтаанд. Маводди расонаҳо мутмаин месозад, ки инъикос ва баррасии муносибатҳои дучонибаи кишварҳо, асосан дар навъи мақолаҳои умумитаҳқиқӣ ва амалӣ-таҳлилӣ сурат гирифтааст. Ба далели фикр, ҷанд намунаи матолиби интиҳобшуда дар таҳқиқ баррасӣ шудааст. Баъзе муаллифони мақолаҳо дар баррасии масъалаҳо ва таҳлили натиҷагирӣ аз онҳо на танҳо аз аносири жанрсоз камтар истифода намудаанд, балки дар тафсил ва маънидои моҳияти масъалаҳо ба субъективизм роҳ дода, андешаи нодуруст ва мавқеъгирӣҳои носоҳеҳи худро ба хонанда талмех намудаанд. Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки жанри мақола дар расонаҳои мавриди назар, яке аз шаклҳои маъмули гузоришу баррасии проблемаҳои марбут ба ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии Тоҷикистон ва Осиёи Миёна, музокираву ироаи фикр мавқеи хос доштааст. Дар аксарияти мақолаҳо таваҷҷуҳи асосӣ ба ошкор намудани моҳияти зухуроту падидаҳо, силсилаи рӯйдодҳои ба ҳам алоқаманд, муайян кардани тамоюлҳо ва усулҳои ҳамкориҳои байни кишварҳо дар ҳалли қазияҳои глобалӣ, муайянсозии арзиши онҳо ва амсоли ин нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: мақола, таҳлил, мақолаи умумӣ-таҳқиқӣ, расонаҳои иттилоотии кишварҳои араби Халиҷи Форс, инъикос, масъала, муносибатҳои дучониба.

ОБЗОР ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ В АРАБСКИХ СМИ В ЖАНРЕ СТАТЬИ

В статье рассматривается отражение и обсуждение вопросов, связанных с двусторонними отношениями между странами, в СМИ арабских стран Персидского залива в форме жанра статей. Информационные СМИ арабских стран Персидского залива максимально использовали возможности и особенности жанра статей при отражении и обсуждении двусторонних отношений между Таджикистаном и арабскими странами, а также важных реалий глобального значения. Материалы СМИ подтверждают, что отражение и обсуждение двусторонних отношений между странами в основном осуществляется в форме общенсследовательских и практико-аналитических статей. Для аргументации в исследовании рассмотрены несколько отобранных примеров статей. Некоторые авторы статей не только использовали меньше жанрообразующих элементов при обсуждении вопросов, их анализе и формулировании выводов, но и увлекались субъективизмом в детализации и интерпретации сущности вопросов, навязывая читателю свои неверные представления и неверные позиции. Однако можно сказать, что жанр статьи занял особое место в рассматриваемых СМИ как одна из распространенных форм освещения и обсуждения проблем, связанных с социально-политической, экономической и культурной жизнью Таджикистана и Центральной Азии, а также обсуждения и выражения мнений. В большинстве статей основное внимание уделяется раскрытию сущности явлений и событий, ряда взаимосвязанных событий, выявлению тенденций и методов сотрудничества между странами в решении глобальных проблем, определению их ценности и тому подобное.

Ключевые слова: статья, анализ, общеисследовательская статья, информационные СМИ арабских стран Персидского залива, отражение, проблема, двусторонние отношения.

OVERVIEW OF BILATERAL RELATIONS IN ARAB MEDIA IN THE ARTICLE GENRE

The article considers the reflection and discussion of issues related to bilateral relations between countries in the media of the Arab states of the Persian Gulf in the form of the article genre. The news media of the Arab states of the Persian Gulf made maximum use of the capabilities and features of the article genre when reflecting on and discussing bilateral relations between Tajikistan and Arab countries, as well as important realities of global significance. Media materials confirm that the reflection and discussion of bilateral relations between countries is mainly carried out in the form of general research and practical-analytical articles. To provide arguments for the study, several selected examples of articles are reviewed. Some authors of the articles not only used fewer genre-forming elements when discussing issues, analyzing them, and formulating conclusions, but were also inclined toward subjectivism in detailing and interpreting the essence of the issues, imposing their incorrect perceptions and positions on the reader. However, it can be stated that the article genre has taken a special place in the media under consideration as one of the common forms for covering and discussing issues related to the socio-political, economic, and cultural life of Tajikistan and Central Asia, as well as for discussing and expressing opinions. Most articles focus on revealing the essence of phenomena and events, a series of interconnected events, identifying trends and methods of cooperation between countries in resolving global problems, determining their value, and the like.

Keywords: article, analysis, general research article, news media of the Arab states of the Persian Gulf, reflection, problem, bilateral relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаландарзода Сарабек Давлатёр* – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдаки, 17. **E-mail:** ihson@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-505-44-60.

Сведения об авторе: *Каландарзода Сарабек Давлатёр* – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранного языка факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. **E-mail:** ihson@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-505-44-60.

Information about the author: *Qalandarzoada Sarabek Davlatyor* – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Faculty of Journalism, Tajik National University. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** ihson@mail.ru. **Phone:** (+992) 93-505-44-60.

Мақола ба редакция ворид шуд: 19.05.2026

Аз тақриз баргашт: 25.06.2026

Ба чоп тавсия шуд: 30.09.2026

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ - ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Чумъазода М.О. Неруи таъсирбахши каломи публитсистӣ дар қорбурди воситаҳои лексикӣ ва семантикӣ ва фразеологӣ	5
Собирзода У.С., Мамадназаров А. Унсурҳои калимасозии герунд дар забони англисӣ ва муодилҳои он дар забони тоҷикӣ	16
Саломов А.Ҷ. Омилҳои иқтибосшавии вожаҳои арабӣ ба тоҷикӣ	28
Мусоямзода З.М. Марҳилаҳои пайдоиш ва рушди истилоҳоти технологияи иттилоотӣ	34
Файзуллобекова М.А. Образнокӣ ва усули ифодаи он дар матни бадеӣ	41
Юй Жуй, Юань Юйсинь. Исследованиe перевода исторических документов о сопротивлении японской агрессии в Синьцзяне на английский язык в свете теории функциональной эквивалентности	49
Махмудов Д.О. «Мантӣк-ут-тайр» Фаридуддина Аттар: аз персидского оригинала к французским переводам	59
Максудзода Н.М. Возрастная репрезентация концепта «женщина» в таджикской и русской языковых картинах мира	69
Абдуллоева М.М. Классификация культурно-национальных реалий и их передача при переводе художественных текстов	77
Сафарова А.С. Когнитивные направления в исследовании языка	84
Назарова Ш.С. Особенности метафорических единиц в разноструктурных языках	91

АДАБИЁТШИНОСӢ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Саидзода О.С. Нигоҳе ба «муқаддима»-и тарҷумаи форсии романи «чанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой	99
Ҷабборов Р.М. Бозтоби сабки Ҳофиз дар ғазалиёти Алишер Навоӣ	106
Искандарзода Ш.Р. Нигоҳе ба осори Абдуллоҳ ибни Муқоффаъ ва арзишу аҳамияти он	114

ЖУРНАЛИСТИКА

Қаландарзода С.Д. Баррасии муносибатҳои дучониба дар расонаҳои арабӣ дар жанри мақола	123

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ ДМТ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)-и мақола қору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгу адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгуи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгу;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Аризаи муаллиф(он) ба редакция оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвончу танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. Маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [ ];
18. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. Маълумотномаи антиплагиати мақола талаб карда мешавад;
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силсиламаҷаллаҳои илмӣ ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата A4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате.
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: Литературоведение; Языкознание; Журналистика. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2026. №6

Ответственный редактор серии филологических наук: М. Халиков
Редактор русского языка: О.Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Уч. изд. л. 1,86 усл. п.л. 11,10.
Подписано в печать 30.09.2026 г.